

Tadqiqot.uz

ÖZBEKİSTON RESPUBLİKASI VA XORIJİY OLIM TALİM MUASSASALAR
PROFESSOR-QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR,
MAGISTRANTLAR VA İQTİDORLU TALABALAR

MART
№62
NAMANGAN

DAVRIYLIGI: 2018-2024

RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI

ILMIY KONFERENSIYA

YANGI O'ZBEKİSTON: 2024

CONFERENCES.UZ

ILMIY TADQIQOTLAR

| ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES |

MATERİALLAR TO'PLAMI

CONFERENCES.UZ

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
2-ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
НАУЧНЫЙ ИССЛЕДОВАНИЕ
ЧАСТЬ-2**

**NEW UZBEKISTAN:
SCIENTIFIC RESEARCH
PART-2**

ТОШКЕНТ-2024

УЎК 323(575.1)(063)

КБК 66.3(5Ў)я43

Й-18

«ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: Илмий тадқиқотлар» [Тошкент; 2024]

«Янги Ўзбекистон: Илмий тадқиқотлар» мавзусидаги республика 61-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 марта 2024 йил. – Тошкент: «Tadqiqot», 2024. – 91 бет

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараккиёт стратегияси сари» тамоилига асосан ишлаб чиқилган еттига устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараккиёт стратегияси мувофиқ: – илмий изланиш ютукларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат килиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуклар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараккиётининг истиқболдаги режалари тахтил килинган конференцияси.

Маъсул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хукукий тадқиқотлар йўналиши -

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих сахифаларидағи изланишлар -

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни -

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мұхандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви -

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети "Беш мұхым ташаббус" марказы раҳбари)

6.Журналистика -

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар –

Самигова Умида Хамидуллаевна ("Kinder land of Asia" НТМ ўқув ва тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари)

8.Адабиёт-

PhD Абдумажида Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни -

Phd Вохидова Мехри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар -

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, таржимонлик факультети, инглиз тили амалий таржимаси кафедраси в.б.доценти, PhD)

11.Жисмоний тарбия ва спорт-

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -

Бобохонов Олтибод Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14. Тасвирий санъат ва дизайн-

Доцент Чарис Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15. Мусиқа ва хаёт-

Доцент Чарис Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16. Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -

Доцент Нормирзаев Абдукаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17. Физика-математика фанлари ютуклари -

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18. Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар -

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19. Фармацевтика -

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаптириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20. Ветеринария -

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаптириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21. Кимё фанлари ютуклари -

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва кишлук хўжалигини механизацияланни мухандислари институти)

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -

Phd доцент Қаххоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва кишлук хўжалигини механизацияланни мухандислари институти)

25. География -

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдор.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Сахифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ХУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

МАҲАЛЛИЙ ВАКИЛЛИК ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ОИД ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

Мамбетназаров Генжемурат Джумабаевич,
Бердақ номидаги Коракалпоқ давлат университети
мустақил изланувчиси
Телефон: +998974748007

АННОТАЦИЯ: Мазкур тезисда маҳаллий вакиллик органлари фаолиятига оид Россия, Туркия, Белоруссия, Қозогистон каби мамлакатларнинг ижобий тажрибаси қиёсий-хукукий таҳлили қилинган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: кенгаш, хориж, давлат, тажриба, ваколат, маҳаллий, фаолият.

Хорижий мамлакатларда маҳаллий вакиллик органларини ташкил этиш ва улар фаолиятининг йўналишларини белгилаш масаласи ҳар бир давлатнинг ўз ҳокимият бошқарувидан келиб чиқиб белгиланиши табиий. Замонавий давлатларда маҳаллий бошқарув тизими вертикал равишда иккитадан бештагача бўлган бўғинни ўз ичига олган. Бундай бўлинишни қўйидагича тавсифлаш мумкин: икки бўғинли бўлинишда вилоятлар (губерниялар, округлар, провинциялар) – жамоаларга (муниципалитетлар, коммуналар); уч бўғинли: вилоятлар – туманлар – жамоалар; тўрт бўғинли: минтақалар – вилоятлар – туманлар – жамоалар[1].

Қайд этилганлардан келиб чиқиб, хорижий давлатларда маҳаллий вакиллик органларининг фаолияти ҳокимиятнинг хусусиятидан келиб чиқиб ташкил қилинган бўлиб, уларнинг фаолиятини қўйидагича таҳлил қилиш мумкин.

Россия Федерацияси вакиллик органлари фаолиятини мазкур федерация субъектлари доирасида маҳаллий вакиллик кенгашлари (округ депутатлари кенгашлари) ва депутатлари фаолияти ҳамда уларнинг айрим жиҳатларини тегишли қонунчилиги асосида таҳлил қилиш мумкин.

Буни биргина, Москва шаҳридаги вакиллик органи бўлган Ново-Переделкино муниципал округи депутатлари Кенгашининг фаолиятида кўриш мумкин.

Депутатлар Кенгаши фаолияти очиқлик ва ошкоралик, муаммоларни эркин муҳокама қилиш ва биргаликда ҳал этиш тамойилларига асосланади.

Москва шаҳридаги Ново-Переделкино муниципал округи депутатлар Кенгаши томонидан бир нечта функционал вазифалар амалга оширилиб, улардан “қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга ошириш, муниципал мулқдаги мол-мулкни бошқариш ва тасарруф этиш тартибини белгилаш, худудий бошқарув органлари мансабдор шахсларининг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этиш бўйича ваколатларнинг бажарилишини назорат қилиш, маҳаллий референдум ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ижодкорлиги ташаббусини амалга ошириш тартибини белгилаш” [2] каби ваколатлари ҳам мавжуд.

Шунингдек, Ново-Переделкино муниципал округи депутатлар Кенгашининг ваколатларига маҳаллий байрамлар ва бошқа кўнгилочар тадбирларни ташкил этиш, маҳаллий анъана ва маросимларни ривожлантириш, фуқаролар ва ташкилотларнинг фуқаролар манфаати йўлидаги фаолияти учун хизматларини эътироф этиш ва маънавий рағбатлантириш шакли сифатида муниципал округнинг нишонларини (фаҳрий нишонлар, ёрлиқлар) белгилаш ва уларни бериш тартибини белгилаш каби масалалар ҳам киради.

Айни вақтда амалда бўлган 1998 йилги “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Коракалпоғистон Республикасининг янги таҳрирдаги Қонунида маҳаллий кенгашлар фаолиятининг принциплари мавжуд эмас, фикримизча мазкур Қонунда ҳам “очиқлик ва ошкоралик”, “муаммоларни эркин муҳокама қилиш” ва “биргаликда ҳал этиш” каби тамойилларини киритилиши мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини тартибга солувчи

Қорақалпоғистон Республикаси қонунчилигига “хукуқ ижодкорлиги субъектлари” ва улар томонидан қарор лойиҳаларини маҳаллий кенгашларга киритиш ҳамда кўриб чиқиши тартиби деярли масалалари акс этмаган. Қонунчиликка кўра, Қорақалпоғистон маҳаллий кенгашлари фаолиятида лойиҳаларни киритиш фақатгина доимий комиссиялар зиммасига юклатилган.

Бу борадаги ижобий тажрибани Ново-Переделкино муниципал округи депутатлар Кенгаши фаолияти мисолида кўриш мумкин. Унга кўра, қарорлар лойиҳалари депутат, депутатлар гурухи, доимий комиссиялар, муниципаль округ раҳбари, ҳудудий ўзини ўзи бошқариш органлари, фуқароларнинг ташаббускор гуруҳлари, яъни хукуқ ижодкорлиги ташаббуси субектилари томонидан депутатлар Кенгашига[3] киритилиши мумкин.

Беларусь Республикаси маҳаллий вакиллик органларининг фаолияти ҳам МДҲ давлатларида бўлгани каби деярли ташкил этилган. Қиёсий-хуқуқий таҳлил давомида Беларусияда маҳаллий вакиллик органлари депутатларининг мақомига оид ўзига хос амалиётни учратиш мумкин.

Хусусан, 1992 йилги “Маҳаллий депутатлар кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги Беларусь Республикасининг Қонунида депутатнинг мақомига оид бир нечта нормалар белгиланган бўлиб, улардан ўзига хос бўлгани “депутат сўрови” ва “депутат мурожаати” каби институтларнинг мавжудлигидир. Депутат сўрови масаласи тушунарли, бироқ “депутатнинг мурожаати” алоҳида норма билан тартибга солинган. Жумладан, Кенгаши депутатининг мурожаати бу – давлат органларига, бошқа ташкилотларга ёки мансабдор шахсларга уларнинг ваколатига кирувчи ҳамда Кенгаши депутати фаолиятига тааллуқли масалалар юзасидан ахборот ва (ёки) тушунтиришлар бериш тўғрисидаги ёзма таклифидир.

Кенгаши депутатининг мурожаати юборилаётган давлат органлари, бошқа ташкилотлар ёки мансабдор шахслар (республика давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари бундан мустасно) Кенгаши депутатининг мурожаати рўйхатга олинган кундан эътиборан ўн кун ичida унга ёзма равишда жавоб бериши шарт, агар қўшимча ўрганиш ёки фактларни текшириш зарур бўлса - бир ойдан кечиктирмаслиги керак. Республика давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари Кенгаши депутатининг мурожаатини фуқаролар ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда ва тартибда кўриб чиқадилар[4].

Фикримизча, Беларусь Республикасининг Қонунидаги “депутат мурожаати”га оид қоидаларининг ижобий тарафларини ҳар томонлама ўргангандан ҳолда, Қорақалпоғистон қонунчилигига жорий этилиши маҳаллий кенгашлар депутатларининг мақомини янада мустаҳкамлашга бевосита хизмат қиласди.

Бундан ташкари, мазкур Қонунда Кенгаши депутати хорижий давлатлардан имтиёзлар ва имтиёзлар ҳуқукини берувчи ҳужжатларни олишга, шунингдек, агар халқаро шартномалардан бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, бундай имтиёз ва афзалликлардан фойдаланишга ҳақли эмаслиги унинг мажбурияти сифатида белгиланган.

Қозогистон Республикасида маҳаллий вакиллик органлари – “Маслаҳат” деб номланиб, вилоят, республика аҳамиятга эга шаҳар ва пойтахт ёки туман (вилоят аҳамиятидаги шаҳар) аҳолиси томонидан сайланадиган, аҳолининг хоҳиш-иродасини ифодаловчи ва Қозогистон Республикаси қонунчилигига мувофиқ зарур чора-тадбирларни белгиловчи сайланган орган[5].

Қозогистон маҳаллий вакиллик органларининг қонунчилик билан белгиланган амалдаги 30 га яқин ваколатлари мавжуд бўлиб, кўпчилиги бизнинг маҳаллий кенгашлар ваколатлари билан ўхшашиб бўлиб, айримлари ўзига хосдир. Хусусан, Қозогистон маҳаллий вакиллик органлари (масалаҳатлар) яшил майдонларни яратиш, сақлаш ва муҳофаза қилиш қоидаларини тасдиқлаш; ўз ваколатлари доирасида маҳаллий маъмурий-худудий тузилиш масалаларини ҳал этиш; соғлиқни сақлаш ташкилотларини, шу жумладан тергов ҳибсоналарида ва жазони ижро этиш тизими муассасаларида сақланаётган шахсларга тиббий ёрдам кўрсатувчи ташкилотларни ривожлантириш ва уларнинг фаолиятига қаратилган чора-тадбирларни тасдиқлаш; ҳокимнинг тақдимномасига биноан “вилоят (шаҳар, туман) фахрий фуқароси” унвонини бериш; тафтиш органларидан тегишли туман (шаҳар) бюджети ижроси юзасидан олиб борилган назорат тадбирлари тўғрисидаги маълумотларни сўраб олишга ҳақли[6].

Бизнингча, қўшни давлат Қозогистон Республикаси маҳаллий вакиллик органларининг мазкур ваколатларига оид тажрибани ўрганиш ва хукуқни қўллаш амалиётига кенг жорий этилиши айни муддао.

Масалан, мамлакатимизда маҳаллий кенгашлар бюджет масалаларида умумий тусга эга бўлган ва бир-бирини такрорловчи “кўриб чиқиш”, “қабул қилиш”, “тасдиқлаш” ва

“тинглаш” каби муайян маънода мавҳум бўлган вазифаларни амалга оширади. Ваҳоланки, маҳаллий бюджетлар бу аҳолининг пули бўлиб, унинг самарали реализацияси ва бу бўйича масалалар назорати халқ вакилларининг асосий функционал вазифаси бўлмоғи лозим. Шунга кўра, “тафтиш органларидан тегишли туман (шаҳар) бюджети ижроси юзасидан олиб борилган назорат тадбирлари тўғрисидаги маълумотларни сўраб олиш” ваколатини маҳаллий кенгашларимизга берилиши мухимdir.

Бундан ташқари, бугунги кунда долзарб аҳамият касб этувчи мавзулардан бири “атроф-мухитни асрараш”, “яшил худудларни қўпайтириш”, “дараҳтларга мороторий” кабилар жамият ва давлат олдидағи устувор вазифалардан бири бўлмоқда. Шундан келиб чиқиб, Қозоғистон маҳаллий вакиллик органларининг худудларда “яшил майдонларни яратиш, сақлаш ва муҳофаза қилиш қоидаларини тасдиқлаш” ваколатига оид ижобий тажрибасини бизнинг ҳам ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва қонунчиликка жорий этилиши мақсадга мувофиқ.

Қозоғистон маҳаллий вакиллик органлари фаолиятини тартибга солувчи қонунчилигига маслаҳат депутатига ўзига юқлатилган вазифаларни бажармаганлиги ва (ёки) лозим даражада бажармаганлиги, шунингдек, депутатлик одоб-ахлоқи қоидаларини бузганлиги учун “танбех” ва “омма олдида узр сўрашга мажбурлаш” жазо чоралари қўлланилиши мумкинлиги белгиланган[7].

Шунингдек, Қозоғистон маҳаллий вакиллик органларида ҳокимларга “ишончсизлик вотуми” билдириш ваколати ҳам мавжуд экан.

Туркияда маҳаллий вакиллик органлари, хусусан шаҳар кенгashi пропорционал сайлов тизими ёрдамида 5 йил муддатга сайланади. Кенгаш аъзоларининг сони шаҳар аҳолисига боғлиқ ва 9 дан 55 кишигача. Кенгашнинг вазифаларига шаҳар бюджетини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, шунингдек, унинг ижросини назорат қилиш киради. Ушбу орган шаҳар инфратузилмасига (ёъллар ва ёълаклар, канализация, сув таъминоти, электр тармоқлари ва газ таъминоти) инвестициялар бўйича ҳам қарорлар қабул қиласди. Бундан ташқари, у маҳаллий солиқлар миқдорини ва уй-жой учун ижара ставкаларини белгилайди, шунингдек, шаҳарнинг фазовий ривожланиш режаларини қабул қиласди[8].

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, илгор хорижий давлатлар ва улардаги маҳаллий вакиллик органлари фаолиятининг қиёсий-ҳуқуқий таҳлили нафақат миллий қонунчиликни, балки ҳуқуқни қўллаш амалиётини ҳам такомиллаштиришга бевосита хизмат қиласди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бабаджанов А.Д. Маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятида сиёсий партиялар иштирокини такомиллаштириш. Монография. – Т.: ТДЮУ, 2020 й. – Б.90.
2. <http://www.np-mos.ru/soviet-deputatov/polnomochiya/>
3. <http://www.np-mos.ru/soviet-deputatov/polnomochiya/>
4. <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=v19201547>
5. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021546&pos=111;-7#pos=111;-7
6. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1021546&pos=111;-7#pos=111;-7
7. <https://online.zakon.kz>
8. https://www.regionacadem.org/index.php?option=com_content&view=article&id=892&lang=ru

ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

SEMIOTIKA TUSINIGINIŃ MAZMUNI HÁM ONIŃ QOLLANILIWI

MAKSETOVA M.K.

Tariyx ilimleriniń kandidati, docent
Qaraqalpaq mámlekетlik universiteti
Telefon : + 998973561965

Saparbaeva U. K.

Filosofiya qániygeligi magistrantı,
Qaraqalpaq mámlekетlik universiteti
Telefon : + 998992476872

Резюме: Статья предоставляет теоретические сведения о семиотике, развитие представлений о нём, а также о значений символов в нашей жизни.

Summary: The article provides theoretical information about semiotics, the development of ideas about it, as well as the meaning of symbols in our lives.

Ключевые слова: Семиотика, знаки, наука, база информации виды знаки

Keywords: Semiotics, signs, science, information base, types of signs

Insaniyat tariyxi, jasaw tárizi, ómiriniń mánisin belgilersiz kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Insan bul dýnyáda jasaw ushin jámiyetlik qatnasiqlarǵa kirisiwi jánedé ózligin kórsetiw ushin belgilerdi oylap tapqan dep oylasaq nadurıs bolmaydı. Sol sebebbi, belgiler haqqında ilim - Semiotikanı úyreniw, onı rawajjandırıw hár bir dáwirde ózine tán áhmiyetke iye.

Simvollar teoriyası esaplanatuǵın semiotika - grekshe “semeiotios”- belgiler haqqında tálimat degen mánini bildiredi [1, 151-210]. Ol tábiyyiy, yaǵníy insan tili hám haywanlarınıń belgi sistemalarınıń hám jasalma tiller, dástur tiller, matematika hám logikadaǵı belgiler sistemasi sıyaqlı belgi sistemaların úyreniw, kórip shıǵıw hám jańalıq jaratiw menen shuǵıllanadı. Jámiyetlik ómirde nárse hám processlerdiń mazmunın tabıwǵa semiotika úlken orın tutadı. Sol menen birge semiotika túrli belgiler sistemasındaǵı xabardı jaratiw, saqlaw, jetkizip beriwr hám de dúziw jáne de wazıypalardı úyreniwshi teoriyalıq tálimat esaplanadı. Ol gumanitar pánler metodologiyasında arnawlı orıngá iye sebebi, hár qanday filosofiyalıq bilim yamasa kórkem shıǵarmalar aqılǵa muwapiq túsındırıw úlken áhmiyetke iye.

Semiotika bul adamniń kommunikativ hárketlerinde mánilerdi jaratiw hám uzatiw ushin belgilerdi isletiwdi úyrenetuǵın ilimiý pán. Bul filosofiyadan kelip shıqqan hám tek ǵana til hám sózlerdi , bálki baylanis sistemasynda adamlar ortasında xabar almasiw imkanın beretuǵın belgiler sistemasınıń tábiyatın analiz qilatuǵın pán. Usi mánide semiotika, pictogrammalar, kodlar, hárketler, súwretler hám belgiler insaniyat jámiyetiniń bárshe aǵzaları tárepinen belgilenetuǵın hám uliwmaliq mánige iye boliwin úyrededi. Biziń kündelik ómirimiz uliwmaliq mánige iye bolgan belgiler menen oralǵan hám olardan paydalaniw arqali basqa shaqslar menen baylanis ornatiwǵa imkaniyat beredi. Bul belgiler tekstiń eń kishi birligi sipaytında táriyplenedi, bul element bar bolmaǵan yaki ideyanı sálelendiriew ushin isletiledi. Belgiler-kommunikativ belgilerdiń ústini bolǵan máni júklegen elementler. Semiotika (grek.semiotikos - belgiler haqqındaǵ táliymat), semiologiya – 1) xabar, maǵlıwmatlardı saqlaw hám uzatiw ushin xizmet qilatuǵın belgiler sistemalarınıń uliwmaliq qásiyetlerin úyrenetuǵın pán tarawi; 2) ol yaki bul obekttiń bir nánidegi semiotika sheńberinen úyreniletuǵın sistemasi. Soniń ushin semiotika-bul belgiler menen baylanisli bolǵan hámme nárse.

Filosofiyalıq ádebiyatlarda semiotika sózin birinshi márte Dj.Lokk qollanǵan. Qızıǵı sonda, XVII ásirde Dj.Lokk óziniń –“Insan aqılı haqqında tájiriyebe “(1960) shıǵarmasında sana hám tábiyattıń baylawshi belgileri bolıp, olardı semiotika úyrendi, dep atap ótken. Tek ǵana XIX ásirdiń baslarına kelip usı pán ilimler qatarına kirip keldi. Lokk Semiotikanı logika ilimine uqsattı. Ol hárte ushinshi kitap –“Tájiriybeler” de tábiyat hám insan iskerligin baylanıstırıwshı bir neshe semiotikliq máselelerdi

úyrenip shıqqan.

Tariyxıı belgiler haqqında pán, onıń mánisi qásiyeti pikirlerdiń bir–birine uqsaslıǵı kóp bolsa da biraq olardıń ayrımlarında keskin pariqlar (tiykarinan, Sh.Pirs hám F.de Sossyurda) bar. Pirs semiotikanı–múnásibetleriniń universal algebrası dep atap, matematikanı bir bólegi dep esaplanadı [2, 8]. F.de Sossyur onı psixologiyaǵa baylanıslı bilim sıpatında gumanitar pán tarmaǵına kiredi [3,39] dep esaplaydı.

Semiotikanıń rawajlanıwı logikalıq pozitivizm menen baylanıslı boladı. Logikalıq pozitivizmniń tiykarǵı itibarı til hám oylaw dialektikasına qaratılǵan, semiotikada bolsa, til–eń tiykarǵı hám keń tarqalǵan belgi esaplanadı. Sonday-aq, til hám oylaw birlespesi semiotikanıń rawajlanıwin belgilep beriwshi tiykar. Sebebi, belgilerdi insan sanası, oylawı jaratadı hám bul til simvollar járdeminde sáwlelenedı.

Ádebiyatlarda semiotikanıń filosofiyalıq tiykarları haqqındaǵı pikir keliwi mumkin. Semiotika tariyxı ayırm ilimiý pánler, eń aldı menen logika, matematika hám lingvistika wákilleri tárepinen jaratılǵan. Semiotika tiykarshıları dўnya haqqındaǵı ulıwma oy sıpatında pragmatizm, utilitarizm, bixevierizm hám basqa formadaǵı pozitivizm ideaları qosılǵan. Máselen, Pris insan intuiciya arqalı biliw qábiletine iye emes, barlıq bilimler birlespesi ol birlemshi bilimlerdi aladı, dep esaplaydı. Onıń pikirinshe insanda introspeksiya qábileti de bar emes hám bul belgilersiz pikirley almayıdı. Pirs jaratǵan belgiler teoriyası quramında usı idea jatadı. Ol adamlar barlıqtı tusinip jetiwdiń múmkinkılıǵı joq ekenligin aytıp ótedi. Onıń pikirinshe, belgiler insan oylawınıń hám dўnya ortasındaǵı universal medium esaplanadı [4,126-132]. Eger, belgiler, jámiyetlik múlk bolǵan usı jámiyet usılarǵa tiykarlanadı. Pirs filosofyanıń trancensal prinsipi indiuciya emes, balki jámiyet, haqıyqat, ólshemi - jámiyetlik consensus esaplanadı. Haqıyqat konvencional qásiyetine iye bolǵanı sebepli, alım yamasa filosoftıń wazıypası bolmıs haqqındaǵı haqıqıy bilimlerdi izlewde emes (tiykarinan buniń ilaji joq) balki ol haqqındaǵı idealarga aniqlıq kiritiwden ibarat.

Logikalıq pozitivistler tárepinen oylap tabılǵan hám Sossyurdiń tábiyatınan gárezsiz bolǵan belgi, Markstín jalǵan sana hám Freydtiń sanasızlıq koncepciyaları menen bekkemlengen bul idea bolsa strukturalizm ushın emes, semiotika ushında ózine tán jol bolıp xızmet qıldı. Pozitivizm XIX ásır pánneń rawajlanıwı ushın olar menen birge pándezde de ózgerisler júz berdi. Sanasızlıq energiya, dўnya organik, xolistik, bolmısǵa qaraǵanda hár qanday pikirler shekleniwdi tán alıwdı universumniń arnawlı tárepi sıpatında qabil qılıwshı subyekti–intuiciya bilimniń áhmiyetli tárepi bolıp, mistik hám pananormal qaraslardıń legitimlesiwi jańa paradigmnıń áhmiyetli tárepine aylandı. Semiotika bolsa ózinıń ilimiý obyektlilik idealı menen ótmıştegi pánlerge tán bolǵan dўnyáqaraslarǵa tiykarlangan boladı. Sonday qılıp, semiotika nárseler hám protsessler belgiler hám simvollar sisteması sıpatında úyreniw quralı esaplanadı. Hár qanday nárse yamasa process semiotika obyekti sıpatında alınıwı mumkin. Ulıwma alganda simvollar teoriyasında bolmıs–belgiler sistemalarınan quralǵan. Semiotika bir qatar pánlerdiń xabarlardı jetkiziw wáziypasin orınlaniwı, aldin, obrazlı oylaw rawajına unamlı tásır kórsetip filosofiyalıq oylaw stılin rawajlanıwına úles qosadı. Tábiyat hám jámiyet hár bir process óz simvol súwretleniwine iye, semiotika bolsa, usı simvollar súwretleniwi mazmunın ashıwǵa yamasa kerisinshe, álem hám dўnya baylanıslarınıń simvollar dўnyasında súwretlewge járdem beredi.

Juwmaqlap aytsaq, semiotikalar biz jasaytuǵın álemdi hám adamlardiń háreketleri hám qatnasiq usılların túsiniwde imkaniyat beredi, bul mádeniy, psixologiyalıq hám sociallıq hádiyselerdi analiz qiliwdi ańsatlastırıdi.

Paydalanylǵan àdebiyatlar

- 1.Пирс Ч.С. Элементы логики. Grammatika speculative // Семиотика / Под ред Ю.С.Степанова.-М.: Наука, 1983.
- 2.Ветров А.А. Семиотика и ее основные проблемы. –М.: Издательство политической литературы, 1968.
3. Моррис Ч. Основания теории знаков // Семиотика / Под ред. Ю.С.Степанова. - М.: Мысль, 1983..
- 4.Соссюр Ф. Записки по общей лингвистике. – М.: Прогресс, 1990.

SEMIOTIKALIQ BILIMLERDIŇ JÚZEGE KELIWI HÀM QÀLIPLESIWI

Maksetova M.K.

Tariyx ilimleriniń kandidatı, docent
Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti

Telefon : + 998973561965

Madenova N.B.

Filosofiya qániygeligi magistrantı,
Qaraqalpaq ma'mleketlik universiteti
Telefon : + 998913754636

Резюме: Статья посвящена о становлении и развитии науки семиотики, как науки о знаках, значении знака, отношения между знаками.

Summary: The article is devoted to the formation and development of the science of semiotics, as a science of signs, the meaning of a sign, the relationship between signs.

Ключевые слова: семиотика, знак, символы.

Keywords: semiotics, sign, symbols.

Semiotikanıń tariyxi tamırları mif hám ápsanalarǵa barıp taqaladı. Insansiyattıń ullı intellektual miyrası tiykarınan mifler hám ápsanalarǵa negizinde rawajlanǵanlıǵı hámmemizge belgili. Bul áyyemgi zamanlardan-aq insanda dóretiwshilik oylaw qábileti joqarı bolǵanlıǵın dálili esaplanadı. Ayyemgi Mısır, Qıtay hám Grek ieroglifleri, piktografiya yamasa súwretli xatlar da insan oylawınıń obrazlarda sáwlelengenliginen derek beredi. Belgiler mazmunın úyreniw Rim hám Greciyada birinshi márte ilimiý izertleniwler alıp barılǵanlıǵı stoiizm aǵımınıń belgili wákilleri - Luciy, Anney, Seneka, Zenon hám asirese Aristoteliń iskerliginde ayqın kórinedi [1]. Shiǵısta bolsa Nasriddin Tusıy, Abu Ali Ibn Sino hám basqalar belgi hám simvollardıń gnoseologiyalıq imkaniyatları haqqında áhmiyetli pikirlerdi bildirip ótgen.

Belgi hám simvollardıń mazmunın úyreniw haqqında ilimniń matematika, logika, gnoseologiya hám filologiya, tariyx hám arxeologiyadágı rawajlanıwı XIX - ásirdiń ekinshi yarımine kelip keń úyrenile basladı hám bul dáwirden soń bul tarawdı - semiotika dep atala basladı. Bunda Sh.S.Pirs, Sh.Morris siyaqlı oyshıllardıń simvol hám belgilerdiń uliwma teoriyasına - semiotikaǵa tiykar salıńǵanlıǵın ayrıqsha atap ótiw lazım [2]. Simvollar teoriyası insan tili hám oylawi menen baylanıslı bolǵanlıǵı ushın filosofiyalıq tärepleri, evristikalıq, gnoseologiyalıq, aksilogiyalıq hám sociallıq tärepleri házirgi zaman filosofiyasında keń izertlewdi talap etedi.

Átirapımızdaǵı bolmisti ańǵarıwda álem elementleri sanamızǵa obrazlar arqalı sawlelenedı hám de sanamızda súwretlengen elementler tilimizde arnawlı bir belgiler jardeminde ańlatılıdı. Turmısımızdıńda dus kelgen túrli belgiler arqalı biz málım bir informaciyalardı alamız. Hár qanday informaciyanıń materiallıq ańlatiwshıları belgi esaplanadı. Belgi túsinigi filosofiya, logika, filologiya, psixologiyada zárúrli orın tutadı. Áyyemgi dáwirde Platon, Aristotel, XVII-XVIII ásirlerde J. Lokk, G. V. Leybnits belginiń gnoseologiyalıq funkciyalarına úlken itibar beredi. XIX-asirde filologiya hám matematikalıq logika belgini izertlewde jańalıqlar alıp kirdi. XIX ásır aqırına shekem belgi teoriyası menen, tiykarlanıp, filosoflar shuǵıllandı. Tek XIX-ásır aqırınan baslap bul másele psixologlardıń da dıqqatın tarta basladı. Belgi teoriyasınıń payda bolıwında áyyemgi Greciyada epikuriylar hám ásirese stoiklardiń xızmeti úlken boldı. Bul eki filosofiyalıq mektep wákilleri eger túrli maqsetlerdi óz aldına qoyǵan bolsa da, biraq tikkeley baqlawda berilgen hádiyseler menen sezim aǵzaları járdeminde sezim qılıw mümkin bolǵan mánisler ortasındaǵı assotsiativ baylanıstı úyreniwge tiykarǵı itibardı qaratiwda ulıwmalıqqa iye boldı. Misali, dene háreketi ruhlanıw belgisi retinde, juzdiń qızarıwıı uyalıw belgisi, dene qaltırawı kesellik belgisi retinde qaraladı. Sonday etip, greklerdiń belgi teoriyası semeiotika atı menen tarqaldı.

XVIII-ásır aqırlarında inglez alımı J. Lokk grekler tärepenen kóbirek meditsinaǵa salıstırǵanda qollanılgan semeiotika terminin inglez filosofiyasına alıp kirdi hám de onıń tärepenen ilimiý triada dep esaplanǵan logika, fizika hám etika sheńberinde qollanıldı. Onıń pikrine qaraǵanda, semiotikanıń maqseti zatlardı túsinide bul zatlar haqqında payda bolǵan bilimdi basqalarǵa uzatiwda xızmet etetuǵın belgiler tábiyatın úyreniwden ibarat esaplanadı.

Filosoflar tásırında XIX-ásirden baslap tildiń uliwma teoriyasına arnalǵan derlik barlıq lingvistikalıq dóretpelerde sóz óz-ara xarakterge iye bolǵan belgi retinde aytıla basladı. V. Gumbolt, Shleyxer,

Shteyntal, L. Breal, A. Meye, F. Fortunatov, I. A. Boduen-de Kurtene, N. Krushevskiy döretpelerinde sózge belgi kózqarasınan kòrip shıgildi.

Onıń hámme qirların esapqa algan halda, Yu. S. Maslov sonday tariyp beredi: “Belgi - bul aqıl etiletuǵın zat bolıp, aqıl esitiwshini ózi haqqında hám bul belginen sırtta bolǵan basqa zat haqqında maǵlıwmat beretuǵın quraldır”. Semiotika terminine arnawlı ádebiyatlarda sonday tariyp beriledi: Semiotika - (grekshe semeion - belgi, belgi) 1) informaciya, maǵlıwmatlardı saqlaw hám uzatiw ushın xızmet etetuǵın belgiler hám belgi sistemalarınıń ulıwma qásiyetlerin úyrenetuǵın pán tarawi; 2) ol yamasa bul ob'ekttiń 1-mánistegi semiotika kózqarasınan uyreniletuǵın sisteması. Semiotikanıň belgiler haqqındaǵı pán retinde tiykarǵı principleri hám qásiyetleri daslep amerikalıq alım Ch. S. Pirs hám shveysariyalıq filolog F.de Sossyur döretpelerinde bir waqtiniń ózinde hám górezsiz túrde belgilengen. Shveytsariyalıq filolog F.de Sossyur tilge salıstırǵanda “túsıniklerdi ańlatiwshı belgiler sistemasi”, dep tariyp bergen edi. Bul túsınik ushın Sh. S. Pirs “Semiotika” terminin, F. de Sossyur bolsa “Semiologiya” terminin qollaydı. Semiotika ideyası keyinirek amerikalıq filosof Sh.Ol.Morristiń 1938-jılda jaratılǵan “Belgiler teoriyasınıń tiykarları” shıgarmasında tártiplestiriledi hám rawajlantırıldı. Semiotika kózqarasınan til - belgiler sisteması, ol materiallıq baylıqlar, yaǵníy dawislardan dúziledi. Semiotika belgilerdiń tábiyaatı, mánisi, kórinisleri, ámel etiwin úyrenedi.

Paydalanylǵan ádebiyatlar

- 1.Драч Г.В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики. - М.: Гардарики, 2003.
- 2.Манн Ю. Диалектика художественного образа. –М.: Наука, 1987.
- 3.Маслов Ю. С. Какие языковые единицы целесообразно считать знаками? В кн. Язык и мышление . М., 1967.
2. Степанов Ю.С., Семиотика, М., 1971.

ИДЕИ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ АЛИШЕРА НАВОИ

М.Н. Меликова

доцент кафедры общественных наук,
доктор философии (PhD)
Самаркандский государственный
институт иностранных языков

Аннотация. Данная статья посвящена анализу проблем справедливости в духовном наследии великого поэта и мыслителя Алишера Навои. Навои в своих трудах подвергает тщательной разработке концепцию справедливого общества, справедливого правителя и справедливой жизни для народа.

Ключевые слова: социальная структура, справедливость, проблемы справедливости, неравенство, несправедливость, причины социального неравенства.

Annotatsiya. Izoh. Ushbu maqola buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning ma'naviy merosidagiadolat muammolarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Navoiy o'z asarlaridaadolatli jamiyat,adolatli hukmdor va odamlar uchunadolatli hayot tushunchalarini batafsil bayon qiladi, jamiyatdagi odamlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlik sabablari haqidagi savolga javob topishga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tuzilma,adolat,adolat muammolari,tengsizlik,adolatsizlik,ijtimoiy tengsizlik sabablari.

Проблема справедливости является одной из ключевых в социальной философии современности. Интерес к ней обуславливается тем, что справедливость является базисной ценностью, которая должна служить ориентиром для развития современного общества.

С самих ранних пор ученые и мыслители задавались вопросами о сущности окружающей действительности, своего места в мире, в обществе, о социальных корнях различий между положением людей в обществе, о справедливости, духовности и прогрессе.

Справедливость является фундаментальной философской категорией. В философском словаре дается следующая формулировка данного термина: «...справедливость является предварительным условием осуществления остальных ценностей и состоит в том, чтобы быть справедливым по отношению к чужой личности как таковой, уважать ее и не вторгаться в сферу ее свободы, чтобы сохранить ее свободу действий и не препятствовать созданию культурных ценностей» [11, с. 278.]

Исследованием вопросов справедливости занимались многие ученые, философы, мыслители. Особенно активная разработка проблематики данного вопроса была предпринята в западной философской мысли, которая затрагивала этот вопрос в контексте гуманизма и этики эпохи возрождения. Что же касается восточной философии, то здесь этот вопрос встал на повестку дня гораздо раньше и был исследован в трудах мыслителей, философов, поэтов. В философском наследии Аль-Фараби, Ибн Сины, Абдурахмана Джами, Алишера Навои истоки социальной справедливости берут начало в религиозной концепции божественного милосердия. [1]

Большое внимание вопросам социальной справедливости были посвящены работы великого поэта и мыслителя Алишера Навои. На формирование идейного мировоззрения Алишера Навои большое влияние было оказано со стороны Абдурахмана Джами, который пропагандировал суфизм.

Мировоззрение Алишера Навои было подвержено влиянию суфизма, идейных воззрений его учителя и наставника Абдурахмана Джами. Во многих своих произведениях Навои писал о справедливости, гуманизме, милосердии, необходимости помогать нуждающимся людям.

Эпоха, в которой жил Навои была очень сложной. Куда бы ни пал взор поэта, - повсюду царила несправедливость, бесправие и мракобесие. Народ жил в нужде и голоде, был нарушен принцип справедливости. Чиновники, вельможи, которые обладали всеми материальными благами, жили в роскоши и вели праздный образ жизни. В своих произведениях Навои призывает на борьбу с бесправием, угнетением и злом, которые были обычным явлением в его стране:

Есть в мире и добро, и зло, и грех,
Добро – тайник, открыто зло для всех.
Плохого много, тонет мир во зле,
Добра и правды мало на земле. [3, с. 265]

В обществе, где во главе стоял единоличный монарх, власть принадлежала только ему. По мнению Навои, если правитель был несправедливым и невежественным, занятым лишь своим благоденствием, то все его подданных ожидали бесчисленные бедствия:

Подобен раю – светел и высок –
Для пиршества украшенный чертог.
Но в киноварной росписи его
Алеет кровь народа твоего.
Завеса, чья неслыханна цена,
Не из парчи – из жизней соткана.
Украшен жемчугами твой шатер –
Ты у народа отнял их, как вор. [3, с. 265]

Несправедливых правителей Навои сравнивает со злодеями, главной целью которых является опустошение страны, плохой правитель пытается обездолить народ, превратить процветающие города в руины. А если и правитель, и его визирь имеют такие качества, то народ страдает еще больше:

Если только шах таков и таков везир –
Как холеры и чумы их боится мир. [7, с.14]

Суть концепции Алишера Навои, которую он разрабатывает для того, чтобы осуществить на практике, заключается в готовности быть на стороне интересов человека, верности и неуклонности в осуществлении гуманизма, которую мыслитель выработал для правителей, так как именно их он считал гарантом соблюдения этой концепции. Эти идеи Навои были особенно актуальны во времена его жизни, они являются востребованными и сегодня. Поэт был свидетелем бесконечных распрай, междуусобных войн, которые часто шли между отцом и сыном, братьями, что приводило к упадку и разорению страны. Являясь проповедником прогрессивных идей, поэт прилагал усилия для их претворения в жизнь. Идеальный образ правителя Навои был наделен наисвысшими человеческими качествами: всюду, где появлялся этот правитель, там устанавливалась справедливость, он был гарантом защиты народов от злых врагов, он был щедрым к своим воинам, милостиво относился к народу.

В поэме “Стена Искандара” Навои показывает эволюцию личностных качеств справедливого правителя, которая идет по восходящей. Поэт выражает свое уважение и почтение к личности правителя, который окружен такими великими наставниками, как Сократ, Платон и Аристотель, советам которых он постоянно прислушивается, он несет в себе силу справедливости и добра, одерживая победу над злом и коварством. Навои понимает, что у каждого человека есть сильные и слабые стороны. Видит он их и у своего героя Искандара. Сила его выражена в деятельности, которая была направлена на благо людей, слабость его была заключена в его попытках стать властителем всего на свете. В образе Искандара как правителя в поэме «Стена Искандара» Навои показывает его безразличие к золоту и богатствам, считавшего погоню за ними великим преступлением:

...Что мне казна, что — блеск ее!
Народ и рать — сокровище мое...
Тот царь, чей благоденствует народ,
Богатство подлинное обретет...
Зачем нам золото и серебро.
Когда от них беда, а не добро? [5, с. 335]

В поэме «Смятение праведных» Навои поднимает очень насущные проблемы, связанные с существовавшим в тот период в Хорасане общественно-политическим строем, выражено его негативное отношение к феодальным отношениям, бесприюту, гнету и насилиям, которым подвергался человек. Здесь Навои выражает свои социальные идеи о преобразовании, модернизации существовавших отношений в обществе.

Воспетые Навои великие идеалы гуманизма, справедливости, милосердия, процветания страны, воспитания молодежи гармоничными личностями нашли свое отражение в сегодняшних

преобразованиях и реформах, проводимых в нашей стране, где главным критерием всех реформ являются интересы человека, социальная справедливость и прогресс.

Библиография:

1. Абдухаликов Ё.Х. Философия справедливости. - Ходжент, 1994.
2. Аитова Г.Ш. Новое понимание справедливости в эпоху глобализации: социально-философский анализ: - Автореф. дис. ... к. соц. н. - М., 2011.
3. Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Смятение праведных. Том III. Т. 1968. 271 с.
4. Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Фарҳад и Ширин. Т IV. Т. 1968. 408 с.
5. Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Стена Исандара. Т VII. Т. 1968. 414 с.
6. Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Язык птиц. Т VIII. Т. 1968. 344 с.
7. Алишер Навои. Собрание сочинений в 10 томах. Возлюбленный сердец. Т X. Т. 1970. 198 с.
8. Алишер Навои. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Тарихи анбиё ва ҳукамо. 16 том. Т. Фан. 2000. 329 б.
9. Алишер Навоий. Тарихи мулуки ажам. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. 16 том. Т. Фан. 2020. 329 б.
10. Арипов М.К. Социальная утопия как течение общественно-философской мысли в Средней Азии. — Ташкент, 1989. 107 с.
11. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999. 655 с.

ЖУРНАЛИСТИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

TARAQQIYOT VA OZODLIK YO'LNING BUNYODKORLARI

Axmedova Mohinur Akmal qizi.

Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani

Is'hoqxon Ibrat ijod maktabi 7-A sinf o'quvchisi

Tel:+998 91 181 86 34

Tarix bizni o'zgarmas durdonalari va voqealari bilan hozirgacha hayratda qoldirmoqda. Agar biz uzoqdan turib emas balki vujudimizdan ishtiyoy bilan unga nazar tashlasak, tarixning qanday boy va g'aroyibotlarga to'laligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, ozodlik uchun bo'lgan kurashlar, buyuk shaxslarning o'z vatanlari uchun qilgan bebahoi ishlari bizning ko'z oldimizda xuddi gavdalangandek bo'ladi. XIV asrning oxiri va XV asr boshlarida Amir Temurning sarkardalik mahorati va bunyodkorlik tadbirkorligi mo'g'ullar hukumdorligini ag'darib jamiyatda qayta tiklanishni amalgaga oshirishga imkon berdi. Bu davorda Samarqand yana ilm ma'rifat markaziga aylandi. Dunyoning turli mamlakatlaridan, turli millat va turli denga e'tiqod qiluvchi olimlar Samarqandga kela boshladi. Bu joyda oliy madrasalar, xonagoxlar, ziyoratgohlar, hammom va ko'priklar qurildi, yo'llar tekislandi. Mana shu barcha tarix saxnalari ko'z oldimizda jonlanar ekan, biz xalqi va vatani uchun jonini qurbon qilgan shaxslar haqida to'xtalib o'tmasak bo'lmas. Asrlar osha, ozodlikka bo'lgan ishtiyoy kuchayib boraveradi va mana shu shiddat ba'zi insonlarning qalbida ma'rifat uchun bo'lgan alanga o'tini yondirdi. Bu insonlar o'z umrlari davomida yurtlarini dushman changalidan ozod qilish uchun borini berdilar. Bular bizning vatanparvar va ma'rifatparvar jadid bobolarimizdir. "Jadid" so'zi arab tilidan olingan bo'lib "yangi" degan ma'noni anglatadi. Ularning maqsadi eng avvalo, xalqlarning maorif tizimini yaxshilash, yoshlarga diniy va dunyoviy bilimlarni o'qitishni o'zlariga zarur deb bilganlar. Ular yoshlarga yangi usuldagagi ilm maskanlari, madrasalar, kutubxonalar zarurligi g'oyasini ilgari surganlar. Bunday buyuk maskanlarni qurish talabgorlari bo'lgan va ularga asos solgan Abdulla Avloniy o'qish va o'qitish usuliga isloq kiritib yangi uslubdagi mактаб ташкіл etdi va yangi o'quv tizimga asos soldi. Abdulla Avloniy Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining yirik vakili. Bu davr adabiyotining biron bir qirrasi yo'qliki, Avloniy yodida bo'y ko'rsatmagan bo'lsa: millatni uyg'otishga va milliy ozodlikga chaqiruvchi she'rlarini deysizmi, teatr sohasidagi faoliyatini hamda dramatik asoslarini aytasizmi, milliy matbuotni oyoqqa turg'izishdagi sa'yi – xarakatlarni yoxud shu matbuot saxifalarda bosilgan publistik maqolalarini olasizmi bularning barchasi bizga Abdulla Avloniy shaxsiyatini millat taraqqiyoti yo'lida fidoyilarcha xizmat qilgan ulkan mutaffakir sifatida namyon etadi. Bundan tashqari jadidlar otasi Mahmudxo'ja Behbudiy "Padarkush" dramasi muallif birinchi bo'lib o'zbek dramasiga asos soldi. Bu asar mazmunan sodda bo'lib, o'qimagan, johil va nodon bolaning o'z otasini o'ldirgani haqida. Bu bilan Behbudiy ma'rifatsiz inson xattoki o'z padarini o'ldirishgacha borganini tasvirlydi. Behbudiyning ushbu drammasi XX-asr boshlarida yozilgan bo'lsada hozirgi kun bilan xam chambarchas bog'liq. Chunki uning zamirida ma'naviy – ruhiy, tarbiyaviy ma'no yotadi. Tarbiya hech qachon eskirmaydigan hamda tugal yechimi mushkul bo'lgan masalalardir. Insonni yoshilgidan tarbiyalash lozim. Odam farzandini ham navni-hol daraxtga o'xshatish mukin. Uni qay tomonga yo'naltirib tarbiyalansa, uning oxirigacha anashu yo'lidan boradi. Bu asar bilan Behbudiy juda qisqa saxna asari vositasida o'z ma'naviy dunyosini, ilm – ma'rifatning qadr qiymatini zo'r maxorat bilan bayon qiladi. Shu jumladan: Is'hoqon, To'ra Ibrat. U ma'rifatparvar shoir, tilshunos, tarixshunos bo'lgan. 1862 yil (hijriy 1279) Namangan yaqinidagi To'raqo'rg'on qishlog'ida tug'ilgan. Uning otasi sohibkor bog'bonlardan bo'lib "Xodim" taxallusi bilan she'rlar yozgan. Onasi Huribibi qishloq qizlarini o'qitgan. Is'hoqxon Ibrat dastlab qishloq maktabida so'ng'ra onasi qo'lida tahsil oldi. U birinchi bo'lib bizning yurtimizga bosmaxonani olib kelgan. Barcha jadid bobolarimiz o'z yurtlarining ma'rifati uchun oltinga ham tenglab bo'lmaydigan ishlari qilishgan. Biz qancha ularning ishlari haqida gapirmaylik buning son – sanog'i yo'qdir. Zamon taraqqiy etgan sari, biz yoshlar uchun berilayotgan imkoniyatlar kengayib bormoqda. Mamlakatimiz yoshlariga e'tibor haqida gap borar ekan, ularning bilimli va zamon talablariga to'la mos insonlar bo'lib yetishishda

axborot texnologiyalari va til bilimning axamiyati naqadar muxim ekanini aloxida ta'kidlash lozim. Bu borada 2016 yilda qabul qilingan “Yoshlarga oida davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida yoshlarga oida davlat siyosati yoshlarni ijtimoiy jixatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo‘nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun sharoitlar yaratishga xizmat qilishi alohida ta’kidlanib, amalga oshirish lozim bo‘lgan chora – tadbirlar qonun bilan mustahkamlandi, bu borada xalqaro talablarga javob beradigan kadrlarni tayyorlashga e’tibor yildan yil o‘sib bormoqda. Yoshlarimizni nufuzli xorijiy oliv ta’lim muassasalarida ta’lim olishi va ilmiy – ta’diqot faoliyatini olib borishni ta’minlash maqsadida “El – yurt umidi” jamg‘armasi tuzilib, xorijda bakalavriyat, magistratura va dokturanurada o‘qish uchun stipendiyalar ajratildi. 2018 – 2020 yillarda mazkur jamg‘arma tomonidan 54 nafar yoshlar xorijga magistraturaga, 42 nafar yoshlar doktaranturaga, 190 nafari stajirovkaga, 698 nafari esa malaka oshirish uchun yuborildi. Bu raqamlar 2021 yilda jamg‘arma tomonidan bakalavriyatga 69 ta, magistraturaga 112 ta, doktaranturaga 91 o‘rin ajratildi. Dunyoning eng nufuzli universitet va ilmiy markazlarida ta’lim olgan, innovatsion kompaniyalarda malaka o‘tagan yetuk bilimli bo‘lgan, o‘z Vatani ravnaqi yo‘lida tinimsiz mehnat qilishga tayyor kadrlarni xorijda tayyorlash albatta mamlakat rivojiga ijobjiy ta’sir ko‘rsatib kelmoqda.

Mazkur islohotlarning samarasini oshirish maqsadida bizning mamlakatimizda barpo etilyotgan ijod maktablari, prezident maktablari, ixtisoslashtirilgan maktablarni yaqqol ko‘rishimiz mumkin. Bunday maktablar tashkil etishning asosiy maqsadi va vazifalari: Zamonaviy bilimlarga ega jaxondagi tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan ijodkor yoshlarni tarbiyalash ilg‘or pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqarish va joriy qilishni ta’minlaydi. Prezidentimizning aytgan fikrlari bor “Agar eng zo‘r mashina olib bersangiz, - u ham tez orada eskirishi mumkin. Agar unga moddiy boylik, pul qoldirsangiz u ham bir kun sarf bo‘lib tugashi mumkin. Ammo dunyonda hech qachon eskirmaydigan, yo‘qolmaydigan beباو bir boylik – bu bilim”.

So‘ngi so‘z o‘rnida aytishim joizkiy, bugungi kunimiz cheksiz imkoniyatlarga boy. Shaxsan men joriy yilda Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumani Is’hoqxon To‘ra Ibrat nomli ixtisoslashtirilgan maktabga imtixon asosida qabul qilindim. Maktabimizdagi yangidan yangi shart – sharoitlar va ta’lim tizimi Respublikamizdagi ko‘pgina o‘quv dargoxlari qatorida yuqori o‘rnlarni egallamoqda. Bularning barchasi janob prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning tashabbuslari bilan dunyo yuzini ko‘ryapti. Biz, barchamiz O‘zbekiston yoshlari, yurtboshimizga ulkan minnatdorchiligidimizni izxor etamiz: “Kunlardan bir kun uzum mevasi tok barglaridan so‘rabdi:

Biz qay yo‘sinda shu qadar yuksaklikga ko‘tarildik? Barg aytibdi:

Ildizimiz mustaxkamligi bizni shu darajaga olib chiqdi”.

Bu kichik xikoya misolida o‘zimizni ko‘rishimiz mumkin. Xususan, biz uzum mevalari bo‘lsak, yurtboshimiz bizning poydevorimizdir. Shunday ekan, prezidentimiz shu qadar biz uchun yaratayotgan imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz va yanada yuqori marralarni zabit etib, keyingi taraqqiyot va ozodlik yo‘lining bunyodkorlari bo‘lishimiz kerak! Zero, o‘z vaqtida foydalanib qolning imkoniyatlar ikki barobar ko‘proq foyda beradigan imkoniyatlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.9-sinf O‘zbekiston tarixi Soyibjon Tillaboyev, Akbar Zamonov, (2010)
- 2.Prezident ma’ruzalaridan olindi (2017 yil 31 avgust).
- 3.Mahmudxo‘ja Behbudiy asarlari.
- 4.Islombek Rustambekov Yuridik fanlari dotsenti (Yangi O‘zbekiston – yoshlarga yangi imkoniyatlar ma’ruzasidan) 2021 yil 24-avgust.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ПРИЁМЫ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В МАТЕРИАЛАХ СООБЩЕСТВА «Я ЛЮБЛЮ РУССКИЙ ЯЗЫК»

Норбердиева Бахтигуль Иноятовна,
студентка 3 курса 314 Е группы
факультета Узбекской филологии
направления Русский язык в иноязычных группах
Национального университета Узбекистана
им. Мирзо Улугбека
Телефон: +998970012775

АННОТАЦИЯ: В XX веке в области лингвистики произошел сдвиг от системно-структурного подхода к антропоцентрическому, где язык рассматривается не как замкнутая система, а как явление, тесно связанное с обществом, культурой и человеком в целом. В данной статье мы рассмотрим приемы языковой игры в материалах сообщества «Я люблю русский язык». Сообщество, объединяющее любителей русского языка, активно использует различные приемы языковой игры, чтобы увлечь читателя и привлечь его внутрь сообщества. В статье мы рассмотрим основные приемы языковой игры, которые применяются в материалах сообщества, а также расскажем, как они могут быть использованы в повседневной коммуникации.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: русский язык, языковая игра, приёмы.

«Я люблю русский язык» - это сообщество людей, объединенных общей привязанностью к русскому языку, где можно делиться увлечением идеями для языковых игр. Один из таких терминов, «языковая игра», был введен в научное обиход австрийским философом Людвигом Витгенштейном. В своих работах он ставил напротив чистую логику и иррациональную, многогранную действительность. Витгенштейн видел игру как средство, которое выравнивает строгую логику и жизнь, которая, по сути, наполнена случайностями и иррациональностью. Он утверждал, что языковая игра действует как регулятор реальности [1], внося в неё элементы организации, а в социальный порядок элементы импровизации. По мнению Витгенштейна, такая игра представляет собой спасение от давления рациональности, поскольку она сама по себе иррациональна [2]. Игра не подчинена жесткой логике и, в некоторой степени, противопоставлена ей, что делает определение как самой игры, так и языковой игры, в частности, крайне сложным. Вот несколько примеров таких увлекательных приемов:

1. Слова-паразиты: Использование слов-паразитов, которые придают тексту оригинальность и неповторимость.

2. Аллитерация и ассонанс: Создание звуковой красоты в тексте путем повторения звуков или гласных.

3. Многозначность слов: Игра с многозначностью слов для создания игривых или неожиданных смыслов.

4. Каламбуры и шутки словами: Использование игр слов, каламбуров и шуток для добавления юмора в текст.

5. Слова-назойливицы: Вставка слов или выражений, которые повторяются в тексте и создают ритм и уникальность.

Эти приемы помогают не только делать язык более красочным и живым, но и развивать креативное мышление и воображение.

Словарь-справочник Д.Э. Розенталя и М.А. Теленковой дает следующее определение слов-паразитов: «Слова или словосочетания, вносимые в речь, но не несущие никакой смысловой нагрузки» [3].

В лингвистической литературе есть еще целый ряд терминов, определяющих слова-паразиты: «незнаменательная лексика», «лишние слова», «вставные элементы», «слова-

заменители». Самое распространённое определение слов-паразитов, данное филологами: словосочетания, слова и звуки, засоряющие устную речь. Для них характерны избыточность, несовпадение со словарным значением, повышенная частотность в тексте, интонационное выделение, сочетание с паузами, сочетание с затруднением в речи[4].

Аллитерация – это фонетический приём, заключающийся в повторе согласного звука или сочетания согласных в пределах стиха или фразы, реже – в пределах более крупного отрезка художественного текста. Так, например, мы встречаем аллитерацию в виде повторяющихся звуков [л] и [м] в начальном двустишии стихотворения О.Э.Мандельштама «На бледно–голубой эмали...»:

На бледно–голубой эмали,
Какая мыслима в апреле...

Ассонанс – это фонетический приём, заключающийся в повторе ударного гласного звука или нескольких ударных гласных, концентрированном в пределах стиха или фразы, реже – в пределах более крупного отрезка художественного текста. Ассонанс (фр. assonance – зозвучие) используется в поэзии как средство эвфоническое (облагозвучающее речь). Вот яркий благозвучный фрагмент речи А.С.Пушкина из его «Сказки о мёртвой царевне и о семи богатырях»:

За невестою *своей*
Королевич Елисей
Между тем по свету скачет.
Нет как нет! Он горько плачет,
И кого ни спросит он,
Всем вопрос *его* мудрён... [5].

Многозначностью слова или полисемией (гр. poly – много + sema – знак), называется наличие у одного и того же слова нескольких связанных между собой значений.

Выделяют прямое (основное) значение слова и переносные (производные).

Например, прямое значение слова «проводить» - ведя, сопровождая или направляя, помочь, дать возможность пройти: *проводить мимо дома*. Переносное (разговорное) значение этого же слова - обмануть, перехитрить: провести простака.

Список использованной литературы

1. Эпштейн М. Н. Постмодерн в русской литературе: Учебное пособие для вузов. – М.: Высш.шк., 2005. – 495 с.
2. Королькова А. А. Языковая игра как форма жизни в произведениях Витгенштейна // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – СПб: №119. – 2009. – С. 171-175.
3. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов, 1985. 96 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
5. А.С.Пушкин «Сказки о мёртвой царевне и о семи богатырях»

АДАБИЙ-БАДИЙ ТАФАККУРДАГИ ОБРАЗ ВА ОБРАЗЛИЛИК ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

Толипова Аида Муратовна
ТТЕСИ 2курс таянч доктаранти

Аннотация: Тезисда Европа адабий-танқидий тафаккури тараққиётida образ ва образли ифода ҳақидаги умумий илмий-назарий қарашлар таҳлил қилинади. Муаллиф уларни тизимга солиб ўз муносабатини билдирад экан, уларни аҳамияти катта эканлигини эътироф этади.

Калит сўз ва иборалар: образ, асар, образли тафаккур, адабиётшунослик назарияси, Платон, Аристотель.

Инсоният тафаккур қилишни ўрганган пайтдан бошлаб образли фикрлашни ҳам ўзлаштирган. Бунда қадриятлари ҳамма вақт субъект-объект қадриятлари даражасидан пастроқда бўлади. Шу тариқа, улар фақат иккинчи даражали аҳамиятга эга бўлади, холос. Айтиш мумкинки, ушу пайтда субъект мазмунини билдирувчи ташқи белгининг объектидир. Чунки ғояларнинг эврилишида барча вақт ғоянинг ўзи салмоқли ўрин тутади, ёки объект қайсиdir хис-туйғунинг предмети ҳисобланади. Бироқ, бу ерда асосий ролни объектининг ўзшахсий реаллиги билан эмас, балки кечинма ўйнайди» [4,38]. Демак, объектининг реал ҳаётда мавжудлиги унинг субъектив мазмунини ифодалайди ва бу ерда субъект-объект муносабатида кечинма биринчи ўринга чиқади. Бошқача айтганда, ижодкор ўз субъекти ташқи оламдан таъсирланган кечинмаларини ифодалайди.

Бунга халқ бадиий тафаккурида ўтроқлашиб, оддий тушунча сифатида қўлланиладиган қатор сўз бирикмаларини мисол сифатида келтириш мумкин. Масалан, “кун чиқди”, “кўнгли тўлди” каби сўз бирикмаларини олайлик. Дастреб шаклланган пайтда кун ва унинг чиқиши инсон ҳаётида улкан аҳамиятга эгалигини ҳозиргидан теранроқ англашган. Бир кунбубир умрли ҳаёт сифатида англашган ва қоронгулик, зимистон бўлгач, киши ўлган ҳисобланган. Сўнг қайта чиқиши орқали қадимги одам қалбида ҳаётга нисбатан муҳаббат уйғонган, қайта тирилишга ишонч пайдо бўлган. Бу орада баъзилари тунда вафот этган пайтлари ҳам бўлган. Шунинг учун кун чиқиши алоҳида маросим ташкилланган. Тонг маъбудаси мадхиялар ана шундай ибтидоий тафаккур маҳсулининг қолдиклари саналади. Кейинчалик эса инсон билим, илм, тажриба, воқеа-ходисалар сабабини англай бошлагач, тонгнинг отиши ёки куннинг чиқиши аввалгидек улкан аҳамият касб этмай қолди. Аммо ҳамон кишилар кун чиққандан хурсанд бўлишади, тонг отишидан завқ олишади. Шунинг учун кун чиқиши, тонг отишига оид лавҳалар турли шеър, ҳикоя, ранг тасвири, кинофильмларда фаол қўлланилади.

Бундаэнди куннинг қутқарувчилик, қайта яратувчилик функцияси ўрнига кишига эстетик завқ берадиган функцияси қолди, холос. Шунга қўшимча сифатида айтиш керакки, ижодкорлар асар яратишдан кўзлаган мақсади ҳам шунга киради. Чунки у ҳам кун чиқишининг моҳиятини нисбатан теранроқ англайди. Зеро, “яхши шоир, ижоди гўзал бўлиши учун, ўзи нимага қўл урса, ўшани билиши зарур, акс ҳолда у ижод қилолмайди” [3,108]. Шу маънода бадиий образли тафаккур қадим замондан шаклланиб келган буюк қашфиётлардан бири саналади.

Антик давр мутафаккирларидан бири бўлган Платон ҳам ўз даврида давлат, етук жамият қуриш ҳақидаги қарашларини ифодалашда бадиий образнинг шахс ҳаётидаги ўрнини юксак баҳолайди. “Шундай қилиб, у ўзгаларнинг нутқларини (гапларини) келтирганда ҳам, улар (яъни, ўзгаларнинг нутқлари) орасида ўз номидан гапирганда ҳам, бу бари бир ҳикоя қилиш (қисса айтиш) бўлади” [3,420]. Демак, ровий ўзгалар номиданми ёки ўз номидан гапирадими, ҳикоя қилаётган воқеа баён қилиш ҳисобланади. Аммо, бу ерда образли фикрлаш, образли ифодадан кўра услугга оид тушунча етакчилик қиласи. Тўғри, поэтика масалаларида ривоя, образ, сюжет, асар тили каби тушунчалар ўзаро яхлитликда келади. Барчасининг асосида бадиий сўз, ғоя, мақсад, муаммо ётади. Шу маънода баён қилинган воқеа ҳам кенг планда давр, жамият образи сифатида олинади. Шунинг учун барча етук асарларни, жумладан, Нурали Қобул ёки Жек Лондон асарларини ўқиганимизда кўз олдимизда, аввало, воқеа кечган макон ва замон намоён бўлади. Биз истаймизми йўқми, Жек Лондон ҳикоялари, романларини ўқиганди, биринчи галда, XIX асрдаги АҚШ жамияти тасвирини тушунамиз. Лекин ёзувчи асардаги жой, киши, харакат, ҳолат, ходисалар тасвири ҳам образ саналиб, улар давр, жамият тасвирида нисбатан аниқроқ ифодаланади.

Масалан, ёзувчи “яхши фазилатли одамнинг қандайдир фикри ёки ҳаракати (иши)га келганида, буни у гўёки, бу одам унинг ўзи бўлгандек кўрсатишни хоҳлаб қоралади: бундай тақлид уят бўймайди”[3, 113]. Қаранг мутафаккир образ яратишнинг ибтидоий, шунинг билан бирга умумий назариясини кўрсатар экан, образ сифатида унинг нисбатан аникроқ, конкретрок тасвирини, ҳатто асардаги персонаж яхши бўлиши ва бошқаларга ўрнак даражада бўлишини оқлайди. Чунки “Санъаткорлар муайян шахсларни тасвирлайдилар, улар эса яхши ёки ёмон бўлиши мумкин. Негаки, шахсларнинг қандайлиги шу билан белгиланади, зеро, ҳамма одамлар характеристиридан иллатлари ёки фазилатлари жиҳатидан фарқланади”[2, 21-22]. Ана шу фарқнинг ижобийси образ ботинидаги кечинма ва ундан англанган бадиий-эстетик идеалга муштарак бўлади. Шу ерда образнинг бутун моҳияти намоён бўлади. Демак, ҳар қандай бадиий асарда биринчи ўринда маълум давр, жамият тасвири акс этади. Иккинчи ўринда эса аниқ жой, персонаж, ҳаракатлар образи берилади. Учинчи ўринда эса уни қандай етказиш масаласи туради. Бу эса ёзувчининг бадиий ниятига кўра, ўқувчиларга улар ортидан эргашиш, улардан нимадир олиш ёки улардан нафратланиш туйғусини шакллантиради. “Зероки ўхшатиш гармония ва ритм сингари қадимданоқ одамларнинг табиатига хос хусусиятдир, одамлар қадимданоқ табиатан ўхшатишга қобилиятироқдирларки, улар буни оз-оздан тараққий эттира бориб, бадиҳа шеърлардан ҳақиқий поэзияни юзага келтиргандар”[2, 24]. Шу тариқа, воқеликни образли идрок қилиш бадиий асар яратиш даражасигача чиқкан. Демак, адабиётшунослик назарияси, жумладан, бадиий тафаккур, образли фикр юритиш ёки ифодалаш ҳақидаги барча қарашлар Платон ва Аристотель назарияларига асосланади.

Бироқ, “образ” сўзи ва унинг терминологик маъноси нисбатан кейинроқ шаклланди. “ОбразI м.1 кўриниш, қиёфа, сиймо, шакл, афт, башара;... 2 тасаввурдаги кўриниш, тимсол, сиймо;... 3 исқ. Образ. 4. чеготарзи; образ мыслей – фикр юритиш тарзи”[1, 697] маъноларида келиб фалсафа, психология, эстетика, адабиётшунослик, кино, театр, тасвирий санъат каби соҳаларда фаол қўлланилади. “Бадиий образ, эстетик категория бўлиб, борлиқни қайта идрок қилиш ва англашнинг фақат санъат хос жиҳатини билдиради. Шунингдек, бадиий асарда ижодий яратилган ҳар қандай ҳодиса образ дейилади. Масалан, Л. Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” асаридаги уруш образи, ҳалқ образи, Наташа Ростова образи”[5, 252]. Демак, бадиий образ тушунчасининг ўзи кенг маънода бадиий асардаги уруш, ҳалқ, киши, жой тасвирларини билдиради.

Бадиий асарда образ ва унинг аҳамияти ҳақида Михаил Пселл шундай ёзган: “Мен ўз нутқимга ҳар жойдан олинган безакларни киритдим, турли жойлардан олинган нарсалар менинг нутқимда ягона образга ийланди”[6, 137]. Олим бу ерда баён қилинаётган воқеликни бадиий тасвирий воситалар билан қайта ишлаш ва матнни яхлит тизим, ўз даврининг ёки мавзу ҳақидаги ҳолатнинг ягона образига айлантириш шартлиги ҳақидаги фикрини илгари сурган. Бу тамойил бугунги кунда ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Римлик бошқа бир олимнинг фикрича: “..худди трагиклар ўзлари танлаган нарса ҳақида ҳикоя қиласкан персонажларни ҳаракатланишга ва гапиришга мажбур қил” адилар... Зеро, “поэтика ... илм, яъни биз поэзия деб атайдиган нарсани яратишни ўргатувчи қоидалар тизмидир”[7, 138]. Бу ердаги асосий мулоҳаза образларнинг ҳаракатда бўлиши, сўзлаши асардаги сюжет композициясини ҳосил қилиш учун муҳимлиги таъкидланган. Аникроқ айтганда, образ бадиий асарга кирганда ўз юкламасидан қатъий назар сюжетда иштирок этиши шартлиги, бу эса уни маълум макон ва вақт бирлигига яққол ифодаланиши, яъни образ сифатида берилишини талаб этиши уқдирилган. Дарҳақиқат, персонаж образ сифатида асарда ўз ўрнига эга бўлиши ва турли макон образи ёки сюжет таркибида мавжуд бўлиши асар бадиийлигини кучайтиради.

Умуман олганда, борлиқни бадиий идрок этиш ва образ яратиш муаммоси адабиётшуносликда доимо долзарб муаммо бўлиб келган. Олимлар илгари сурган фикр-мулоҳаза, асосан, бугунги кун учун ҳам аҳамиятли саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Акобиров С.Ф., Магруфов З.М., Маматов Н.М. Русско-узбекский словарь. В двух томах. Том I. – Ташкент: Главная редакция Узбекской Советской Энциклопедии, 1983. – 808 с.
2. Арасту. Поэтика. Ахлоқий кабир. Риторика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2012. – 352 б.
3. Афлотун. Давлат: насрый достон. Тарж. Урфон Отажон. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. – 464 б.
4. Карл Густав Юнг. Психологические типы. – 440 с. www.royallib.ru.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР

5. Литературный энциклопедический словарь /Под общ.ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1987. – 752 с.
6. Михаил Пселл. Италнинг шарафига / Қуронов Д. Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тарихи очерклари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б.134-137.
7. Юлий Цезарь Скалигер.Поэтика / Қуронов Д. Раҳмонов Б. Ғарб адабий-танқидий тарихи очерклари. – Тошкент: Фан, 2007. – Б.137-146.

BILINGVIZM HODISASI VA UNING KLASSIFIKATSIYASI

Y.Yormatova

Farg‘ona viloyati PYMO‘MM Tillarni
o‘qitish metodikasi kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA: Maqola tilshunoslikning bilingvism hodisasi va uning klassifikatsiyasi masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, mazkur klassifikatsiya borasida berilgan talqinlar tizimga solingen va turli xil manbalar asosida jamlangan.

TAYANCH IBORALAR: bilingvism, integratsiya, diglossiya, bilingv, ambilingvism, ekvilingvism.

Tilshunoslar bilingvism (lot. *bi-* “ikki” + lot. *lingua* “til” ikki til egasi hamda mazkur tillarda muloqot qila olish ko‘nikmasiga ega bo‘lish)[4]ning paydo bo‘lishini ibtidoiy jamoa tuzumi bilan bog‘laydilar[3]. Olimlar ikkitillilik hodisasini ilk bora Mesopatamiyada yashovchi shumerlar qabilasi a’zolari tilida aniqlashga muvaffaq bo‘lishgan. Eramizdan avvalgi 2000 yilda shumerlar akkadliklar tomonidan ishg‘ol qilingan va ular uchun shumerlar tili ikkinchi va muqaddas til bo‘lib qolgan. Mesopatamiyada yashovchi akkadliklar o‘z tilidan tashqari o‘zga tillarda muloqotga kirishishga majbur bo‘lganlar. Ular ona tillaridan tashqari shumerlar qabilasi tilini ham o‘rganganlar. Natijada akkadliklar hududida bilingvistik muloqot yuzaga keldi. Shuningdek, Qadimgi Bobilda ham ikki tilli lug‘atlar yaratish hamda ularni qo‘llash amaliyoti keng joriy qilingan. Bu davrda ikki tilli lug‘atlarning yaratilishi ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar uchun zarur bo‘lib, asosan aloqa-aratashuvini ta’minalash uchun qo‘llanilgan bo‘lsa, keyinchalik bilingvism tilshunoslik fanining qiziqarli va aktual masalalaridan biriga aylandi. Bilingvism masalalari yakka tillarning sof tarkibini o‘rganish boshlangandan ancha keyin, aniqrog‘i, dunyo ahli o‘rtasida globallashuv va integratsiya jarayonlari kuchayganidan boshlab dolzarblasti. Uning mustaqil fan tarmog‘i sifatida shakllana boshlaganiga ham hali ko‘p bo‘lgani yo‘q. O‘tgan asrning o‘rtalaridan boshlab bilingvism dunyo tilshunosligida bilingvism masalalari Boduen de Kurtene, N.S.Trubetskoy, L.V.Shcherba, E.Xaugen, Y.D.Polivanov, U.Vaynrayx, A.E.Karlinskiy, Y.M.Vereshagin, V.Y.Rozentsveyg, V.A.Bogoroditskiy, S.I.Bernshteyn, A.A.Reformatskiy, V.A.Avrarin, Y.D.Dresheriyev, V.V.Vinogradov, M.K.Isayev, G.N.Lebedeva, N.A.Lyubimova, A.A.Metlyuk kabi olimlarning izlanishlarida, o‘zbek tilshunosligida Alisher Navoiy, Abdurauf Fitrat, Y.D.Polivanov, A.K.Borovkov, F.Abdullayev, U.Tursunov, V.V.Reshetov, M.M.Mirzayev, K.Yusupov, K.Rahmonberdiyev, N.G‘ulomova, H.G‘ulomov, A.M.Begmatova, M.B.Fayzullayev, M.I.Gadoyeva, M.A.Saliyeva, K.O.Saparova, M.T.Zokirov, Sh.I.Asqarova, S.M.Zokirovalarning tadqiqotlarida ko‘zga tashlanadi[1].

Quyida bilingvismning klassifikatsiyasiga batafsil to‘xtalib o‘tamiz. Har qanday tillarning o‘zaro aloqaga kirishishi ikki tilga egalik qila oladigan bilingvlarni talab etidi.

Bilingvism ikkinchi yoki xorijiy tilni o‘zlashtirish **yoshi** va **usuliga** ko‘ra:

bolalikda paydo bo‘lgan bilingvism (tug‘ilganidan boshlab paydo bo‘lgan, dastlabki yoki tabiiy bilingvism);

kech paydo bo‘lgan bilingvism (ikkilamchi, o‘zlashtirilgan yoki qo‘srimcha bilingvism).

Tilni o‘zlashtirish **muhitiga** ko‘ra:

tabiiy bilingvism (til sohiblari istiqomat qiladigan muhit);

sun‘iy bilingvism (tillardan birining mazkur til sohibi bo‘lmagan kishi tomonidan sun‘iy ravishda yaratilgan auditorial bilingvism).

Ikki tilni o‘zlashtirish **ketma-ketligiga** ko‘ra:

bir vaqtning o‘zida (sinxron) bir individ tomonidan ikki tilga egalik qilish bilingvizmi;

ketma-ket keladigan yoki o‘rinma-o‘rin almashadigan bilingvizmi.

Ikki tilning bir-biriga bo‘lgan **munosabatiga** ko‘ra:

vertikal – bir tilning ham adabiy, ham uning shevalarida muloqot qilish ko‘nikmasiga egalik qilish hodisasi;

gorizontal – bir xil sotsiologik statusiga ega bo‘lgan, biroq qarindosh bo‘lmagan tillarda muloqot qilish ko‘nikmasiga egalik qilish hodisasi.

Ikki tildan foydalanish **mahoratiga** yoki **darajasiga** ko‘ra:

muvozanatlashgan (maksimal, integral, ambilingvism, ekvilingvism) bilingvism bunda bilingv

ikki tilga bir xil darajada egalik qila oladi;

muvozanatlashmagan (dominant) ikki tilga egalik qilish darjasini turlicha bo'ladi ya'ni ikki tildan biri boshqasiga nisbatan dominant xarakterga ega bo'ladi;

qorishiq ikki tilning qorishishi natijasida mazkur til sistemalarining bir-biriga qorishishi, bir-birini qoplab olishi kuzatiladi;

diagonal (diglossiya) individning bir tilning adabiy variantidan uning boshqa bir standartlashmagan shakllaridan ham foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lish. Bir paytda jamiyatda mavjud bo'lgan, turli funktsional sohalarda qo'llaniladigan ikki til yoki bir tilning ikki shaklidan foydalanish diglossiya deb yuritiladi[2].

Retseptiv: 1. Individ o'z ona tili bo'lmaning tilning yozma va og'zaki nutq shaklidan xabardor bo'lmaydi, biroq bu tilda so'zlashadigan til sohibining nutqini tushuna olish qobiliyatiga ega bo'ladi (yarim ikkitillilik). 2. Individ o'z ona tilini to'liq tushunadi, anglaydi, lekin ma'lum bir sababga ko'ra mazkur tilda gapirishni istamaydi (bu vaziyatni yashirin bilingvizm bilan chalkashtirmaslik lozim bo'ladi. Yashirin bilingvizmda individ ikkinchi tilni bilishini yashiradi);

boshlang'ich – bilingvning ikki tilni qamrab olishning boshlang'ich yoki ilk bosqichi;

regressiv (retsessiv) – individ tomonidan ikkinchi tildan foydalanish ko'nikmalarining yo'qotilishi;

substraktiv (differentials) bunda individ tomonidan o'zlashtirilgan ikkinchi til uning birinchi ya'ni ona tilining o'rnnini bosadi.

Tillardan foydalanishning **faolligiga** ko'ra:

reallashmagan (uyg'oq bo'lmaning) bilingvizmning bu turi ko'proq immigrantlarga taaluqli bo'lib, bunday vaziyatda ular o'z ona tillarini tushunadilar, biroq bu tildan foydalanmaydilar;

passiv (dualingvizm) bu vaziyatda individ o'z ona tili bo'lmaning tilning yozma yoki og'zaki shaklini tushuna oladi, biroq mazkur tilda yozish va gapirish ko'nikmasiga ega bo'lmaydi;

aktiv (produktiv) bunda individ xorijiy tilning nafaqat og'zaki yoki yozma nutqini tushunishi bilan birga, bu tilda yozish va so'zlashish ko'nikmasiga ega oladi.

Bizga ma'lumki, til kontaktlari, bilingvizm masalalarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan tadqiqotimizda bilingvizm va uning klassifikatsiyasini batafsil yoritishga harakat qildik. Bu masalani til sathlari doirasida o'rganish va tadqiq etish tilshunoslikda yangi yo'naliishlarning paydo bo'lishiga turki bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yormatova Y.N. Tilning intonatsion sistemasi va interferensiya. Dis. f.f.f.d. – Farg'ona:2023.-41.b
2. Зокиров М.Т. Лингвистик интерференция ва унинг ўзбек – тожик билингвизмидаги намоён бўлиши. Дис. Ф.ф.н.- Тошкент:2007. – 13 б.
3. Михайлов, М.М. Двуязычие в современном мире. Текст.: курс лекций / М.М.Михайлов. Чебоксары: Изд-во ЧТУ, 1988.-35 с
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

THE INTEGRATED LEARNING SYSTEM PROVIDES TEACHERS WITH SEVERAL ADVANTAGES

Ergasheva Gulgona Nematovna,
an English teacher at Namangan Regional
National Center of Teaching New
Methodologies to Teachers. Tel:+998934040047

Annotation

The article under discussion describes integration of the language skills into the teaching process of the English language.

Keywords: preschoolers, integration, child, teacher, kindergarten, motivating

An integrated approach is one of the ways to improve the teaching of English in kindergarten, it involves combining the mental, emotional, and motor spheres of the learners' personality in the classroom. The organization of integrated foreign language teaching in kindergarten can become one of the effective means of improving the quality of education and intensifying the educational process. At the same time, English is an organizing subject, to which elements of other activities are systematically connected: gaming, musical, physical, artistic, and other activities, which contributes to the expansion of situations of using a foreign language. The integrated method of teaching English in kindergarten, developed by E. Y. Bakhtalina, implies "merging elements of different academic subjects or activities in one synthesized course (topic, program section)"¹. The integration of actions makes the learning process more accessible and attractive for children and ensures the formation of positive motivation and better memorization of the material. Integrated English language teaching in kindergarten promotes a child's positive awareness of himself as a person. In the practice of teaching a foreign language, songs, rhymes, staging, and games are widely used, i.e. various types of actions to achieve an educational goal. According to R. A. Dolnikova, "If several organs of perception (vision, hearing, movement) are involved in the process of foreign language speech activity at once, then the child remembers the language material much faster and reproduces it with great desire"². Integrated actions perform various functions in the educational process: speech action acts as the purpose of learning, and non-speech action acts as a means and condition for learning speech action. There are certain principles and requirements for the integration of speech and non-speech actions that ensure the implementation of these functions. Or, for example, a teacher talks to children about family members, and emphasizes their care for each other, and an English teacher learns rhyming with the children:

I love my mother! I love my father!
I love my sister and my brother!

The teacher teaches the children to navigate the location of their body parts (head, legs, right/left arm, etc.), and the English teacher learns the song "Head, shoulders, knees and toes" with the children. Integrated classes in mathematics and English are extremely effective. For example, first children learn to distinguish geometric shapes: circles, squares, and triangles, and learn to examine the shape of shapes using touch and vision, then they learn the same shapes in English using rhymes:

I see triangles, I see squares,
I see circles everywhere!

During the lesson, the teacher continues to introduce children to color, and the English teacher offers the children a rhyme:

Brown, pink, purple, green,
Orange, red, and blue.
I like green. I like orange.
I like red. And you?

According to N. F. Koliyeva, who studied the physiological features of the speech apparatus of preschool children and their connection with the reproduction of foreign speech by children, the

¹ Baxtalina Ye. Yu. Integrirovannoje obucheniye angliyskomu yaziku v detskom sadu : dis. ... kand. ped. nauk. – Petrozavodsk : KGPU, 1998. – 173 s.

² Fribus L. G., Dolnikova R. A. Kak detishek nam uchit po-angliyski govorit : posobiye dlya pedagogov i roditeley. – SPb. : Karo, 2008. – 152 s.

main thing in teaching preschool children is the skillful selection of lexical material for teaching oral speech. The author emphasizes that at the initial stage of learning oral speech, the main task of the exercises is to develop the ability to listen¹. An integrated lesson on the topic “Nature around us” (natural science + English) can be held outdoors. The teacher will continue to introduce children to the phenomena of nature, and some characteristic features of the seasons, and the English teacher will offer the following rhyme for learning:

Outside, outside,
I see flowers, I see trees.
Outside, outside,
I see grass, I see dirt.

It is very effective to introduce elements of the English language into a regular lesson with a tutor. This can be, for example, a physical education minute:

Hands up, hands down!
Hands on hips, sit down!
Hands up and to the sides!

Thus, the use of songs and rhymes in the classroom, as well as the integrated learning system, contribute to solving several methodological problems of teaching a foreign language to preschoolers.

References:

- 1.Baxtalina Ye. Yu. Integrirovannoye obucheniye angliyskomu yazyiku v detskom sadu : dis. ... kand. ped. nauk. – Petrozavodsk : KGPU, 1998. – 173 s.
- 2.Koliyeva N. F. Angliyskiy yazik doshkolnika. – Ordjonikidze : Izd-voIn-ta usoversh.uchiteley, 1968. – 46 s.
- 3.Fribus L. G., Dolnikova R. A. Kak detishek nam uchit po-angliyski govorit : posobiye dlya pedagogov i roditelyey. – SPb. : Karo, 2008. – 152 s.

¹ Koliyeva N. F. Angliyskiy yazik doshkolnika. – Ordjonikidze : Izd-voIn-ta usoversh. uchiteley, 1968. – 46 s.

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ЛЯОЖАЙ АСАРЛАРИДА КЎЧИМЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

С.А.Хашимова ф.ф.д., проф.
М.Болтаев, ЖХУ
Б.Бекмуродов, ЖХУ

Аннотация: ушбу мақолада таникли хитой ёзувчиси Пу Сунлин томонидан яратилган «聊斋志异» («Ляо Чжайнинг ажойибот тўғрисидаги ҳикоялари») новеллалар тўпламида акс этган бадий тасвирий воситалари ҳақида баён этилади.

Калит сўзлар: перифраза, метафорик аллегория, метонимия, синекдоха, антономасия, муболага, жонлантириш, эллипс, таққослаш, анаколуф, антитета, паралеллизм, асиндетон, такрор.

XVII-XVIII асрнинг буюк хитой ёзувчиси Пу Сунлин кўпгина шеърлар, қўшиклар, бир нечта пьеса, романларнинг муаллифи бўлган, бироқ ҳақиқий шуҳратни унга «聊斋志异» («Ляо Чжайнинг ажойибот тўғрисидаги ҳикоялари») новеллалар тўплами келтирган. Бу асар хитой адабиёти тарихида сўз изходиётининг антиқа намунаси бўлиб ҳисобланади. Унинг оммавийлиги мана уч юз йилдирки камаймайди. Маданиятлараро коммуникация ва маданиятлар диалоги жаҳон ҳамжамиятининг истиқболли ривожланиши учун тобора кўпроқ аҳамият касб этаётган Пу Сунлин изходини бизнинг замонамида ўрганиш хитой миллати менталитетини чукурроқ ўрганишнинг ажойиб имконини беради.

Кўйидаги кўчимларнинг барчаси Ляожай ҳикояларида қўлланилганлиги аниқланди. Хусусан: метафора – (гр. *metaphora* – кўчим, истиора сўзидан) асосий кўчимлардан бири бўлиб ҳисобланади. Кўчим икки хил бўлади: ўхшашли кўчим – метафора, ўхшашсиз кўчим – метонимия.¹ Масалан: 他觉得自己的夏天已经过去，生命的晚露早暗下来了。 – “У, унинг ёзи поёнига етганлигини, ҳаётининг кечги шафағи аллақачон сўнганлигини англаб етган эди.” “Ҳаётнинг кечги шафағи” метафораси анъанавий тарзда қарилкни, инсон кучи ва гўзаллигининг аста-секин сўниб боришини образли тавсифлаш учун қўлланади. Бир ҳодисанинг моҳияти ва хусусиятларини унга бошқа ҳодисанинг белги ва хусусиятларини кўчирган ҳолда очиб бериб, метафора тасвирлашни бойитади. Сўзларнинг метафорик қўлланиши нутқни образли, ифодали қиласи. Хитой тилида метафора образли нутқни яратишда қўлланадиган энг кўп тарқалган воситалардан бири бўлиб ҳисобланади. Айрим метафоралар махсус тушунтиришни талаб этади, чунки хитой борлигининг ўзига хос хусусиятлари ва ҳодисаларини акс эттиради. Масалан, партия ишидаги доктрина, сингиб кетган фикрлаш, жонсиз штамплар, шаблонли схемаларга салбий тавсиф бериш учун 党八股 ибораси қўлланади. 八股 атамаси билан эски Хитойда имтиҳон иншосининг архитектоникасини белгиловчи саккизта қатъий белгиланган структур қисмлари номланган. Бу схема бўйича ёзилган иншолар шаблон характерга эга бўлиб, ҳар қандай фикр ва ҳислардан маҳрум бўлган. Шу билан бирга хитой тилининг метафоралари кўп ҳолларда образли асосга эга. Хитой тилида 海 (海洋) “денгиз” сўзи чексиз фалла далаларини (麦的海洋 “дон дengizi”), шунингдек авжига чиққан оловни (火海 “олов дengizini”) эспрессив ифодалаш учун қўлланади. Хусусан, Ляожайнинг асарида 脸的海 шахслар дengizi метафорасини учратамиз. 手的波浪 “қўлларнинг тўлқинланиши, қўлларнинг ҳавода тебраниши” дengiz сатҳидаги тўлқинлар каби, шунингдек 思想感情的潮水 “фикрлар ва ҳиссиётларнинг жумбушланиши” каби метафораларни кўрсатиш мумкин. Баъзан шундай метафоралар учрайдики, уларнинг маъноли структурасига жонли образ орқали ифодалаш элементи киритилади. Булар жонли образ орқали ифодалаш метафораларидир. Масалан: 这不仅是号与叫，这还是生民的呼声。 – “Бу нафақат қайғу нидоси ва ақлсизлик қичқириғи эди, балки бу шунингдек ҳаёт чақириғи ҳам эди.”

Пу Сунлин Чинфэнни анъанавий поэтик пассажлар билан таърифлайди: “弱态生娇，秋波流慧”， уларни таржимон рус тилида келтирилган фразеологизм учун худди шундай қисқа ва

¹ Хомидий Ҳ. Адабиётшунослик терминлари лугати. – Т.: Фан, 1970 й. – Б. 110.

маъноли бирлик бўлмаганлиги сабабли, қуидаги таржима қилишга мажбур: "...жозибани туғдирувчи нафис шакллар, кузги тўлқинлар мисоли мусаффо кўзлар ва барқ уриб турган ақл"¹. 秋波 – сўзма-сўз “кузги тўлқинлар” – кизнинг чиройли қўзларини таърифловчи анъанавий хитойча поэтик образ. Ляо Чжайда “秋波流慧” метафорасининг сўзма-сўз таржимаси “кузги тўлқинлар ақлни балқитади”, В.М.Алексеевда – эксплицит солиштирма – “кўзлари мусаффо, бамисоли кузги сувлар ва ақли балқиб туради”. Бунда лексик-грамматик трансформацияни кузатамиз: бунда таржимага “мусаффо” сўзи кўшилган ва сўзма-сўз “ақлни балқитади” ўрнига流慧 “ақлни балқитаётган” иборани ўқиймиз. Тўртта иероглиф “秋波流慧” билан яратиладиган образ хитойча менталлик учун тугатилган ҳисобланади.

Хитой бадиий адабиёти тилида муайян ўрин перифразга ҳам тегишли. Перифраза ёки перифраз (гр. – атроф, сўзлайман сўзларидан) – мажозий ифодалардан бири бўлиб, нарса ва ҳодисанинг номини унинг маъносини тасвиrlовчи ва таърифловчи бошқа сўз ёки ибора билан алмаштиришдир². Тасвиrlовчи-ифодаловчи восита бўлгани ҳолда, перифраз нейтрал лексикага тегишли бўлган оддий сўз ўрнида кўлланади. Шундай қилиб у образли синоним ролини ўйнайди. Масалан: 断线 “тор узилиб кетди” ибораси хотинини дафн этди, хотинининг ўлими ибораси ўрнида кўлланади. 风尘 (сўзма-сўз) “шамолдаги чанг зарраси”, “шамол учиреб юрган чанг зарраси” ибораси “бузук аёл” маъносида кўлланади³. Шуни таъкидлаш жоизки, ушбу перифраз бошқа маъноларда, айнан “саёҳат қийинчиликлари”, “уруш мусибатлари” (одамлар шамол учиреб юрган чанг зарраси мисоли, уруш сўқмоқларида сарсон-саргардон бўлиб юрибдилар) каби маъноларда ҳам ишлатилади.

Аллегория (лат. Allegoriya – киноя, қочириқ, кесатиш сўзидан) – бирор мавхум тушунчани конкрет нарса ё ҳодиса орқали ифодалаган мажозий, яъни ўз маъносидан бошқа маънога кўчирилган сўз ва ибораларнинг бир тури⁴. Кинояда мавхум тушунчани конкрет нарса ёки ҳодисага хос белгилар ёрдами билан аниқ тасаввур этиш кўзда тутилади. Одатда, масал ва эртакларда тулки алдоқчи кишиларга, бўри очкўзларга, чаён зарарли, илон маккор, тўти гапдон одамларга нисбатан киноя қилинади. Масалан: 所谓理想学校的芽儿未必不会再长而死。 – “Идеал мактабнинг ниҳоллари эҳтимол куриб нобуд бўлиб қолар”. Ёки 我觉得立在大野边界，到处都是飞沙。 – “Менинг назаримда мен улкан саҳро четида тургандекман, ҳамма ерда шамол учиреб юрган қум.” Бу ерда “улкан саҳро” – бу “одамлар олами”, “шамол учиреб юрган қум” эса – бу “одамларнинг нуқсонлари” демакдир. Бу ерда абстаркт тушунчалар конкрет буюмлар орқали ифодаланган. Мазкур ҳолат ўзининг семантик-стилистик моҳиятига кўра метафорик аллегориядир. Сўнгтиси айнан «абстракт, умумлаштирилган тушунчаларнинг конкрет буюмлар ва ҳодисаларга ўхшатишга асосланган»⁵. Метафорик аллегориянинг барча структур элементлари кўчма маънода, метафорада эса унинг компонетларидан бири одатда тўғри маънода қўлланади. Метафора аллегорияга ёндашади, баъзан эса у билан бирлашади. Бу метафорик аллегория каби оралиқ ҳодиса ҳақида сўз юритиши имконини беради.

Метонимия ёки мажоз – кўчимларнинг бир тури бўлиб, икки тушунча ўртасидаги яқинликка асосланган кўчма ифода. Масалан: 见到他我当然希望也见到那位苦盟的象征。⁶ – “Уни кўриб келиб, мен, шунингдек, дилгирликнинг рамзини ҳам кўриш умидида эдим.” Ёзувчи асаддаги қаҳрамонни шундай таърифлаб, бу қаҳрамон шунчалар маюс ва мижғов эди, ҳар доим одамларни зериктирап эди. Бу ерда одамнинг исми ўрнига унинг табиатига кўпроқ хос бўлган хусусияти аталган. Бунда “дилгирлик рамзи” сўзи кинояли, метафорикдир. Метонимия – грекча сўз. У “номни кўчириш ёки қайта номлаш” дегани. Шундай қилиб, метонимияни номни бир тушунчадан иккинчисига кўчиришни акс эттирувчи кўчим сифатида ифодалаш мумкин. Масалан: 花白胡子 – Оқсоқол, 红眼睛 – Қизилкўз. Ёзувчи одамларнинг номларини атамайди балки ҳар бир кимсани ташки қиёфасининг у ёки бу хислатига мос равища атайди. Шунингдек, қарама-қарши тушунчаларга ёки бинар оппозицияларга асосланган метонимия ҳам мавжуд. Хусусан, лексик тузилма 唇舌 lablars, тил 话头 сўзлар, нутқ маъносида ишлатилади.

Синекдоха – метонимиянинг бир тури. Унда бир бутун нарса, ҳодиса ва инсон ҳақида

¹ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 74.

² Ҳомидий Ҳ. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Т.: Фан, 1970 й. – Б. 165.

³ Никитина Т.Н. Грамматика древнекитайских текстов. – М.: Восток – Запад, 2005. – С.112.

⁴ Ҳомидий Ҳ. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Т.: Фан, 1970 й. – Б. 23.

⁵ 聊斋志异 // <http://www.kitairu.net>

⁶ Кузнецов М.Д. и Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка. – Л., 1960. – С.23.

унинг узвий бир қисми, бўлаги орқали фикр юритилади. Хусусан, лексик тузилма 柴米 ҳас-чўп ва шоли, одатда, кундалик эҳтиёж предметлари ўрнида ишлатилади (ўзбек тилидаги *нон-туз* каби). Лексик тузилма 三秋 уч куз – уч йил ўрнига. Бу мисолларда қисм бутунни ифодалайди. Бу усул фикрни қисқа, лўнда ифодалаш имконини беради, нутқни ифодалироқ қилади.

Антономасия ҳам метономия каби, бир тушунчанинг номини иккинчисига кўчиришни англатади, бошқача қилиб айтганда, қайта номлашдир. Хитой тилида ушбу кўчим метафорик антономасия ёки метонимик антономасияга¹ киритилади. Антономасиянинг иккала тури учун умумий бўлиб турдош отни атоқли отга алмаштириш ҳисобланади. Антономасиянинг икки тури ўртасидаги фарқ қуидагидан иборат. Метонимик антономасияда асар (маҳсулот) унинг яратувчисининг (ёзувчи, устанинг) номи билан аталади. Метафорик антономасияда эса алоҳида индивиднинг (тарихий шахс, адабий персонажнинг) номи инсон табиатига хос бўлган хусусиятларни белгилаш учун ишлатилади. Масалан, 人多出韩信 – “Одамлар кўп – Ханъ Санъ топилади.”² – Яъни “одамлар кўп бўлса, доно ва иқтидорли киши албатта топилади” деганидир.

Муболага – нарса ёки ҳодисага хос бўлган хусусиятни ошириб, маҳоват билан тасвирлашдир. У кўп ҳолларда экспрессивлик даражасига эга бўлиб, бадий таъсир этишнинг таъсирчан воситаси бўлади. Масалан: 瘦成皮包骨了。 – “Шунчалик озиб кетдики, териси суягига ёпишиб қолибди。” 静的连一根针掉到地下都听得见向。³ – “Шунчалик жим-жит эдики, ерга игна тушса эшитилар эди.”

Жонлантириш хикояни образли ва мафтункор қилади, нутқнинг бадий таъсирини кучайтириш имконини беради. Масалан: 那些创实行着呢，我看见他们在眨眼。 – “Қайиқлар бедор эди, улар кўзларини пирпиратганларини кўрдим.”

Таққослаш образли солиштиришнинг структур варианти бўлиб ҳисобланади. Масалан: 巧言巧语比糖甜。 - “Чиройли нутқ қанддан ҳам шириш.” Ёки 比秋水还清淡。 – “Куз сувидан ҳам тозароқ ва шаффовроқ (аёл кўзлари ҳақида)”.

Олиб борилган таҳлил натижасида шуни айтиш мумкинки, Ляожай хикояларида турли хил тасвирий воситалар қўлланилган. Булар перифраза, метафорик аллегория, метонимия, синекдоха, антономасия, муболага, жонлантириш, эллипс, таққослаш, анаколуф, антитета, паралеллизм, асиндетон, такрор қўлланган. Буларни эса, албатта, ёзувчининг маҳоратини яна бир тасдиғи сифатида ҳисоблаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гу Хунфэй. Лингвистические основы устного двустороннего перевода. – М.: Р.Валент, 2002.
 2. Горелов В.И. Пособие по переводу с китайского языка на русский. – М.: Наука, 1966.
 3. Кузнецов М.Д. и Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка. – Л., 1960.
 4. Никитина Т.Н. Грамматика древнекитайских текстов. – М.: Восток – Запад, 2005.
 5. Фишман О.Л. Три китайских новеллиста XVII – XVIII в.в. (Пу Сунлин, Цзи Юнь, Юань Мэй). – М.: Наука, 1980.
 6. 聊斋志异。 – 北京, 2007 年。
 7. Ҳомидий Ҳ. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Т.: Фан, 1970 й.
- С.Хашимова, М. Комилова. Некоторые характеристики слов с разными морфемами в китайском языке. Восточный факел 3 (3), 41-44.
- С.А.Хашимова. ҲОЗИРГИ ХИТОЙ ТИЛИ СИФАТЛАРДА КОНВЕРСИЯ ҲОДИСАСИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 3 (2).

¹ Гу Хунфэй. Лингвистические основы устного двустороннего перевода. – М.: Р.Валент, 2002. – С. 58.

² Горелов В.И. Пособие по переводу с китайского языка на русский. – М.: Наука, 1966. – С.62.

³ – 2007 – 86

“青凤”“ЧИНФЭН” НОВЕЛЛАСИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ХАҚИДА

С.А.Насирова ф.ф.д., проф.
Ақбаев А., ЖХУ
Гофуржонов С., ЖХУ

Аннотация: ушбу мақолада таникли хитой ёззувчиси Пу Сунлин томонидан яратилган “青凤”“Чинфэн” новелласини таржима қилиш хусусиятлари ҳақида баён этилади.

Калит сўзлар: ибора, лексема, синтагма, морфема, венян, қадимги хитой тили, иероглиф.

Юртимиз ўқувчисининг Пу Сунлин ижодий мероси билан танишуви В.М.Алексеевнинг¹ таржималаридан бошланиб, улар ҳозирги кунгача хитойшунослар орасида энг яхшиси деб ҳисобланади. Эстафетани шу новеллаларнинг ўзи ва янгиларини таржима қила бошлаган П.М.Устин олди. Бироқ таржима бу энди янги асар бўлиб, унда нималардир йўқолган бўлади. Оригиналда новелла ритмик ва қисқа проза бўлиб янграса, чет тилига таржима қилингач, бадиий-стилистик борада у энди маълум бир чет тилидаги асарни акс эттиради, “чунки...ҳар бир тилнинг ўз қонунлари бор. Бегона тил қонунлари бўйича бўлиши муқаррар бўлган, шу тилда енгил ва табиий янграйдиган нарсалар, чет тилида кўпинча ортиқча нарса бўлиб қолади. Бизнинг сўzlаримиз одатда узунроқ – демак сўзма-сўз таржима қилинса, бутун ибора анча узун ва мужмал бўлиб қолади. Ўқувчи таржимани оригинал ўз ютида қабул қилинганидек қабул қилиши учун ниманидир ташлаб юбориш, ниманидир қайта тузиш, ниманидир соддалаштириш керак бўлади”².

Рус синологлари В.М.Алексеев таржималарининг мукаммаллигига эътиборни қаратишган. «Василий Михайлович Алексеев ва унинг Ляо Чжай» мақоласида машҳур хитой тили ва адабиётининг билимдони Л.З.Эйдлин академик В.М.Алексеевнинг нафақат хитойча менталликни, балки матннинг иероглифлик “намойишкорлиги”ни ҳам яхши билишига ишонарли далил келтиради: “...Ляо Чжай ҳикояларида эгнига “э гуань” кийиб олган одамлар пайдо бўлади, бу «баланд қалпоқлар»ни англатади. Аммо “э” иероглифининг маъноли қисмини ўқувчига муайян образни тасвирловчи тоф ифодалайди, таржимон шундай деб ёзади: “бир зумда баланд, тоғдек чўққайиб турган қалпоқ кийган тўрт ёки беш киши пайдо бўлди ...”³.

Хитой ёзма нутқига нисбатан бундай ажойиб зийраклик, нафақат мазмунининг нозик томонларини, балки иероглифли ёзувнинг эмоционал таъсири хусусиятларини ҳам сақлаб қолишга бўлган интилиш, В.М.Алексеевнинг барча таржималарига хос. Олим бегона тилда ёзилган асарни абсолют равишда таржима қилиб бўлмаслигини яхши тушунган. У, “таржимон – бу фақат таржимон, у иборалар, сўzlар, баъзан образлар билан ишлайди, лекин Пушкиннинг таржимони Пушкин эмас, Ляо Чжайнинг таржимони эса Ляо Чжай эмас”⁴, деб ёзган. Мазкур ишда биз Пу Сунлин новелласи “青凤” ва унинг В.М.Алексеев таржимасидаги варианти “Гўзал Чинфэн” материалида таржиманинг айрим аспектларини кўриб чиқмоқчимиз. Бу Пу Сунлин ёзувининг бадиий услуги хусусиятларини тўлароқ ва чуқурроқ очиш имконини беради. Таржимани ажратиб турувчи биринчи нарса – бу номи бўлиб, унда В. М.Алексеев қаҳрамон Чинфэн 青凤нинг исмига “гўзал” сўзини қўшади. Бундай услугуб унинг кўп таржималарида кузатилади. Сабаби оддий – Пу Сунлин новеллалари кўпинча бош қаҳрамон номлари билан аталади, чет элликлар учун “Чинфэн” сўзи хеч қандай маъно англатмайди, “гўзал” атамасининг қўшилиши эса ўқувчига маъно беради: ҳикояда талабанинг ҳаётида қиз пайдо бўлади.

“门户素所习识，竟拨蒿蓬，曲折而入”ибораси “Ударвозаваэшикларнинг жойлашишини жуда яхши биларди ва ёввойи бурган оралаб йўлкадан гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа шаҳдам юра бошлади. Нихоят у катта уйга кирди”⁵ деб таржима қилинган. Бу ерда битта боғланган қўшма

¹ ПАУ Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 72–79.

² Галь Н. Слово живое и мертвое. – М.: Издательский дом «София», 2003. – С. 222.

³ Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит., 1973 – С. 8.

⁴ Алексеев В.М. Предисловие переводчика // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном. – М.: Худож. Лит., 1983. – С. 26.

⁵ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер.

гапнинг иккита содда гапга грамматик трансформацияланишини кузатиш мумкин, лекин қизиги шундаки, 萩蓬 (“қуюқ бурган ўтлари”) “ёввойи бурган” деб таржима қилинган, яни Алексеев бу ҳолда маънонинг генерализацияланиш усулини қўллаган. Сабаби бу ерда “бурган” ёки “ёввойи бурган” – унча аҳамияти йўқ, ёки сюжетнинг ривожланишида бу образ иштирок этмайди ва рамзий вазифани ўтамайди.

Пу Сунлинда қуйидагини ўқиймиз: “东向一少年，可二十许；右一女郎，裁及笄耳”。 Таржимаси қуйидагича: “Чапга қараганда ёши йигирмалардан сал ошган йигит, ўнгга қараганда эндиғина сочини турмаклай бошлаган қиз”¹. Оригиналда йигит (少年) юзини шарққа буриб ўтиради (东向).

Анъанавий хитойликлар йўналишни дунё томонларига боғлаб кўрсатадилар. Аксарият чет эллик ўқувчи учун бундай кўрсатиш шарт эмас. Қаҳрамон қизнинг ёшлигини кўрсатувчи “裁及笄耳” “Эндиғина сочини турмаклай бошлаган” ибора эса – матнга мумкин ва зарур бўлган киритма бўлиб ҳисобланади. Бу энди - оёқни бинт билан ўраш каби миллий хусусият, шунинг учун чет тили матнiga ҳам ўгирилади. Бу ибора қиз эндиғина 15 ёшга кирганини англатади. Пу Сунлин новеллаларига берган изохларида В.М.Алексеев мазкур ҳодиса талқинини келтиради. Чинфэннинг оёқларига бинт ўрашгани, биз уни учратганимизда унинг оёқлари “тўғри” ой каби ўроқсимон шаклга киргани ҳам новеллада зикр этилади: “生隐蹑莲钩,...” бунга таржимада: “Талаба, аста, сездирмасдан, зимдан унинг лотос илгагига босди,...” ибора мос келади, – бу ерда 莲钩 айнан “лотос илгаги” нинг ўзи бўлиб ҳисобланади. Шуниси диққатга сазоворки, таржимада оригинал метафораси сақлаб қолинган.

Ўз новелласида Пу Сунлин шундай ёзади: “谁何入人闺闼？” Ушбу иборани В.М.Алексеев бундай таржима қиласди: “... Бироннинг уйига келган ким”, бунда талаба “бироннинг” уйига кириб келганлигига шаъма қилинади. Ёзувчиди эса асарнинг диққат марказда – оила аъзоси бўлмаган эркакларга кириш ман этилган “уйнинг аёллар қисми” 闺 семаси туради. Шундай қилиб талаба Чюйбин 去病нафақат бироннинг уйига, балки бегона эракак 外人 сифатида унинг кириши ман этилган уйининг аёллар қисмига кириб боради.

Оригиналда шундай ўқиймиз: “乃揖生入，便呼家人易馔”。 Таржимада: “Айтди, талабага бош эгди ва хизматкорларга бошқатдан дастурхон ёзишни буориб, талабани хонага бошлаб кирди”. Бу ерда кўзга биринчи навбатда ташланадиган (ёки қулоққа чалинадиган) нарса – таржима қилишда оригинал ритмика йўқолиши. Шуни таъкидлаш керакки, бундай ҳол бутун Пу Сунлин таржималарига хос. Юқорида келтирилган ибора – фақат хусусий ҳол, яққол мисол бўлиб, унда феълни ишлатиш билан ритмикани сақлаб қолишга уриниш қилинган.

Пу Сунлин Чинфэнни анъанавий поэтик оборотлар билан таърифлайди: “弱态生娇，秋波流慧”， уларни В.М.Алексеев, рус тилида келтирилган фразеологизм учун худди шундай қиска ва маъноли бирлик бўлмаганлиги сабабли, қуйидагича таржима қилишга мажбур: “...жозибани туғдирувчи нафис шакллар, кузги тўлқинлар мисоли мусаффо кўзлар ва барқ уриб турган ақл”². 秋波 – сўзма-сўз “кузги тўлқинлар” – қизнинг чиройли кўзларини таърифловчи анъанавий хитойча поэтик образ. Ляо Чжайда “秋波流慧” метафорасининг сўзма-сўз таржимаси “кузги тўлқинлар ақлни балқитади”, В.М.Алексеевда – эксплицит солиштирма – “кўзлари мусаффо, бамисоли кузги сувлар ва ақли балқиб туради”. Бунда лексик-грамматик трансформацияни кузатамиз: бунда таржимага “мусаффо” сўзи кўшилган ва сўзма-сўз “ақлни балқитади” ўрнига流慧 “ақлни балқитаётган” иборани ўқиймиз. Тўртта иероглиф “秋波流慧” билан яратиладиган образ хитойча менталлик учун тугатилган ҳисобланади.

“青凤” новелласидан олинган қуйидаги ибора ҳам шу тартибда: “叟致敬曰：‘久仰山斗！’”， – унинг маъносини таржимада қуйидагича ўгириш мумкин: “Кария талабага эҳтиром билан салом бериб деди: Мен анчадан буён бу хурматли жанобга таъзимимни қалбимда олиб юрибман! Алексеевда мазкур ибора қуйидагича таржима қилинган: «Шунда қария, унга эҳтиром билан салом бериб, деди: Сизни анчадан бери танийман. Одамлар Чўмич юлдузларига ёки Тай тоғига қарагандек, Сизга завқ-шавқ, хурмат билан қарайман».

Оригиналнинг қисқалиги ва маънодорлиги, шунингдек ритмикаси йўқолганлиги ойдек равшан – икки тилнинг хусусиятлари туфайли таржимада йўқотишлар муқаррар. Бунда с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 61.

¹ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 73.

² Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 74.

таржимада образлилик йўқолдими? Келинг шуни кўриб чиқамиз.

Биринчидан, В.М.Алексеев келтирилган гапнинг юқоридаги диалог билан мантиқий боғланишини кўрсатиш учун оригиналда бўлмаган “шунда” боғловчи сўзни қўллади. Вэньянь учун бу шарт эмас.

Иккинчидан, 致敬 феъли “эҳтиром билан салом берди” деб таржима қилинади, бу 致敬 сўзининг иккита ташкил этувчисини адекват таржима қилиш бўлиб хисобланади: а) одамларга салом бериш; б) одамларга ўз эҳтиромини билдириш¹. Хитойлик ўқувчи учун бу иккала маъно ҳам 致敬 феълининг семантик қисмига имманент тарзда хос бўлиб, у умумий ҳолда лексик бирлик сифатида айнан шу икки маънони ифодалайди. Рус тилида эса бундай лексема йўқ, шу боис 致敬 сўз англатадиган маъно икки сўз билан ифодаланиб, улар фақат бирга 致敬 лексемага мос келади.

Учинчидан, “久仰山斗！” саломлашиш иборасида унда имплицит равища мавжуд бўлган коннотатив-ассоциатив маънолар рус тилида эксплицит иборага айланади, бунга сабаб қўйидагилар. Хитой ўқувчиси ўз тараққиёти жараёнида зарур бўлган билимларга (маданий, ижтимоий, тарихий ва х.к.ларга) эга бўлади, улар туфайли тилининг у ёки бу иборалари у учун маънога тўлади. Масалан, қандайдир бир киши борасидаги айтилган фикрни солиширинг: “Вой, Геракл, Гераклнинг ўзи-я!” – агар биз Геракл тўғрисидаги афсоналарнинг ҳеч бўлмаганда бир қисмини билсак, сўзлаётган одам адресатнинг жисмонан бақувватлиги ҳақида гапираётганлигини тушунамиз. Хитой тили борасида юқоридаги ибора айниқса ченъюйлар ёки фразеологик бирликларга 成语 хослигини таъкидлаш керак. Алексеев мўлжаллаган ўқувчи эса, масалан, мана бу иборани тушуниш учун Хитой маданиятига тегишли асосий билимларнинг шундай заҳирасига эга эмас: “О Тайшань тоғи, о Катта Айик юлдузи, Сизга анчадан бери таъзим қилиб келаман!” Ҳа, ўқувчи мурожаат услубининг қандайдир кўтариқилигини хис этади, аммо муҳтарам ҳамсұхбатни қандайдир тоғ ва ҳатто Катта Айик юлдузи ўхшатиш ортида нима туради, деган савол қолади. Бошқа томондан, “久仰山斗！” иборани (қария Ху талабага ўз эҳтиромини билдиришини кўрсатиш учун) функционал тарзда шундай таржима қилиш мумкин: “Сизнинг сиймонгизда доим донишмандлик манбаидан баҳраманд бўлишини орзу қилар эдим”, бу маданий-тил анъанасига яқинроқдир. Аммо образлилик йўқолади! Алексеев имкон қадар етказишга ҳаракат қилган хитойча специфика йўқолади². Келинг, “久仰山斗！” ибораси нимани англатишини тушуниб оламиз. «久仰» – мурожаат қилишда ҳушмуомалалик шакли “Сизнинг олдингизда анчадан бери таъзим қиласман” маъносини ифодалайди, одатда сұхбатдошлар биринчи марта учрашганда айтилади. 山斗 – морфемали конракция йўли билан ҳосил қилинган мураккаб қисқартирилган сўз бўлиб, унда 1-чи ва 3-чи компонентлар тушириб қолдирилган³. “泰山北斗” иборасидан ҳосил бўлган мазкур сўз эса юқори аҳлоқли ва кенг машхур ёки буюк ютуқларга эга бўлган барчанинг хурматига сазовор бўлган кишини ифодалаш метафораси бўлиб хисобланади. Бундай метафоранинг пайдо бўлишига хитойликлар тоғ ва юлдузлар туркумига берадиган ўша муҳимлик ва муқаддас характер сабаб бўлади.

Шундай қилиб, Пу Сунлин новеллаларини таржима қилининг айрим аспектларининг таҳлили шуни кўрсатадики, яхши таржимон нафақат икки тилни, балки икки ҳалқнинг тарихи ва маданиятини ҳам яхши билиш керак. Таржимаси кимларга мўлжалланганлигини тасаввур қилиб, у қаерда зарур бўлган хитойча реалияни қолдириш, қаерда оригинал оборот берилиши кераклигини, ўша ёки ўхшаш ассоциацияларни келтириб чиқарадиган, қаерда тилдаги эквивалентини киритиш кераклигини белгилай олиши керак. Лекин шу ерда ҳеч қандай таржима оригиналнинг бутун жозибасини тўлиқ хис этиш имконини бермаслигини эслатиб ўтамиш⁴.

Таҳлил жараёнида таржимон ўзи истаган натижага эришиш учун қўйидаги усул ва услубларни қўллагани аниқланди:

- ўқувчига гап ким ҳақида боришини маълум қилиш мақсадида, асар номидаги қаҳрамон исмига қўшимча қилиниши;

- хитой тилининг идеографик “кўринишини” етказиш учун таърифловчи конструкцияларнинг

¹ Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983. – С. 73.

² 现代汉语词典 (第五版). - 北京: 商务印书馆, 2006年. - 1759页.

³ Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит., 1973 – С. 8.

⁴ Горелов В.И. Лексикология китайского языка. – М.: Просвещение, 1984. – С.88.

қўлланиши;

- оригиналнинг эмоционал таъсир хусусиятларини сақлаб қолиш учун китоб услубидаги лексиканинг қўлланиши ;
- оригиналнинг сиқиқлиги ва ритмикасини етказиш мақсадида инфинитивлар, боғловчисиз, тўлиқсиз ва эллиптик гапларнинг қўлланиши;
- хитойча спецификани етказиш мақсадида хитойча фразеологизмлар ва турғун сўз бирикмалари образлигининг сақланиши;
- вэньяньда кўчма гапни ифодалаш учун муаллиф томонидан сўзларида мунтазам қўлланадиган 『 («сўзламоқ») феълининг тилда турли эквивалентларга алмаштирилиши аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Алексеев В.М. Предисловие переводчика // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном. – М.: Худож. Лит., 1983.
2. Галь Н. Слово живое и мертвое. – М.: Издательский дом «София», 200
3. Горелов В.И. Лексикология китайского языка. – М.: Просвещение, 1984.
4. Пу Сунлин. Красавица Цинфэн // Пу Сунлин. Рассказы Ляо Чжая о необычайном / В пер. с кит. акад. В.М. Алексеева – М.: Худож. лит., 1983.
5. 现代汉语词典 (第五版). - 北京: 商务印书馆, 2006年.
6. Эйдлин Л.З. Василий Михайлович Алексеев и его Ляо Чжай // Пу Сунлин Рассказы Ляо Чжая о чудесах. – М.: Худож. лит, 1973.

С.Хашимова, М. Комилова. Некоторые характеристики слов с разными морфемами в китайском языке. Восточный факел 3 (3).

СА Хашимова. ҲОЗИРГИ ХИТОЙ ТИЛИ СИФАТЛАРДА КОНВЕРСИЯ ҲОДИСАСИ. - МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА 3 (2).

SA Nasirova. POLITICAL INSTITUTIONALIZATION OF ANCIENT CHINA: HISTORICAL ANALYSIS OF THE TERMS OF THE LOCAL POLITICAL SYSTEM OF ANCIENT CHINA. - European International Journal of Multidisciplinary Research and Management

SA Nasirova. Religious affairs management system in ancient China (linguistic analysis in Diachronic aspect). Builders Of The Future 2 (02).

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

БАНКЛАРДА ФОЙДА ВА ЗАРАР ҲАМДА БОШҚА УМУМЛАШГАН ДАРОМАДЛАР БҮЙИЧА ҲИСОБОТНИ МҲХС МУВОФИҚЛАШТИРИШ

Абдусаматов Ҳусниддин Нуралиевич -

Банк-молия академияси

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит”

кафедрасининг мустақил изланувчиси

Исмоилов Аброржон Мухиддин ўғли,

Банк-молия академияси магистранти,

Телефон 903485649 gafuribragimov@mail.ru

АННОТАЦИЯ: Тижорат банкларининг консолидациялашган ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тузиш амалиёти натижасида эришиладиган илмий изланишларни амалга ошириш натижасида эришилган амалий афзаликлар бўйича таклиф ва тавсияларни шакллантиришган. Бунда банкларда ҳисоб тизими ва консолидациялашган молиявий ҳисоботларини халқаро стандартлар талабларига ўтиши натижасида эришилган амалий афзаликлар бўйича берилган таклиф ва тавсиялар берилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: халқаро стандарт, тижорат банки, консолидациялашган молиявий ҳисобот, ҳисоботлар, ҳисоб тизими.

Жаҳонда иқтисодиётни эркинлаштириш ва либераллаштириш шароитида алоҳида масала жаҳон амалиётида кўлланилаётган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида юритиш масаласи муҳим ҳисобланади. Ушбу шароитда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этилиши натижасида тижорат банкларининг даромадлилик, рентабеллик ва фойдалилик даражасини паст эканлиги яққол қўриниб қолишига олиб келади. Лекин бунга сабаб молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этилиши эмас, балки коронавирус пандемиясининг таъсирини ҳисоблашнинг зарурятини келтириб чиқаради. Жаҳондаги интеграция жараёни турли мамлакатларнинг молиявий ҳисоботларини бир хил тушуниш ва таҳлил қилиш имконини бериши учун ҳамда молиявий рискларнинг таъсирини бир хил методикада ҳисоблаш бўйича муаммоларни ечимини топиш учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини жорий этиш лозим.

Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларидағи мавжуд ва амалда фойдаланилаётган ҳисоб- китоб тизимини асосини умум қабул қилинган молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ташкил қиласи ва унинг натижасида тижорат банкларининг молиявий фаолиятига баҳо берилади ва унинг самарали ташкил этиши ҳамда унинг янада юқори чўққиларга эришишга кенг шароит яратилади.

Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг фаолиятига халқаро стандартларнинг кўлланиши масаласи бўйича Президентимиз томонидан “Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4611-сонли қарорига мувофиқ, 2021 йил 1 январдан бошлаб, тижорат банклари МҲХС асосида бухгалтерия ҳисоби юритилишини ташкил этади ва 2021 йил якунларидан бошлаб молиявий ҳисоботни МҲХС асосида тайёрлайди (ПҚ-4611, 2020 й). Шунингдек, ушбу МҲХСни банк амалиётига кўлланиши натижасида тегишли молиявий ҳисоботга доир норматив-хукуқий хужжатлар қайта ушбу хужжатларга мослаштирилади ва уларни молиявий ҳисоботларини тақдим этиш масаласи халқаро стандартлар бўйича уйғунлаштирилган.

Бухгалтерия ҳисобининг халқаро тизимини таҳлил қилиш жараёнида энг аввало турли давлатларда ташкил этилган ҳисоб тизимини таҳлил қилишимиз лозим. Молиявий ҳисоботларни халқаро стандартларга мослаштириш, айниқса банк тизимида молиявий кўрсаткичларига баҳо беришда ва уларнинг халқаро миёсда ҳаракат қилишида ва муҳим аҳамият касб этади.

Шундай қилиб, Молиявий Ҳисоботлар Халқаро Стандартлари бутун жаҳонда молиявий

ҳисобот стандартларининг яқинлашишида, келишувида ва янада яхшиланишида муҳим роль ўйнади. Улардан қўйидаги мақсадларда фойдаланилади:

- кўйчилик мамлакатларда ҳисоб ва ҳисботга кўйиладиган миллий талаблар учун асос бўлиб хизмат қилиш;
- ҳисоб ва ҳисботга нисбатан ўз талабарини ишлаб чиқаётган алоҳида мамлакатлар учун халқаро этalon сифатида ишлатилиши (саноати ривожланган мамлакатлар билан бир қаторда энди ривожланиб бораётган бозорлар учун;
- фонд биржалари ва тартибга солувчи органлар томонидан молиявий ҳисботни МҲҲСларига мос равища тузилишини талаб қилган ҳолларда;
- МҲҲС талаб қилинмайдиган мамлакатларда ҳам компаниялар сони ортганлиги туфайли фойдаланилиши.

Юқоридагилар туфайли МҲҲС бутун жаҳонда янада кенгроқ фойдаланимоқда ва тан олинмоқда. Ҳатто баъзи мамлакатлар МҲҲСни ўз стандартларидек ўзгаришларсиз ишлатишмоқда, баъзилари эса мамлакат хусусиятидан келиб чиқиб баъзи ўзгаришларни киритмоқдалар.

Ўзбекистонда тижорат банкларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш имконини берадиган шаклда ва тегишли автоматлаштирилган усулдан фойдаланиш жараёнида МҲҲС амалиётга қўллаш учун бухгалтерия ҳисоби тизимини шунга мослаш ва ҳисоб жараёни ушбу стандартлар асосида фойдаланишда МҲҲС асосида умумлаштириш тартибини амалга оширадиган дастурлардан фойдаланиш ва уларни халқаро стандарт талабларига мослаб қайта ишлаб чиқиши;

Бухгалтерия ҳисоби бўлимида алоҳида МҲҲС бўйича бўлим ёки сектор ташкил қилиниши, ушбу бўлинманинг вазифаси халқаро стандартга ўтиш жараёнини амалга ошириш ва ушбу жараёнда бухгалтерлар томонидан тайёрланган бухгалтерия ҳисоби кўрсаткичларини халқаро стандартга ўтказишига ёрдам бериш, халқаро стандартлар бўйича ўзгаришларни доимий равища амалиётда қўллаш кўмак бериш;

Тижорат банкларида якуний йиллик молиявий ҳисботларни тузиш жараёнини молиявий ҳисботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил этиш ва унинг асосида молиявий ҳисботлар халқаро стандартлар шаклига мос келиши ва унинг ахборот базаси асосланган бўлиши лозим;

МҲҲС ўтишда амалга ошириладиган ишлар режасини ишлаб чиқиши, энг аввало МҲҲС№1 “Молиявий ҳисботнинг халқаро стандартини биринчи марта қўллаш” номли стандартдан фойдаланиш тартибини тушунтириш ва уни амалиётда қўллаш ва янги тартибга мослаб ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиб тасдиқлаш лозим.

Тижорат банкларида халқаро стандартлар асосида банкларда бухгалтерия ҳисобини юритиш техникаси, бунда бухгалтерия ҳисобини юритиш учун зарур бўлган ишчи счёtlар режасини, ҳисоб регистрларини счёtlарга бириктирилишини, хужжатлар шаклларининг алъбомини, инвентаризацияни ўтказиши муддатлари ва тартибини, замонавий компютерлар ва бошқа ташкилий техникаси воситаларни, уларни қўллаш учун зарур бўлган классификатор ва кодификаторларни киритиш мумкин

Шу сабабли ушбу вазифаларни бажаришга масъулият билан ёндашиш лозим. Чунки иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектнинг молия-хўжалик фаолияти холати ва молиявий натижалари ҳақидаги маълумотларни чет элликлар талаби асосида тақдим этиш, бошқача айтганда хўжалик юритувчи субъектнинг фаолиятини хамкорлар тушунадиган шаклда тақдим этиш муҳимдир. Тижорат банкларида молиявий ҳисботнинг халқаро стандартлари бўйича бўлинма ходимлари, яъни халқаро стандартлардан хабардор бухгалтерлар томонидан бажарадилар. Юқоридаги илмий хулоса ва талифлардан умумий хулоса қилинганда тижорат банкларида МҲҲС қўллаш натижаларини таҳлил қилиш, уни халқаро талабларга мувофиқлаштириш ва унга тўлиқ риоя қилиш банклар фаолиятининг шаффоғлигига, молиявий ҳисбот кўрсаткичларидан банк тизими бўйича этарлича маълумотларни олишга, банк ресурсларидан самарали фойдаланишга ҳамда халқаро интеграциялашув жараёнини ошишига олиб келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Қарори 2020 йил 24-февралдаги ПҚ-4611-сон, <http://lex.uz/docs/3107040>.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР

2. Ибрагимов А.К., Марпатов М.Д.. Ризаев Н.Қ. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосида банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қулланма. Т.:Молия, 2010. -272б. Б.64-65.
3. Миславская Н.А. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Учебник. / Н.А. Миславская С.Н. – М.: Дашков и К, 2012. – 372 с
4. Рожнова О.В. Международные стандарты бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Учеб.пособия, М.:ЭКЗАМЕН, 2003.-127с

БАНКЛАРДА МҲХСНИ ҚЎЛЛАШ НАТИЖАСИДА МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТЛАРНИ ТУЗИШ

Ибрагимов Абдугапур Каримович -

Банк-молия академияси

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит”

кафедраси профессори,

Махсудов Зухриддин Зиёвитдинович -

Банк-молия академияси магистранти

Тел.+998903485649 gafuribragimov@mail.ru

Аннотация: Тижорат банкларининг консолидациялашган ҳисоботларини халқаро стандартлар асосида тузиш амалиёти бўйича таклифлар ишлаб чиқилган. Натижада тижорат банклари томонидан тузиладиган консолидациялашган молиявий ҳисоботларни, шу жумладан молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботни шакллантириш масалалари ёритилган. Ушбу масалада тижорат банкларининг молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобтнинг тузилиш жараёнлари ва унинг ахборот таъминоти масалаларини ечимини топиш бўйича ишлаб чиқилган хулоса ва таклифларнинг баёни келтирилган..

Калит сўзлар: Молиявий ҳолат тўғрисида ҳисобот, халқаро стандартлар, актив, пассив, мажбурият, тез ликвидли активлар , ҳисоб тизими, молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисобот.

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида тижорат банклардаги иқтисодий ислоҳатлар натижасида соғлом ўзаро қонкуренциянинг ва унга тегишли шароитнинг яратилиши натижасида рақобат вужудга келади. Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ва улар томонидан якуний натижга сифатида консолидациялашган молиявий ҳисоботларини тақдим қилиши натижасида халқаро стандартлар талабига мос келадиган ҳисоботларни тузиш ва уни очиқ матбуотда чоп этиши учун шароит яратилади.

Дунё хамжамиятига интеграция жараёнида асосий масалалардан бири тижорат банклари томонидан қўлланилаётган халқаро рейтинг компаниялари томонидан белгиланган асосий банк тизимини баҳолашда қўлланилаётган халқаро мезон ва стандартларга ҳисобланади ва уларнинг асосида Ўзбекистон Республикасидаги тижорат банклари томонидан консолидациялашган молиявий ҳисоботларни шакллантириш жараёнида умумқабул қилинган халқаро норма ва стандартлар асосида ташкил қилиш масаласи ҳисобланади. Ушбу стандартлар халқаро эксперталар томонидан молиявий ҳисоботларни баҳолашда қўлланиладиган асосий мезонлар ҳисобланиб, улар асосида банк тизими одил ва холис баҳоланади ва ушбу мезонлар ёрдамида мамлакатнинг бутун молия-банк тизимининг фаолиятига баҳо берилади ва уларнинг фаолиятининг таҳлил замонавий тизими ёрдамида амалга оширилади ва унинг натижасида банк тизими томонидан халқаро стандартларни амалиётга жорий қилинишига умумий баҳо берилади.

Тижорат банклари томонидан фаолияти бўйича бухгалтерия ҳисобини юритиш ва консолидациялашган молиявий ҳисоботларини тўғри ташкил этилиши, банкдаги бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил этилиши ва ўз вақтида ҳисоб тизимини амалга оширилиши, бевосита тижорат банклари томонидан молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида қўлланиши натижасида банкларда бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш ва улар асосидаги молиявий ҳисоботларни тузиш жараёнида асосий масала халқаро стандартларни қўлланиши масаласи ва унинг хусусиятларини таҳлил асосида банкларнинг келгусидаги ривожланиш истиқболларини белгилаш муҳим аҳамиятга эгадир.

1. Банкларда бухгалтерия ҳисобини юритиш жараёнида халқаро стандартлар асосида ҳисоб сиёсатини тузиш, банк бухгалтерия ҳисоби тизимида янги йўналишлардан бири эканлигини инобатга олинадиган бўлинса, банклар амалиётида уларни сифат ва мазмунан бўйича қўйилган талаблар жавоб беришлиги эътиборга олинади. Агар ҳисоб сиёсатини шакллантиришдаги мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланилса, бу тизимида бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил қилиш ва самарали ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқиш бевосита банкларнинг кредит бериш имкониятларини оширишда, бўш маблағларни банкларга кўпроқ жалб қилиш ҳисобидан уларнинг инвестиция жараёнидаги иштирокини кенгайтириш учун замин яратади деб ҳисоблаймиз.

Бизнинг фикримизча, глобал пандемия жаҳон иқтисодиёти, жумладан банкларнинг молиявий фаолиятига таъсири давом этаётган бир вақтда, уларнинг молиявий ҳисоботларда

пандемия келтириб чиқараётган оқибатларни ёритиб бериш мақсадида ҳам мазкур жумлани “*банклар томонидан МХҲС асосида бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисобот иилининг ҳар чорагида қайтадан кўриб чиқилиши лозим*” деган жумлани киритиш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридаги илмий хулоса ва талифлардан умумий хулоса қилинганда тижорат банкларида МХҲС қўллаш натижаларини таҳлил қилиш, уни халқаро талабларга мувофиқлаштириш ва унга тўлиқ риоя қилиш банклар фаолиятининг шаффоғлигига, молиявий ҳисобот кўрсаткичларидан банк тизими бўйича этарлича маълумотларни олишга, банк ресурсларидан самарали фойдаланишга ҳамда халқаро интеграциялашув жараёнини ошишига олиб келади.

Шундай қилиб, тижорат банкларида ушбу стандарт талаблари асосида ҳисоб тизимини ташкил қилишда энг аввало ҳисоб тизимининг элементларига оид меъёрий ҳужжатларни халқаро стандартларга уйғуллаштириш талаб қилинади. Натижада чет эл давлатларининг кўп йиллар давомида шакллантириган тажрибаси асосида Ўзбекистон Республикасида ҳам халқаро стандартлар талаблари даражасида ҳисоб сиёсатини мувофиқлаштирилиб, молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш концепциясига эътибор қаратилади.

Юқоридагилар туфайли МХҲС бутун жаҳонда янада кенгроқ фойдаланилмоқда ва тан олинмоқда. Ҳатто баъзи мамлакатлар МХҲСни ўз стандартларидек ўзгаришларсиз ишлатишмоқда, баъзилари эса мамлакат хусусиятидан келиб чиқиб баъзи ўзгаришларни киритмоқдалар.

Шундай қилиб ушбу масалаларни умумлаштириб, хулоса ўрнида қўйидагиларни таъкидлаш мумкин:

Биринчидан, ҳисоб тизимида халқаро стандартлар асосида тижорат банкларида бухгалтерия ҳисобининг методикаси ҳисоб обектларни тан олиш, ўлчаш ва ҳисоб рақамларида акс эттиришнинг танлаб олинган усулларини ифодаловчи ҳолатларни кўрсатишни, методологик жиҳатларни баланс ва ҳисоботнинг бошқа шаклларнинг ҳар бир элементи бўйича ифодалаш лозим.

Иккинчидан, банкларда халқаро стандартлар асосида банкларда бухгалтерия ҳисобини юритиш техникаси, бунда бухгалтерия ҳисобини юритиш учун зарур бўлган ишчи счёtlар режасини, ҳисоб регистрларини счёtlарга бириктирилишини, ҳужжатлар шаклларининг алъбомини, инвентаризацияни ўtkазиш муддатлари ва тартибини, замонавий комп’ютерлар ва бошқа ташкилий техникаси воситаларни, уларни қўллаш учун зарур бўлган классификатор ва кодификаторларни киритиш мумкин.

Учинчидан, тижорат банкларида халқаро стандартлар асосида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш бухгалтерия ишини танлаб олинган ташкилий шаклини, ҳисоб ходимлари меҳнатини ташкил қилиш усулини, функционал мажбуриятларни бухгалтерлар ўртасида тақсимлашни танланган вариантини, ҳужжатлар айланишининг ташкил қилинишини, бош бухгалтерни тайинланиши, ишдан бўшатилиши, хуқуқлари, мажбуриятларини кўрсатиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. Ibragimova I.R. Stages of financial reporting implementation in the Republic of Uzbekistan // International Journal of Marketing and Technology. – Vol. 11 Issue 11, November 2021. (ISSN: 2249-1058 Impact Factor: 6.559). (1-12 p.)
3. Ибрагимов А.К.,Ибрагимова И.Р. Организация перехода предприятий республики Узбекистан на МСФО с применением современных информационных технологий. // Социально-экономическое развитие России и регионов в цифрах статистики: материалы IV международной научно-практической конференции 5 декабря 2017 г. //«Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина. В 3-х томах. Том 1.Тамбов:Издательский дом им. Г.Р. Державина, 2017.-459с.
4. Tursunov U., Ibragimova I., NosirovA. Auditing of financial reporting in the republic of Uzbekistan// International Journal of Management, IT & Engineering- Vol. 9 Issue 7, July 2019, ISSN: 2249-0558 Impact Factor: 7.119.(182-194p.).
5. Kuziev I., Ibragimova I. Audit risks in joint-stock companies and the application of international standards in their evaluation.// International Journal of Management, IT & Engineering Vol. 10 Issue 03, March 2020 ISSN: 2249-0558 Impact Factor: 7.1192.(1-7 p.).
6. Ifrs.fondishion.com.

БАНКЛАРДА БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНИ МҲҲСГА МУВОФИҚ ТУЗИШ ВА УЛАР ТАҲЛИЛИ

Ибрагимова Ирода Рашид қизи -
Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети
“Аудит” кафедраси доценти,
иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Таджибаев Шухрат Акмалович -
Банк-молия академияси магистранти
Тел.+998903485649 gafuribragimov@mail.ru

Аннотация: Тижорат банкларида бухгалтерия ҳисобини Молиявий ҳисботнинг халқаро стандартлари (МҲҲС) асосида такомиллаштириш орқали тижорат банкларида ҳисоб тизимини ташкилий асослари ишлаб чиқиш ҳамда банкларнинг молиявий ҳисботларини тузишда ўз вақтидалигини таъминлаш ва тегишли тартибда тақдимоти услубиётини яратиш лозим. Натижада тижорат банклари томонидан тузиладиган консолидациялашган молиявий ҳисботларни маълумотларининг ишончли ва инвестицион жозибадорлигини янада оширади. Умуман ушбу магистрлик ишида тижорат банкларининг ҳисботларини халқаро стандартларга ўткизиш амалиётига методикасини ишлаб чиқишга қаратилган тадқиқотлар баёни келтирилган..

Калит сўзлар: Молиявий ҳисботнинг халқаро стандартлари, бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари, ҳисоб сиёсати, ҳисоб тизими, молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисботи, актив, мажбурият, молиявий ҳисбот.

Банк-молия тизимидағи ўзгаришлар, айниқса банк тизимиға жорий қилинган янги молиявий инструментларни (акция, облигация, займ) тизимини амалга оширишимиз лозим ва Ўзбекистон Республикасида янги тизимни жорий қилиниши натижасида амалга оширилишган ишлар натижасида янги акция, вексель, облигацияларнинг тижорат банкларининг амалиётига жорий этилиши натижасида банк тизимида янги облигациялар чиқариш орқали, тижорат банкларининг кўрсатадиган банк хизматлари кўлламини янада кенгайтириш, жаҳон тажрибаси асосида янги ва хорижий илғор ахборот-компьютер технологиялари асосида банк тизимини янада жадал ривожлантириш зарур” (1.Б.2). Шу сабабли давлатимизда мавжуд молиявий институтлар ва янги жорий қилинаётган молиявий ташкилотлар ичida мамлакатимиз учун энг аҳамиятли бўлғанларининг бири ҳисобланган молия институти бу банк тизими эканлиги барча иқтисодчиларга малъум ва уларнинг ривожланиши иқтисодиётни ривожига таъсир кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг ҳозирги иқтисодиётни эркинлаштириш ва либераллаштириш шароитида банк тизимининг жадал суръатларда ўсиши натижасида унинг ривожланиши ва тижорат банкларининг жаҳон молия бозорида иқтисодий томондан жуда кучли бўлиши натижасида халқаро молия бозорида кучли рақобатга бардош ва ўзининг мустақил йўлига эга бўлиши жуда катта аҳамиятга эгалиги билан ажralиб туради. Шу сабабли ушбу масалага мамлакатимизда катта эътибор берилмоқда ва кейинги йилларда кўплаб ислоҳатлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикасидаги фаолият юритаётган тижорат банкларида молиявий ҳисботларнинг халқаро стандартлари (МҲҲС 9 “Молиявий инструментлар”) асосида молиявий инструментларни ишлаб чиқиш, ундаги ўзгаришларни ҳисобга олиш ва фундаментал ҳатоликларни бартараф этиш бўйича ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси томонидан амалга оширилаётган ислоҳатлар натижасида тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботини тўғри ташкил қилиш, амалга оширилаётган ҳисоб - китобларни тўғри ва ўз вақтида юритиш, бевосита тижорат банклари томонидан янги кредит бериш имкониятларини оширишда, аҳоли ва юридик шахсларнинг бўш турган маблағларини тижорат банкларига кўпроқ жалб қилиш ҳисобидан уларнинг инвестиция жараёнидаги иштирокини кенгайтиришга жуда катта имконият яратиб беради.

Умуман дунё ҳамжамиятида тан олинган аксиомага кўра, ҳар қандай тижорат банкнинг бош мақсади кўпроқ банк тизимиға маблаҳ жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш ҳисобланади. Шу сабабли банк тизимида унинг хизматларидан фойдаланувчилар учун шаффоғ бўлган ва энг ишончли ва объектив ахборот ҳисобланган маълумотлар бухгалтерия

(молиявий ҳисобот) ахборотларининг ишончлилиги ва улар билан етарли даражада таъминлаш масаласига асосий эътиборни қаратади. Натижада тижорат банклари томонидан узоқ муддатли ва барқарор бўлган фаолияти ва молия бозорида мустаҳкам мавқени таъминлаш имконига эга бўлган ҳолда максимал фойда олиш бош мақсад ҳисобланади. Тижорат банкларининг фаолият натижасида оладиган фойда ёки зарар миқдори, банкнинг жами актив ва пассив операциялари натижаларини жамланган ҳолда акс эттиради. Шу сабабли банк учун фойда, олинган фойданинг бевосита таркибий қисмлари ва динамикаси, унга таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омилларни ўрганиш натижасида тижорат банкининг фаолиятини таҳлил қилиш зарурияти пайдо бўяди ва ушбу масала банкда асосий ўринлардан бирини эгаллади.

Тижорат банки фаолияти натижаларини ҳисобга олиш ва таҳлил қилиш бухгалтерия ҳисоби-активлар, мажбуриятлар, капитал, банкнинг даромадлари ва харажатлари, фойда ва заарлари, соғ фойданинг шаклланишини тўғри йўлга қўйишдан бошланиб, фойдани таҳсимоти билан якунланади. Банк даромадлари ва харажатларини ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил қилиш ва уни таҳлилини амалга ошириш унинг самарадорлигини баҳолаш имконини беради.

Бу стандарт мазкур мезонлар бўйича талаблар бажариладиган ва бинобарин, асосий хўжалик фаолиятидан тушадиган даромад эътироф этиладиган вазиятни белгилаб беради. Шунингдек у мазкур мезонларни қўлланиш юзасидан амалий кўрсатмалар беради.”(1.4-5.). Демак буни таҳлил қилиш жараёни бизга тушум - бу даромад, даромад эса-бу тушум дея таснифлашимиз керак.

Тушум ва даромад бир бирига ўхшаш тушунча ҳисобланиб, тушум даромадга нисбатан кенгроқ эканлигини хулоса қилишимиз мумкин. Бунга мисол, корхона ёки ташкилотда тушум бор деб ҳисоблаймиз, аммо иккинчи томонда бу ташкилот ёки корхона учун даромад эмас, унга 100 ш.б да харажат қилган аммо айрим сабабларга кўра 40 ш.б да маблағ келиб тушган. Демак, бундан у зарар кўрган деб хулоса қилишимиз мумкин, бироқ тушум бўлган. Бугунги кунда айрим турдаги тадбиркорларимиз ёки шунга ўхшаш соҳа вакилларининг даромад ва тушум терминларини фарқлай олмаслиги ва уларни қай тарзда тан олишни билмаслиги, уларнинг келгуси ҳисоботларида қандайдир камомадлар вужудга келишида сабаб бўлади. Кейинги ўринларда *15-сон янги МХХС нинг қабул қилиниши* бу миллӣ стандартларимизни янада такомиллаштириш кераклигини яққол намоён қилди десак адашмаган бўламиз.

Демак биз халқаро стандартларга ўтар эканмиз, биринчи навбатда бухгалтерия ҳисоби элементларига оид меъёрий хужжатларни халқаро стандартларга йўғунлаштиришни талаб этилади. Бу хорижий давлатларнинг тажрибасидан ҳам маълум, яъни ҳисоб сиёсати халқаро стандартлар талаблари даражасида қўйилган талабларга мувофиқлаштирилиб, молиявий ҳисоботларни тузиш ва тақдим этиш концепциясига эътибор қаратилади.

Юқоридагилар туфайли МХХС бутун жаҳонда янада кенгроқ фойдаланилмоқда ва тан олинмоқда. Ҳатто баъзи мамлакатлар МХХСни ўз стандартларидек ўзгаришлариз ишлатишмоқда, баъзилари эса мамлакат хусусиятидан келиб чиқиб баъзи ўзгаришларни киритмоқдалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. <https://president.uz/uz/lists/view/2228>
2. Ibragimova I.R. Stages of financial reporting implementation in the Republic of Uzbekistan // International Journal of Marketing and Technology. – Vol. 11 Issue 11, November 2021. (ISSN: 2249-1058 Impact Factor: 6.559). (1-12 p.)
3. Ибрагимов А.К.,Ибрагимова И.Р. Организация перехода предприятий республики Узбекистан на МСФО с применением современных информационных технологий. // Социально-экономическое развитие России и регионов в цифрах статистики: материалы IV международной научно-практической конференции 5 декабря 2017 г. //«Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина. В 3-х томах. Том 1.Тамбов:Издательский дом им. Г.Р. Державина, 2017.-459с.
4. Tursunov U., Ibragimova I., NosirovA. Auditing of financial reporting in the republic of Uzbekistan// International Journal of Management, IT & Engineering- Vol. 9 Issue 7, July 2019, ISSN: 2249-0558 Impact Factor: 7.119.(182-194p.).
5. Kuziev I., Ibragimova I. Audit risks in joint-stock companiesand the application of international standards in their evaluation.// International Journal of Management, IT & Engineering Vol. 10 Issue 03, March 2020 ISSN: 2249-0558 Impact Factor: 7.1192.(1-7 p.).
6. Ifrs.fondishion com.

Erkinova Gulchehra Erkinovna
Toshkent amaliy fanlar universiteti assistenti

Annotatsiya: Kreditlash va uni monitoring qilish tijorat banklari faoliyatining asosiy o`zagi hisoblanadi va uning sifatiga qarab bankning faoliyati to`g`risida xulosa chiqarish mumkin bo`ladi. Global lashuv jarayonida bank ishining smaradorligi kreditlarning boshqarilish jarayonlarida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Ushbu maqola bugungi kunda O`zbekiston tijorat banklarida kredit monitoring mohiyati va ahamiyati haqida.

Kalit so`zlar: Bank tizimi, kredit mexanizmi, kredit monitoring, muammoli kreditlar, test scoring.

Kirish. Ko`plab iqtisodchilar jahhon banklarining sinishi aynan – bank aktivlari sifatining yomonlashuvi deb baholashadi. Shuningdek Kreditning sifati quyidagi asosiy elementlardan tashkil topadi¹.

- ✓ tijorat bankida mukammal ishlab chiqilgan kredit siyosati kreditlashtirish jarayonining mavjudligi;
- ✓ kredit portfelini optimal boshqarishning yo`lga qo`yilganligi;
- ✓ kreditlarni muntazam nazorat qilishning tashkil qilinganligi;
- ✓ bank tizimida ishlaydigan xodimlarning tayyorgarlik darajasi.

Yuqorida sanab o`tilgan asosiy elementlardan biri bo`lgan muntazam nazorat qilishning tashkil qilinganligi kreditlarni monitoring qilish bilan bog`liq bo`lgan jarayonlarni ifodalaydi. Shuningdek, Prezidentimiz SH.Mirziyoyev bank tizimiga alohida e`tibor qaratgan va bank tizimini takomillashtirish uchun farmonni imzoladi. Ushbu farmon 12.05.2020-yilda qabul qilingan bo`lib, unda quyidagi jumlalar keltirilgan. “Bank tizimiga zamонавиј сервис њећимлари асоција ахборот текнолоџијаларини, молијавиј текнолоџијаларни кенг јоријетиш, ахборот хавфсизлигини лозим дарајада та’минлаш, шунингдек, молијавиј хизматлар ко‘рсатишда инсон омили та’сирини камайтириш бо‘йича тезкор чора-тадбирлар ко‘риш талаб етимоқда”².

Ushbu farmon ijrosini ta’minlash maqsadida bank tizimida raqamlashtirish jarayonlari jadal sur`atda rivojlanmoqda. Nazorat funktsiyasi boshqaruvning shunday xususiyati bo`lib, muammolarni aniqlash va tashkilot faoliyatini ushbu muammolar inqirozga aylanmaguncha shunday holatga moslashtirish imkonini beradi. Kredit monitoringi harakati kredit berilgandan so`ng darhol boshlanadi.

Kredit monitoringi - bu kredit shartnomasining bajarilishi ustidan bank nazoratini amalga oshirish. Kreditni qaytarish va u bo`yicha foizlarni to`lash jarayonini monitoring qilish bilan bog`liq jarayon hisoblanadi.

Monitoring 2 xil bo`lishi mumkin:

1. qarz oluvchining kreditini kuzatish;
2. kreditor bankining monitoring;

Qarz oluvchining monitoringida bankning deyarli barcha bo`linmalari ishtirok etadi: yuridik, xavfsizlik, operatsion va agar kerak bo`lsa, valyuta operatsiyalari va qimmatli qog`ozlar bilan operatsiyalarni amalga oshiruvchi bo`linmalar, tahliliy va boshqalar. Bankning kredit xodimi nazorat tadbirlarini qayd etishi va har bir kredit uchun xavf darajasi to`g`risida tahliliy xulosani taqdim etish bilan amalga oshirilgan ishlar to`g`risida muntazam ravishda hisobot berishi shart, kredit menejeri esa umuman banklarning kredit portfelining sifati to`g`risida hisobot berib boradi.

Kreditni kuzatish qarz oluvchi to`g`risida kredit berilgan butun muddat davomida ma'lumot to`plashga, qarz oluvchining kreditga layoqatini dastlabki baholash uchun asos bo`lgan ma'lumotlar bank uchun yomon tomonga o`zgarishi ustidan nazoratni o`rnatishga qaratilgan.

Kreditni kuzatish kreditga layoqatlilikni dastlabki baholashdan farq qiladi:

1. vaqt bo`yicha. Kreditni tekshirish kredit berishdan oldin amalga oshiriladi va kuzatuvalar kredit berilgandan keyin boshlanadi.

2. maqsadga muvofiqlik bo`yicha. Kreditni tekshirish kredit berish to`g`risida yakuniy qaror qabul qilishdan oldin xavfni aniqlash uchun amalga oshiriladi va kreditni kuzatish kredit berilgan vaqt ichida kredit xavfini aniqlash uchun amalga oshiriladi.

¹ F.Abduvaxidov. Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi. O`quv qo'llanma.”Iqtisodiyot nashriyoti” – T.: 2010y 224 bet

² O`zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 12.05.2020 yildagi PF-5992-son

3. davriylik bo'yicha. Kreditni tekshirish dastlabki shaklda bir marta amalga oshiriladi va kreditni kuzatish joriy, ya'ni ma'lum ma'noda vaqtি-vaqtি bilan yoki tizimli ravishda amalga oshiriladi.

4. hajmi bo'yicha. Kreditga layoqatni hisoblashda qarz oluvchining ishonchliligi va kreditni ta'minlash baholanadi.

Kredit monitoringi kredit siyosatining elementi sifatida kredit munosabatlari sub'ektlari o'rtasida kreditlash tamoyillari va shartlariga rioya qilishdan iborat.

Kredit siyosatining elementi sifatida kredit monitoringining maqsadi kredit portfelining sifatini nazorat qilish, mustaqil ekspertiza o'tkazish, bankning kredit siyosatining qabul qilingan standartlari va maqsadlaridan chetga chiqishlarni o'z vaqtida aniqlash, kredit riskini belgilangan limitdan tashqariga oshirishga yo'l qo'yilmasligi va kredit siyosati. puxta kredit mexanizmlarini izlash.Ushbu maqsadlarga erishishning asosiy usullari majburiy nazorat turlari, ya'ni dastlabki, joriy va keyingi (yakuniy) nazoratni amalga oshirga doimiy rioya qilishdir.

Xususan mahalliy olimlarda SH.Z Abdullayeva ham kreditlashda skoring amaliyotini qo'llash amaliyoti bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan.Mustaqillik yillarda bank tizimining to'laqonli iqtisodiy-huquqiy asoslarining yaratilishi,qator qonunlar,huquqiy-me'yoriy hujjatlarning qabul qilinishi,banklar faoliyatini xalqaro me'yorlar bo'yicha talablarga moslashtirish bo'yicha olib borilayotgan keng ko'lamli ishlar "banklarni iqtisodiyotimizning lakomativiga aylanishiga" zamin yaratdi¹.Menimcha, kredit monitoringi kredit siyosatining elementi sifatida uning yakuniy tarkibiy qismi bo'lib, strategiya va taktikalarni tanlash borasidagi elementlarni qamrab oladi. Ishlab chiqarish pasaygan tarmoqlardagi korxonalarga ko'p miqdorda kreditlar berayotganda bank har 2-3 oyda o'z qarz oluvchilarining ishlarini tizimli ravishda ko'rib chiqishi kerak. Kredit monitoringi keng qamrovli kredit nazorati hisoblanib, boshqaruvning turli darajalarida amalga oshiriladi va quyidagi asosiy bosqichlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi:

- kredit shartnomasi shartlariga rioya etilishini nazorat qilish;
- kreditlash tamoyillariga rioya etilishini nazorat qilish;
- kredit olish bo'yicha arizalarni tahlil qilish va qarz oluvchining kredit qobiliyatini baholash;
- kredit berilgandan keyin qarz oluvchining holatini kuzatish;
- garovga qo'yilgan mulknинг mavjudligi va xavfsizligini davriy baholash;
- kredit operatsiyalarining tavakkalchilik darajasi o'zgargan taqdirda kredit shartnomalarini zudlik bilan qayta ko'rib chiqish imkoniyati;
- kredit berish jarayonida kutilmagan muammolarni baholash va tezkor javob berish;
- kredit bozorining holatini monitoring qilish va xavf sharoitida alohida tarmoqlar, hududlar, loyihalarini kreditlash istiqbollarini baholash.

Tijorat bankining o'ziga xos mavqeい, shuningdek, tarixiy yuksalish boqichlari, yillar davomida kredit portfelini nazorat qilish dasturi va uning ixtisoslashuviga hamda qarz oluvchilarining kredit qobiliyatini baholashda inqabul qilingan usullariga bog'liqdir.

Qarz oluvchi bilan bog'liq muammolarning birinchi belgilari quyidagilarda ko'rindi:

1. muddati o'tgan qarz, kredit bo'yicha foizlarni to'lamaslik;
2. qo'shimcha kredit berish, kredit muddatini uzaytirish talabi;
3. kreditorlik qarzlarining "qarishi";
4. rentabellikning pasayishi;
5. tovar zaxiralarining o'sishi;
6. bankning kredit bo'limi xodimlari bilan uchrashuvlardan qochish

Monitoring nazoratida har bir kreditning bank kredit siyosatining maqsad va tavsiyalariga muvofiqligi, mijozning kreditga layoqatligi va moliyaviy ahvoli, operatsiyaning rentabelligi va h.k tekshiriladi.Kreditni nazorat qilishning maqsadi quyidagilardan iborat:

1. bank mulkini yo'qotishlardan himoya qilish;
2. markaziy bankning tartibga solish talablarini bajarish;
3. kredit munosabatlari shartlariga rioya qilish ;
4. qarz oluvchining kreditga layoqatini kerakli darajada saqlash;
5. kredit portfelining sifatini oshirish ;
6. muammoli kreditorlar bilan ishlashni o'z vaqtida tashkil etish.

Navbatdagi monitoring davomida banklar bir qator parametrlar bo'yicha yakuniy kredit ballini ifodalovchi kreditlar berishlari mumkin. Shu bilan birga, kreditlarga toifalardan biriga mos keladigan

¹ Sh.Abdullayeva "Kreditlashda skoringni qo'llash amaliyoti","Xalqaro moliya va hisob"jurnali 01.02.2017

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР

raqam (1, 2, 3, 4, 5) beriladi - “Yuqori sifat”, “Qoniqarli”, “Marjali kredit”, “Muhim kredit”, “Umidsiz”. kredit hisobdan chiqariladi. Shunga ko’ra, kreditlarni reyting bo’yicha tasniflash bankka kredit portfelining tarkibini nazorat qilish imkonini beradi.

Monitoring nazorati quyidagi nazorat ishlarini bajarishga qaratilgan:

- ko’rsatkichlar komponenti hisob-kitoblarning to’g’riliqi va mumkin bo’lgan yo’qotishlar uchun zaxira hajmining haqiqiy shakllanishi muddati o’tgan qarzlarning hajmi, muddati va uning o’zgarish tendentsiyalari kredit portfelida shubhali va umidsiz kreditlarning mavjudligi, ularning dinamikasi hisob-kitoblarning to’g’riliqi va haqiqiy shakllanishini;
- yuzaga kelishi mumkin bo’lgan yo’qotishlar uchun zaxira miqdori bo’yicha hisoblangan, lekin foizlarni to’lamaydigan yirik kreditlar va hisoblangan foizlarni o’z vaqtida to’lash;
- kredit qo’mitasi har chorakda kredit risklarini baholash, kreditlar bo’yicha yuzaga kelishi mumkin bo’lgan yo’qotishlarni qoplash uchun zaxira hajmini aniqlash va tegishli qaror qabul qilish maqsadida kredit portfelini ko’rib chiqadi.

O’zbekiston Respublikasi Markaziy Banki 2024-yil 1-fevral holatiga quyidagi jadval ma’lumotlari asosida tahlil qilsak bo’ladi.

Mldr, so’m

Nº	Bank nomi	Kredit portfeli	Muammoli kreditlar(NPL)	Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi
	Jami	469 600	20 014	4,3%
	Davlat ulushi mavjud banklar	329 591	15 418	4,7%
1	O’zmilliybank	97 672	3 520	3,6%
2	O’zsanoatqurilishbank	56 746	2 189	3,9%
3	Agrobank	54 350	2 045	3,8%
4	Asaka bank	38 678	1 840	4,8%
5	Xalq banki	24 314	1 848	7,6%
6	Biznesni rivojlantirish banki	21 529	2 358	11,0%
7	Mikrokreditbank	14 260	888	6,2%
8	Turon bank	11 815	300	2,5%
9	Aloqa bank	10 150	429	4,2%
10	Poytaxt bank	77	2	2,3%
	Boshqa banklar	Boshqa banklar	4 596	3,3%
11	Ipoteka bank	37 893	2 769	7,3%
12	Kapital bank	26 910	453	1,7%
13	Xamkor bank	16 009	139	0,9%
14	Ipak yo’li bank	12 004	264	2,2%
15	Orient Finans bank	8 540	2	0,0%
16	Invest Finans bank	6 429	131	2,0%
17	Davr bank	5 080	44	0,9%
18	Trast bank	5 068	110	2,2%
19	Tenge bank	3 989	128	3,2%
20	Tibisi bank	3 970	80	2,0%
21	Aziya Alyans bank	3 938	59	1,5%
22	Anor bank	3 208	64	2,0%
23	O’zKDB bank	2 683	0,0	0,0%
24	Ziraat bank	1 558	54	3,5%
25	Universal bank	1 207	34	2,8%
26	Garant bank	892	70	7,9%
27	Madad invest bank	289	81	28,0%
28	Oktobank	147	110	75,0%
29	Uzum bank	50	0,0	0,0%

Foydalanilganabiyotlarro‘yxati

1.Sh.Z Abdullayeva “Bank ishi” darslik –Toshkent, Iqtisod-moliya-2017 746 bet

2. Kuznetsov S.V. (2008) ““Ссудная задолженность кредитных организаций: проблемы и

инструменты ее урегулирования / Автореф. дисс канд. экон. наук. М.,. С.14.

3. PlatonovaY.Y., ZaychenkoS.E. (2011) Инструменты управления портфелем проблемных кредитов в современных условиях. Финансы и кредит, (4 (436)), 29.

4. YusupovaO.A. (2016). Организация администрирования проблемной задолженности в кредитном портфеле коммерческого банка. (10 (292)), 54-66.

УО'К 656.2 TEMIR YO'L TRANSPORTIDAGI XIZMAT KO'RSATISHNING XUSUSIYATLARI VA MUAMMOLARI

UTEPBERGENOV ALLAMBERGEN OMRBAYEVICH,
Qoraqalpoq davlat universiteti, «Iqtisodiyot» kafedrası,
Tel.: +998913902002
allambergen0902@gmail.com

ANNOTATSIYA. Maqolada muallif temir yo'l transportida maishiy xizmat ko'rsatishning o'ziga xos xususiyatlari va muammolarini, turli toifadagi poyezdlarda yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish dinamikasini tahlil qiladi.

KALIT SO'ZLAR: Temir yo'l transporti, transport xizmati, yo'lovchi, xizmat ko'rsatish.

Tarixan temir yo'l transporti O'zbekiston transport tizimida yetakchi o'rinni egallaydi. Bu mamlakat hududining keng maydonlarini engib o'tish va uzoq masofalarda ommaviy harakatni ta'minlash zarurati bilan bog'liq. Sayohatning ishonchliligi va o'z vaqtida bajarilishi yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini baholashning asosiy mezonidir.

Temir yo'l yo'lovchi transporti juda muhim iqtisodiy va ekologik afzalliliklarga va shunday yuqori xavfsizlik ko'rsatkichlariga egaki, O'zbekistonda nafaqat yaqin 10-15 yil, balki uzoq muddatda ham o'z raqobatbardoshligini saqlab qolishi shubhasiz[1].

Yo'lovchi tashish uchun transport turini tanlashga ta'sir qiluvchi asosiy omillar quyidagilardir: yo'lovchining sayohat maqsadi, sayohat davomiyligi, sayohat narxi, jadvalning qulayligi, stantsiyalarda va marshrut bo'ylab xizmat ko'rsatish sifati, harakatlanuvchi tarkibning qulayligi va sayohat xavfsizligi. Potentsial yo'lovchilar transport turini tanlashda qulaylikni belgilovchi omil sifatida qayd etadilar – 52%, sayohat narxi – 32% va transport ishonchliligi – 10%. 6% uchun transport turini tanlashda hal qiluvchi omil vaqtini tejash imkoniyatidir[2].

Har qanday mahsulotning mohiyati uning foydaliligi bilan belgilanadi. Shunday qilib, temir yo'l doimiy ravishda yo'lovchilar va temir yo'chilar uchun qiymat yaratса, muvaffaqiyatli ishlashi mumkin. Aholining ko'chib o'tishga bo'lgan ehtiyoji mehnat, o'qish, tadbirkorlik, dam olish, davolanish, turizm, ijtimoiy faoliyat va boshqa maqsadlar bilan bog'liq. Transport xizmatlari tushunchalarini belgilash va ularning talqinini ta'minlash uchun "Transport xizmatlari. Yo'lovchi tashish. Sifat ko'rsatkichlari nomenklaturasi". Ushbu standartlarda quyidagi atamalar qo'llaniladi.

Transport xizmati - yo'lovchi, yuk jo'natuvchi va qabul qiluvchining belgilangan standartlar va talablarga muvofiq tashishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun uni etkazib beruvchining faoliyatining foydali natijasidir.

Yo'lovchi - tashish shartnomasi (chipta) bo'lgan jismoniy shaxs.

Yo'lovchi tashish - yo'lovchilarni tashish xavfsizligi, o'z vaqtida va qulayligi, shuningdek, bagaj xavfsizligi bilan bog'liq transport xizmatlari.

Transport xizmatining (xizmatining) sifat ko'rsatkichi - bu xizmatning (xizmatning) sifatini tashkil etuvchi bir yoki bir nechta iste'molchi xususiyatlarining miqdoriy xarakteristikasi.

Yo'lovchilarni tashishning qulayligi - belgilangan standartlar va talablarga muvofiq dastlabki, yakuniy, tranzit punktlarida transport vositasida bo'ladigan yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish va ularga qulaylik yaratish uchun shart-sharoitlarni yaratishni belgilovchi transport xizmatining o'ziga xos xususiyati.

Transport xizmatlari sifati darajasi - bu baholanayotgan xizmat sifat ko'rsatkichlari qiymatlarini tegishli ko'rsatkichlarning asosiy qiymatlar bilan taqqoslash asosida ko'rsatiladigan transport xizmatlari sifatining nisbiy xarakteristikasi.

Yo'nalish bo'ylab yo'lovchilarga sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlash uchun transport xizmatining ijtimoiy-madaniy xizmat ko'rsatishga texnik jihatdan mos kelishiga rioya qilish kerak. Temir yo'l transportida shaharlararo yo'lovchilarni o'rganish chog'ida 100 dan ortiq turdag'i shikoyatlar aniqlangan: poezdlarning kechikib jo'nab ketishi va kelishi, xizmat ko'rsatishning taklif etilayotgan poyezd toifasiga, vagonlar turiga, yo'lovchining joylashgan joyiga, poyezdning jo'nab ketgan sanasi bilan mos kelmasligi. talab, boshqalar. Vagonlarning texnik va sanitariya holati bo'yicha da'volar 44,7%, yo'nalish bo'ylab ovqatlanish joylari - 29,5%, sayohat qulayligi - 24%, boshqa sabablarga ko'ra - 1,8%ni tashkil etdi. Boshlang'ich stansiyalardagi xizmat ko'rsatish bo'yicha kelib tushgan

murojaatlar ichida eng ko‘p murojaatlar kutish zalida o‘rindiqlar yo‘qligi, stansiya xodimlarining yo‘lovchilar ehtiyojlariga e’tibor qaratmasligi bilan bog’liq. Shunday qilib, temir yo‘llarning muvaffaqiyatli ishlashi ko‘p jihatdan taklif qilinadigan xizmatlar darajasiga bog’liq bo‘ladi (1-rasm).

Transport xizmatlarining asosiy xizmati yo‘lovchilarning bir jo‘nash nuqtasidan boshqasiga harakatlanishidir. Bunda yo‘lovchi tashish va undagi xizmat turlaridan birida sayohat qilish uchun joy sotib oladi[4].

Kengaytirilgan talqindagi xizmat transportning qulayligi, uning umumiyligi atmosferasi, yo‘lovchilar va xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar o‘rtasida ham shaxsan, ham poezd ichidagi aloqa orqali munosabot qilish qulayligi, ularning xizmat ko‘rsatish jarayonida ishtirok etishi va yo‘lovchilarning bir-biri bilan o‘zaro munosabatini o‘z ichiga oladi. .

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadi, yo‘lovchilar 36 soatdan keyin charchashadi. Bu ularning cheklangan makonda mavjudligi va sayohat paytida harakatsiz turmush tarzi bilan bog’liq. Bugungi kunda mahalliy temir yo‘llarda yuqori darajadagi xizmat ko‘rsatish, dizayn, qulaylik va qo‘sishchalar bilan ajralib turadigan markali poezdlar mavjud.

Shunday qilib, transport bozorining yo‘lovchilarni tashish xizmatlari bilan to‘yinganligi va turli transport turlari o‘rtasidagi raqobatdosh munosabatlarning mustahkamlanishi sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat va iqtisodiy o‘sish mezonlari yo‘lovchilarning zamonaviy ehtiyojlariga javob beradigan yangi xizmatlarni yaratish imkoniyatidir. Bu maqsadlarga erishishning eng muhim sharti yo‘lovchilar oldidagi majburiyatlarning kafolatli va sifatli bajarilishi bo‘ldi.

FOYDALANILGAN MANBALAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-iyundagi “Ma’muriy islohotlar doirasida transport sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi PF-94-son Farmoni.

2. Omirbaevich, Utepbergenov Allambergen. “TRANSPORT SEKTORINING SAMARALILIGINI ORTASHLASH YO‘NALISHLARI”. OXIRGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI 7.1 (2024): 107-110. <https://bestpublication.org/index.php/sit/article/view/9178>

3. Temir yo‘l transporti kengashi. MDH Temir yo‘l transporti kengashining rasmiy sayti, / <http://www.sovetagt.org>.

4. UTEPBERGENOV A. O. (2023). IQTISODIYOLI YOSHLAR UCHUN BOSHQARUV TIZIMINI RIVOJLANISH NAMUVINI YARATISH, O‘zbekistonning yangi iqtisodiyoti, ilmiy-amalij journali No1. 7 (9) 2023 yil, 24 noyabr, 2023 yil.

ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аманиязова Райхан Баниязовна,
Қорақалпоқ давлат университети
таянч докторант
Телефон: +998995402447

АННОТАЦИЯ: Бугунги кунда дунёning кўплаб мамлакатларида, шу жумладан республикамизда аҳоли бандлигини таъминлаш, иш ўринларини яратиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Мазкур мақола мамлакатимизда қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг ҳуқуқий ва концептуал асосларини, шунингдек, асосий йўналишлари мазмун-моҳиятини ёритиб беради.

КАЛИТ СЎЗЛАР: аҳоли бандлиги, меҳнат ресурслари, иш ўринлари, бандлик, қишлоқ аҳолиси, рақобат.

Бугунги кунда республикамизда, айниқса, унинг қишлоқ худудларида аҳолининг иш билан таъминлашда ўз амалий ечимини кутаётган талайгина муаммолар мавжуд. Қишлоқ аҳолиси таркибида меҳнат ресурсларининг улуши юқори эканлиги, қишлоқ аҳолисининг иш билан бандлик даражасини талаб даражасида эмаслиги, қишлоқ жойларида ташкил этилган иш жойларининг асосий қисми қисқа муддатли ва мавсумий характеристерга эгалиги, иш билан банд бўлган аҳолининг салмоқли қисми иш ҳақи паст бўлган соҳаларда, норасмий секторда ва барқарор бўлмаган иш жойларида банд бўлиши, меҳнатга лаёқатли аҳолини салмоқли қисмини ишсизлиги, хориждан инвестицияларни жалб этиш бўйича фаол ҳаракатнинг сустлиги, қайта ишлаш, ижтимоий инфратузилма, оиласвий тадбиркорлик ва касаначилик соҳасида иш жойларини кўпайтириш имкониятларининг тўлиқ ишга солинмаётганлиги ҳамда ташқи ва ички меҳнат миграциялари яхши ташкил этилмаганлиги кузатилади [1].

Бу каби масалалар эса ўзининг ҳуқуқий ва институционал асослари мустаҳкам бўлишини тақоза этади.

Шундай экан, республикамиздаги ижтимоий-иктисодий хусусиятдан келиб чиқиб аҳолининг иш билан таъминлаш муаммоси ўта долзарб бўлгани учун “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”ни “Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишлари” деб номланган 4-қисми 4.1 бандида батафсил ифодаланган.

Аҳолини меҳнат фаоллигини ошириш билан уларни даромадини ошириш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда. Бу асосда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 августдаги «Камбағал ва ишсиз фуқароларни тадбиркорликка жалб қилиш, уларнинг меҳнат фаоллигини ошириш ва касб-хунарга ўқитишга қаратилган ҳамда аҳоли бандлигини таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4804-сонли Қарори [2]да батафсил ёритилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон Фармони билан тасдиқланган «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси»нинг 30-мақсади қишлоқ ҳўжалигини илмий асосда интенсив ривожлантириш орқали дехқон ва фермерлар даромадини оширишга, қишлоқ аҳолисининг йиллик дароматларини ошириш бўйича вазифалар белгилаб берилган. Бунда асосан, туманларни аниқ маҳсулот турини этиштиришга ихтисослаштириш, қишлоқ ҳўжалигида давлат томонидан қўллаб-куватлаш қўламини кенгайтириш, аҳоли томонидан томорқалардан самарали фойдаланилиши учун шароитлар яратиш каби чора-тадбирларни амалга ошириш белгилаб берилган.

Давлатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев жорий йилнинг 8 январь куни аҳоли бандлигини ошириш ҳамда тадбиркорлик соҳасидаги мажбурий талабларни қисқартиришга оид масалалар мухокамасида «.....юртимизда ишсизлар сони 1 миллион 300 минг нафарни ташкил қиласди. Бу йил яна 2 миллион 400 минг аҳоли меҳнат бозорига кириб келади.

Шуларни инобатга олиб, сифатли ва юқори даромадли иш ўринлари ҳисобига жорий йилда 5 миллион аҳолининг бандлигини таъминлаш мақсад қилинган. Жумладан, хизматлар соҳасида 2,5 миллион, қишлоқ ҳўжалигида 2,1 миллион, инвестиция лойиҳалари ва саноатда 250 минг,

қурилишда 140 минг иш жойи яратиш имконияти бор» дея таъкидлаган эди.

Шу ўринда, «аҳоли бандлиги» тушунчаси маъносини таҳлил қиласиган бўлсак, бу тушунча бир нечта маънога эга. Бу тушунчани кенг маънода - фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжини қондириш билан боғлиқ бўлган ижтимоий-фойдали фаолияти ва бу фаолият унга иш ҳаки (даромад) келтиради, деб аташ мумкин. Тор маънода эса - фуқароларни иш ўрни билан таъминлаш билан боғлиқ бўлган хўжалик фаолияти иштирокидаги иқтисодий муносабатлар мажмуи деб таърифлаш мумкин. Кенг маънода меҳнат бозорини меҳнатдан фойдаланиш, айирбошлиш ва такрор ишлаб чиқаришни таъминловчи ижтимоий муносабатлар, ижтимоий меъёрлар ва институтлар тизими сифатида ҳам қараш мумкин. Натижада, меҳнат бозорида ишга жойлашиш ва меҳнат салоҳиятини такрор ишлаб чиқариш билан боғлиқ муносабатлар юзага келади. Шу нуқтаи назардан, иқтисодчи олима Д.А.Ортиқова меҳнат бозорининг ташкил этилиши ва фаолият юритишини бозор иқтисодиёти шароитида бандликни таъминлаш ва уни қўллаб-кувватлашнинг муҳим ҳалқаси сифатида қарайди.

Л.А.Костин фикрича эса, бандлик - барча иқтисодий формацияларга хос бўлган универсал иқтисодий категориядир. Бандлик -бу меҳнаткашларнинг ўзаро ҳамкорликдаги ижтимоий муносабатларидир. Бандлик, деб ёзди Е.В.Шуваева, меҳнат муносабатлари тизимининг энг муҳим унсуридир. Бунда унинг умумбашарий характердалиги бошқалардан фарқ қилувчи жиҳатидир. Чунки, у ихтиёрий ишлаб чиқаришга хос ва унда муҳим омил сифатида намоён бўлади ҳамда ишлаб чиқариш кучлари ривожланиш ва фаолият кўрсатиш шартни ҳисобланади. Бандлик ёлланма ишчи кучи ёки меҳнат бозори пайдо бўлмасдан анча олдин шаклланган.

Қишлоқ меҳнат бозорида ишчи кучи рақобатбардошлигини ошириш ҳамда иш билан бандлик хизматини ташкилий жиҳатдан такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари қўйидагилардан иборат: ишчи кучи сифат таркибини такомиллаштириш омили сифатида янги ахборот технологиялари базасида узлуксиз қишлоқ хўжалик таълим тармоғини ислоҳ қилиш ва узлуксиз касб-хунар таълими тизимини ривожлантириш; меҳнат бозорида қишлоқ аҳолисининг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида кадрлар салоҳиятини ошириш, иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларига хос кадрларни илдамловчи касбга тайёрлаш тизимини шакллантириш; худудий даражада бўш иш ўринлари ягона маълумотлар банкини яратиш; вақтингчалик ишсиз қишлоқ аҳолисини қўллаб-кувватловчи ижтимоий ҳимояни кучайтириш чора-тадбирлар тизимини такомиллаштириш; мустақил иш излаш қўнікмаларини шакллантириш; худудий даражада қишлоқ аҳолиси иш билан бандлигини ривожлантириш ҳолатини истиқболлаштириш. Иш излаб юрган фуқаролар ва ишчиларга бўлган эҳтиёж, касбий таълим олиш имкониятлари ҳақида иш берувчиларга ва ахолига тезкор маълумотлар етказиб бериш [3].

Иш билан бандлик хизматининг умумий мақсади қонунчиликка мувофиқ аҳолининг иш билан бандлигига қўмаклашиш ҳисобланади. Кўрсатилган мақсад иш билан бандлик хизмати фаолиятининг моҳиятини унга мурожаат қиласиган кишилар учун мос иш қидиришга қўмаклашишдан иш билан бандлик хизмати жамоасининг ижтимоий ривожланиш муаммоларини ечишгача бўлган мақсадларни ўз ичига олади. Айтиш керакки, келтирилган таъриф иш билан бандликни биринчи ўринга қўйиб, ишсизларга моддий ёрдам эмас, балки фаол иш қидиришни тўлиқ улчамда аниқлаш ва рағбатлантиришга иш билан бандликни интилишиш [4].

Демак, иш билан бандлик хизмати ривожланиши мақсадида қўйидаги тадбирларнинг бажарилишига эътибор қаратиш зарур: шахснинг малакасини ошириш тизимини шакллантириш; бошқаришнинг мақсадли дастурлашга ўтиш; меҳнат бозорини таҳлили ва истиқболлаштириш сифатини ошириш; мижозлар билан ишлаш технологияларини такомиллаштириш; мижозларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларга амал қилишига назоратни ташкил этиш; жамоанинг ижтимоий ривожланиши.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- Холмўминов Ш.Р., Хомитов К.З. Меҳнат бозорини самарали ривожланиши ва уни моделлаштириш (монография). -Тошкент: "Fanvatexnologiya" нашриёти. 2015. - 250 б.
<https://lex.uz/docs/4945748>
- Эшбуриев Умарбек Рашидович ҚИШЛОҚ МЕҲНАТ БОЗОРИДА ИШ БИЛАН БАНДЛИКНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ // Экономика и финансы (Узбекистан). 2020. №1 (133). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ishlo-me-nat-bozorida-ish-bilan-bandlikni-oshirishning-asosiy-y-nalishlari>
- <http://www.vectoreconomy.ru/images/publications/2018/2/laboureconomics/Lyapkalo>

Izimbetov Kadir Saparbayevich

Nukus innovation institutida assistent o'qituvchi

+998997430926

qadirizimbetov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda tumanlaridagi aholiniň zichligi, tabiiy o'sishi ko'rib chiqildi. Respublika statistika boshqarmasining 2010-2022 yillardagi statistic ma'lumotlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Demografiya, aholiniň zichligi, tabiiy o'sish, aholining tabiiy harakati.

Abstract. In this article, the population density and natural growth of the Republic of Karakalpakstan and its districts were considered. It was analyzed on the basis of statistical data of the Republic Statistics Department for 2010-2022.

Key words: Demography, population density, natural growth, natural population movement.

Demografik jarayonlarni taddiq etish ma'lum bir mamlakat yaki mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Binobarin, aholi soni, aholiniň zichligi, yoshi, jinsi, aholining tabiiy harakati, iqtisodiy farqi hamda boshqada asosiy tavsiflar davlat darajasida zarur yechimlar qabul etish uchun asos bo'lib xizmat etadi. Shuning uchun ham demografik jarayonlarga, masalan, aholiniň zichligi darajasiga, aholining tabiiy o'sishiga, nojo'ya tasir etadigan omillarni aniqlash, uning yechimlarini o'rganish dolzarb vazifalar sirasiga kiradi.

Tabiiy o'sish asosiy demografik ko'rsatkishlarning biri hisoblanadi, bu aholiniň oldingi va keyingi zichligining orasidagi farqdir. Qoraqalpog'iston Respublikasida turli omillar tasiri ostida o'rganilgan vaqt oralig'ida sezilarli o'zgarishlar bo'ldi.

2010-2022 yillar oralig'ida Qoraqalpog'iston Respublikasi aholisining tabiiy usish dinimikasini tahlil qilish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga asoslanib aholiniň zichligi statistik ko'rsatkishlari baholandi.

Statistika agentligi ma'lumotlariga ko'ra Qoraqalpog'iston Respublikasi aholisi 2022 yilda (1948,5 ming kishi). 2010 yilga kelib, aholi soni 1632 ming kishini tashkil etdi.

**1-jadval. Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'yicha aholiniň zichligi
2010-2022-yillar oralig'ida.**

Tumanlar	yer maydoni (km ²)	aholi soni 2010-yil (ming kishi).	aholi soni 2022-yil (ming kishi).	aholi zichligi (kishi/ km ²) 2010- yil	aholi zichligi (kishi/ km ²) 2022- yil
Nukus sh.	0,22	271,5	329	1234	1495,5
Amudaryo	1,02	163,5	204,8	160,3	200,8
Beruniy	3,95	159,1	197,4	40,3	50
Bo'zatov	2,04		21,8		10,7
Qorao'zak	5,89	45,1	53,6	7,66	9,1
Kegeyli	0,92	79,5	73,6	86,4	80
Qo'ng'iroq	76	115,5	132,8	1,52	1,75
Qonliko'l	0,74	43,8	52,4	59,2	70,8
Mo'ynoq	37,88	28,3	33	0,75	0,87
Nukus	0,94	47	51,9	50	55,2
Taxiatosh	0,18	47,8	75,5	265,6	419,4
Taxtako'pir	21,12	39,3	40,6	1,86	1,92
To'rtko'l	7,48	175,4	221	23,45	29,5
Xo'jayli	0,55	143,6	125,5	261,1	228,2
Chimboy	1,44	101,9	114	70,76	79,2
Shumanay	0,79	40,7	57	51,52	72,2
Ellikqal'a	5,42	130	164,6	24	30,4

Qoraqalpog‘iston Respublika sistatistika boshqarmasi rasmiy veb-sayti ma’lumotlari asosida tuzilgan. [Elektronresurs] -

<http://www.qrstat.uz/kk/rasmiy-statistika-2/demography-2>

2022 yilning yanvar-dekabr oylarida aholi soni 1948,5 ming kishini tashkil qildi va 2010 yilning shu davriga (1632 ming kishi) nisbatan 19,4 % ga ko‘paydi. Aholi zichligi mos ravishda 11,7 (kishi/ km²) tashkil qildi va 2010 yilning shu davriga 9,8 (kishi/ km²) nisbatan 1,9 (kishi/ km²) ga kopaydi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida 9,8 dan 11,7 (kishi/ km²), Amudaryoda 160,3 dan 200,8 (kishi/ km²), Beruniyda 40,3 dan 50 (kishi/ km²), Qonliko’lda 59,2 dan 70,8 (kishi/ km²), Nukus tumanida 50 dan 55,2 (kishi/ km²), To’rtko’lda 23,45 dan 29,5 (kishi/ km²), Shumonoyda 51,52 dan 72,2 (kishi/ km²) va Ellikqal’ada 24 dan 30,4 (kishi/ km²) ga ko‘payishi kuzatilgan.

Shunday qilib, hududlar va tarmoqlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning barcha rejalar, dasturlari va ko‘rsatkichlari, shuningdek, ijtimoiy sohaga mablag‘lar ajratilishi demografik ko‘rsatkichlarga asoslanadi. Aholining o‘sish sur’atlari va ularning tarkibiy qismlari (aholiniň zichlig darajasi) hisobga olinadi. Kelajakdagi barcha tarmoq va hududiy dastur va strategiyalar ham demografik ko‘rsatkichlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishi kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Н.К.Аимбетов, Х.Л.Атаджанов, Д.Н.Есенгелдиев. Динамика и прогноз демографических показателей Республики Каракалпакстан. г. Нукуса. // Вестник ККО АН РУз, 2022. №2. с. 161-165.
2. Основные показатели социально-экономического развития Республики Каракалпакстан. - Нукус, 1991-2021.
3. Ембергенов Н.Ж., Ходжаева Г.А., Алланазаров К. Прирост населения Республики Каракалпакстан. Наука и образование в Каракалпакстане. №2, 2017. 37 с.
4. O‘zbekiston demografik yillik to‘plami 2017-2021. Toshkent-2022 y.
5. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>

THE WAYS OF FINDING A JOB AND THE IMPACT OF THE PROJECT OF TRIGGER

Otabek Arzikulov,
Abduazim Imomkulov
Jizzakh Polytechnic Institute

Annotation: The purpose and actions of Trigger which is located in Central Asia in the Jizzakh Polytechnic Institute and his result.

Key words: Erasmus, students, employer, employee, CV, social media, company, organizations.

Trigger is co-founded by Erasmus+ and its covered 15 Universities from Central Asian and European countries. Teachers attended seminar courses in Austria who are from those Universities and they exchanged their knowledge which is related to contribute developments of condition in finding out occupation for graduates. Especially participants are from Jizzakh Polytechnic Institute showed their program such as Marketing, Business math, Strategic management and etc.

Once you have graduated from college, you will join the sea of job hunters and become part of the crowded and competitive job market. One thing you need to brace yourself for is the heavy competition among other job seekers. Since you have just come from university with no formal work experience to make you top choice for employers, it could get really tough. While you're at the stage where you are still trying to develop your skills in the real world, there are ways to help you stand out and become more employable even if you're a fresh graduate.

Trigger offers these steps to gain advantage and outshine other established professionals:

1. Manage your reputation online:

Nowadays everybody has profiles on Facebook, Twitter, or Instagram. Although social accounts are for personal use, posts say a lot about employee, and employers are interested to find out more about employee's personality or character through posts on social.

According to Go-Gulf.ae that two out of five employers use social media as a screening tool and 43% of employers said their social search influenced their hiring decisions against some candidates¹.

If you are applying for jobs, use social media to highlight your skills and values. Avoid spreading negativity or false information on your accounts. If you are on LinkedIn, use a professional profile picture that can make a good first impression to potential employers.

2. Tailor your CV and applications.

Employers will request you to submit your CV and a cover letter when you apply. Don't be too quick or eager to hit that "Submit" button even if you have already completed the documents they need. Understand that each job will have different requirements, so you need to tailor your application by highlighting relevant information or skills.

When applying for a teaching job online, for instance, you should list your experience in participating in an educational outreach program back when you were in the university. However, for some job you don't need to highlight your teaching background.

3. Take internship opportunities and volunteer if possible.

You might come across employers who prefer experienced candidates over fresh graduates for the simple reason that the job entails special skill sets that you could only develop through time.

To help you get rid of this skills gap, you could take advantage of internship or volunteering opportunities in your community. These programs can give you valuable exposure and training in key areas such as skills development or project management. Sometimes, they can even serve as a stepping stone to jumpstart your career if they decide to hire you in their organization officially.

4. Use your network wisely.

¹ Go Gulf Encyclopedia

Your first job prospect doesn't necessarily have to come from a career fair. You could choose to be proactive in searching for jobs or employers when you use your connections such as family, friends, mentors, and other people who might be able to refer you to a potential recruiter or company.

Let people in your network know that you're on the lookout for job opportunities. Alternatively, you could research companies where you would like to work and reach out to your LinkedIn contacts to ask for job openings in the same company. You may still need to go through the proper channels to apply, but at least, you already got some good prospects on hand.

Moreover, entrepreneurship education, as an emerging scientific field, has undergone significant evolution at the conceptual and praxis levels. The dynamic nature of entrepreneurship demands that educational institutions stay abreast of the latest trends and developments. This leads to a continuous evolution of curriculum and teaching methodologies, ensuring that the education provided is relevant and up-to-date.

The Role of Higher Education in Entrepreneurship

Higher education institutions play a crucial role in fostering entrepreneurship. They provide the necessary knowledge and skills that are fundamental to starting and managing a business. Courses in business management, finance, marketing, and other related fields equip students with the theoretical knowledge needed in the entrepreneurial world.

There are also certain initiatives within higher education that enhance the employability of graduate students.

1. Networking Events: While directories are useful for finding individuals, attending group events can be even more valuable. University-sponsored events complement your online and one-on-one networking efforts. These live events might focus on specific subjects rather than class years, allowing you to connect with people you might not have initially considered.

2. Market Information: Networking provides insights into trends, companies, and various roles. Leverage your university resources to research published market information. Explore the university library or the Career Services office, both of which may be accessible online. For salary research, check if Career Services collects alumni statistics or subscribes to compensation research. Additionally, university libraries often house extensive collections of business publications that can spark ideas. Some universities offer free access to fee-based career information publishers like Vault and Wet feet for visiting alumni.

3. Job Postings: Beyond market information, universities often compile live job postings. Look into Career Services or your academic department. For instance, when recruiting for specialized roles, I contacted a university with a top data science program. The department granting the specific master's degree maintained a targeted list of job opportunities for alumni. While networking with fellow alumni, inquire about services they use—there might be a job posting list you can subscribe to.

4. Job search training: In addition to job postings, your university might offer training to help your job search. Webinars, live workshops or even 1:1 coaching is sometimes available from the Career Services or Alumni Affairs offices. See if your Career Services office reviews resume, conducts mock interviews or offers salary negotiation help.

REFERENCES:

1. Go Gulf Encyclopedia
2. Arzikulov, O., & Rashidov, O. (2024). STATISTICAL STUDY OF ACCOUNTING REPORTS IN MANUFACTURING ENTERPRISES. Ilm scienceweb, 1(1), 50-60.
3. O'g'li, A. O. A., & Qizi, M. M. B. (2023). IN THE ACCELERATION OF THE DIGITAL ECONOMY MAIN ASPECTS OF STATISTICAL RESEARCH OF SMALL BUSINESS ACTIVITY IN JIZZAK REGION. Journal of marketing, business and management, 1(12), 13-16.
4. Arzikulov, O. (2022). Economic-statistical analysis of the regional development of small enterprises and micro-firms in the conditions of accelerated economy. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 1(11), 92-105.
5. Ali o'g'li, A. O. (2022). RAQAMLI IQTISODIYOTNING JADALLASHUVIDA JIZZAX VILOYATIDA KICHIK TADBIRKORLIK FAOLIYATINI STATISTIK TADQIQ ETISHNING ASOSIY JIHATLARI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 94-96.
6. Ali o'g'li, A. O. (2022). Statistical study of direct maintenance of small business activities in the regions. EPRA International Journal of Economic and Business Review (JEPR), 10(6), 30-33.

7. Арзикулов, О. А. (2020). Значение малого бизнеса и частного предпринимательства в узбекистана. Экономика и социум, (4 (71)), 157-160.
8. Arzikulov, O. A. (2019). The role of small business in developed countries. Экономика и социум, (12 (67)), 30-33.
9. <https://www.brightermonday.co.ke/blog/getting-your-first-job/>
10. <https://www.savethestudent.org/student-jobs/finding-a-graduate-job.html>

HOW TO BE EMPLOYED AND THE “TRIGGER” PROGRAM

Otabek Arzikulov,
Abror Nosirov
Jizzakh Polytechnic Institute

Annotation: Job search difficulties of graduate students and their solutions; connections and differences between practice and theory.

Key words: TRIGGER, graduates, employed, HEI, entrepreneurship, organization, experiences, career.

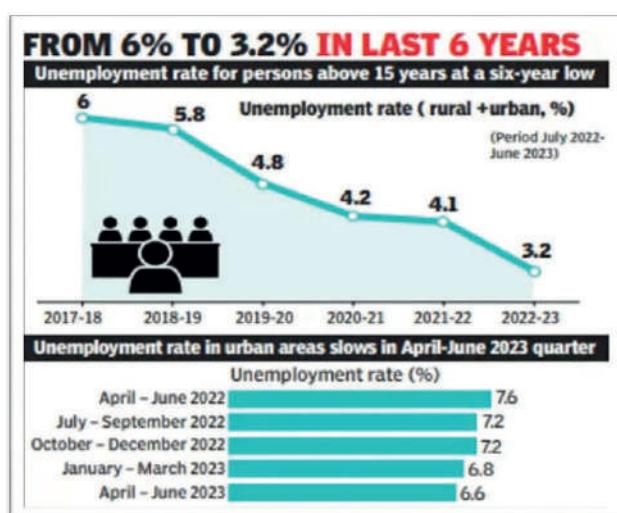
Finding a job has always been a global problem that spread through all over the world. Especially fresh graduates are the one who faces a huge difficulty and pressure among others and are the one who have lower possibility to be employed because of the lack of experience in specific area.

Today's job market is extremely competitive and filled with opportunities that may or may not be relevant to professional aspirations. While it can seem like there are limited ways to stand out, a proactive approach can set apart from other job seekers and make fresh graduate more employable. In this regard, the **TRIGGER** project sponsored by the Erasmus+ program of the European Union can help young graduates.

Project's objectives are:

- to support HEI preparedness for future challenges especially related to the entrepreneurial and innovative nature of their higher education environment
- to enhance Entrepreneurship Education and Skills Development at partner country HEIs
- to establish/enhance the Careers, Employability and Enterprise Services at partner country HEIs
- to strength the relations between HEIs and the wider economic and social environment

Developing the higher education sector within society at large”: University - Enterprise cooperation. **TRIGGER** is multi-country projects within one single region – Central Asia, involving three countries namely Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan from this region.

TRIGGER supports:

1. student practical placements
2. entrepreneurship
3. employability of graduates

Entrepreneurship education as adopted in the TRIGGER project:

➢ Entrepreneurship Education (EE) seeks to provide students with knowledge, skills and motivation to create ideas in entrepreneurial action in different environments, both as self-employed entrepreneur and as employee in established organisations.

➢ Entrepreneurship is a key competence for all learners, supporting personal development, active citizenship, social inclusion and employability.

➢ Organizational change of HEIs is needed, since „the capacity to implement the entrepreneurship and innovation agenda depends on the governance arrangements, organisational capacity and the institutional culture of HEIs as well as characteristics of the surrounding economy“.

Research in Entrepreneurship Education (EE) has had exponential growth, and by bringing together two different scientific areas, business and education, it presents high complexity and fragmentation [1], hence the difficulty in defining the concept. Additionally, the contexts in which it is operationalised also present themselves as very diverse and with distinct objectives. We can, for example, look at entrepreneurship education at a level of personal and social development or at a professional or economic level.

In the first decade of this century, UNESCO [2], using a definition by Bechard and Toulouse, defined Entrepreneurship Education as “a collection of formalised teachings that informs, trains, and educates anyone interested in participating in socioeconomic development via a project to promote entrepreneurship awareness, business creation, or small business development”. Additionally, consider Enterprise Education (also called Entrepreneurial Education), conceived more broadly, including the promotion of self-esteem and confidence, creativity and the skills and values that might expand students’ perspectives on schooling and career opportunities.

Ensuring the implementation of the decision of the President of the Republic of Uzbekistan “On measures to effectively organize public administration in the field of higher education, science and innovation within the framework of administrative reforms”¹ dated July 3, 2023 PQ-200 and in order to strengthen students’ theoretical knowledge in practice, increase the level and quality of their preparation for professional activities, as well as support during the internship period, the Cabinet of Ministers decides:

1. Paragraph 8 of the “road map” on accelerating the processes of transformation of the field of higher education, science and innovation, approved by the decision of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-200 of July 3, 2023, includes higher education Let it be accepted for information that the organization of short-term targeted production internships organized by students of lim organizations in the enterprises of economic sectors based on the mechanism of “paid internship” should be accepted.

2. The regulation on the procedure for the organization of paid work practice at enterprises of economic sectors of students of higher education organizations, which provides for the following, should be approved in accordance with the appendix:

- organization of paid practice on the basis of competition;
- determining the procedure and conditions for students’ participation in the competition for paid production practice;
- organization of paid production practice and management of practice;
- determination and financing and monitoring of labor relations according to practice.

A student can work freely in his spare time. According to Article 383 of the Labor Code, the employer shall not be dismissed from work under the employment contract for employees who are being trained in educational institutions, undergoing retraining or upgrading their skills, as well as undergoing industrial training. must create the necessary conditions to spend the winter together.

1 O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori “Oliy ta’lim tashkilotlari talabalarining haq to‘lanadigan malaka amaliyotini tashkil etish tartibi to‘g‘risida”

According to the regulation of the Minister of Higher and Secondary Special Education “On Higher Education”, students in full-time education in the afternoon during their free time from studying in the higher education institution and other organizations have an employment contract. it is said that they can work without it. But employers should not understand that students are allowed to work only in the afternoon. Because general norms in other high-ranking and priority legal documents equally recognize the right to work of any persons, including students.

How many courses can a student work in his specialty? According to the Cabinet of Ministers Decision No. 275 of December 21, 2005, according to the relevant regulations, persons studying in the pedagogic directions of full-time, evening, part-time forms of higher educational institutions of higher education institutions are generally allowed to carry out pedagogic work without interfering with their studies from the 3rd year. can be employed as the main workplace in educational institutions and they are assigned a basic tariff rate, similar to the basic tariff rate of an employee in a relevant position with secondary specialized, professional education. This was also mentioned in the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 10 dated January 5, 2018.

What about law and health students? According to the President’s decision No. PQ-2733 of January 19, 2017, in the position of assistant legal consul, legal personnel with higher or secondary specialized legal education or at the center of professional training of legal personnel under international standards at the Tashkent State Law University A person who has completed retraining courses in a legal specialty and received a diploma of the specified model, as well as a graduate student or graduate student of a higher education institution studying jurisprudence, can work.

References:

1. “Do What You Are: Discover the Perfect Career for You Through the Secrets of Personality Type” by Paul D. Tieger, Barbara Barron, Kelly Tieger;
2. You Majored in What?: Designing Your Path from College to Career by Katharine Brooks;
3. Арзиколов, О. А. (2020). Значение малого бизнеса и частного предпринимательства в узбекистана. Экономика и социум, (4 (71)), 157-160.
4. Arzikulov, O. A. (2019). The role of small business in developed countries. Экономика и социум, (12 (67)), 30-33.

THE LEVEL OF EFFICIENCY IN THE NETWORK STRUCTURE DIRECTIONS OF PROVISION

Aydaniyazova Baxtigul Abilkasimovna

Academic lyceum of Karakalpak State University

Phones:(97)2205820

Annotatsiya: Maqlada qishloq xo'jaligi korxonalarida mahsulotlarni ishlabchiqarish samaradorligini oshirish va ularni og'irmoliyaviy ahvoldan chiqarish yuzasidan xorijiy va mahalliy olimlarning fikr mulohozalari tahlilqilingan va ilmiy va amaliy takliflar berilgan.

Kalitso'zlar: Ishlab chiqarish tuzilmasi, ishlab chiqarish rentabbeligi, iqtisodiy kategoriya, mahsulotlar importi, oziq-ovqat xavfsizligi.

Аннотация: В статье анализируются мнения зарубежных и отечественных ученых, а также даются научно-практические предложения относительно повышения эффективности производства продукции на современных сельскохозяйственных предприятиях и вывода их из сложного финансового положения.

Ключевые слова: Структура производства, рентабельность производства, экономическая категория, импорт продукции, безопасность пищевых продуктов.

Annotation: The article analyzes the opinions of foreign and domestic scientists, and also gives scientific and practical proposals regarding increasing the efficiency of production at modern agricultural enterprises and getting them out of a difficult financial situation.

Key words: Structure of production, profitability of production, economic category, import of products, food safety.

It is known that the efficiency of the work of every enterprise is the achievement of general and individual results as a result of optimal use of all resources. First of all, it depends on the structure of production, which determines its internal structure, that is, the composition of the main elements and the relationships and interactions between them. The diversification of production of agricultural enterprises requires a scientifically based structure.

In order to get modern agricultural enterprises out of a difficult financial situation, it is necessary to improve their production structure. In this process, a complex of organizational and economic changes aimed at improving the activities of agricultural enterprises as a necessary condition for establishing a sustainable development of agribusiness occupies an important place. Therefore, the branch structure of agricultural production should be considered as an economic category describing the ratio of the volume of production of certain types of products, the quantitative and qualitative indicators of placement, and the relations between individual sectors and sub-sectors.

The analysis of the network structures of agricultural enterprises shows that the efficiency of production of agricultural products and the activity of the enterprise as a whole depends to a large extent on the composition and ratio of networks. A sharp reduction in the volume of production of livestock products and a decrease in its relative weight in the composition of gross commodity agricultural products are clearly visible. Animal husbandry, poultry, and sheep breeding are currently not specialized branches in many enterprises. This led to a decrease in the volume of products produced in our country, especially livestock products, in the food market. In turn, this has led to higher prices, lower consumer demand and a sharp decrease in food consumption, as well as increased imports of products, threatening the country's national food security.

The main problem of the entire economic strategy of animal husbandry is production profitability. H.Bergman drew attention to the fact that the sale of livestock products does not bring profit to the producer even in the improved conditions in the market of agricultural products, and has a negative impact on the economy of the farm as a whole. It suggests that it is easier and more profitable to grow grain and sunflowers for sale, even at low yields, than to feed livestock, especially on purchased concentrated feed. S. Kalchenko believes that the cultivation of livestock products on private farms has great prospects and offers a methodology for determining the level of efficiency of this production and the ways of its implementation. According to S.Azizov: "...the reason for such a sharp decrease in the volume and efficiency of breeding livestock products... is mistakes and shortcomings made at both the macro and micro levels.

Studies show that land use increases as livestock density increases on farms. Despite the fact

that the level of profitability significantly decreases with the decrease in the production of livestock products, the indicators of the level of production profitability change in the opposite direction. The main reason for this is that the crop sector is very profitable, and the increase in its relative weight determines the overall profitability of production. The contradiction that arises in this is that, on the one hand, it is necessary to increase the production of livestock products, on the other hand, it leads to the deterioration of the financial situation of producers.

This direction of forming the network structure of agricultural enterprises always leads to limited production, low competitiveness and efficiency. It should be noted that for a long time, economic research in this field has mainly generalized content, which is due to the insufficient theoretical and methodological support of the processes of changing the production network structure, as well as limited statistical data. One of the distinctive features of the activity of modern agricultural structures is the quantitative and qualitative imperfection of the network structure of production, which causes the production of competitive products. This problem is especially relevant in the conditions of increasing competition in the agricultural market, which complicates the process of selling products for the producer and, accordingly, worsens his financial situation.

In conclusion, it can be said that it is of great importance to develop practical proposals for optimizing the structure of the production network, taking into account the theoretical principles of improving the organizational and production mechanism of agricultural enterprises and the complex of economic, social, natural and ecological factors. In this case, relatively small agricultural enterprises can operate effectively in modern conditions, where the idea of combining the farmer and the owner in one person has been realized.

References:

1. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве: монография, пер. с нем. Москва: Прогресс, 2009. 50 с.
2. Кальченко С.В. Особенности оценки развития животноводства в личных крестьянских хозяйствах. Николаевский национальный университет им. В. О. Сухомлинского. Николаев. Электронное научное издание «Глобальные и национальные проблемы экономики», 2018. Вып. Двадцать первый С. 293-298.
3. Азизов С. П. Некоторые вопросы организации и повышения эффективности животноводства. Экономика АПК. 2011. № 4. С. 12 – 15.
4. Габбаров С.Н. Использование возможностей реляционной базы данных для расчета оптимального использования ресурсов и получения максимальной прибыли животноводческими хозяйствами на пастбищах // Журнал«Экономика и предпринимательство» (INTERECONOM Publishing), № 4 (141) 2022 г. ISSN 1999-2300, Москва-2022, 1448-1453 стр. <https://doi.org/10.34925/EIP.2022.141.4.275>
3. Sauxanov J.K. Agrartarmoqdatashqisamaralarni optimal tartiblashtirish va transaksiya xarajatlarini pasaytirish: muammolar, usullarvamodellar. (Monografiya) T.: “Lesson Press” MCHJ nashriyoti, 2022. – 269 b.

THE ESSENCE OF THE DIGITAL ECONOMY AND THE CONDITIONS OF
DIGITAL TRANSFORMATION

Muratov Amir Timur ogli

3rd year student at Tashkent State
University of Economics, Faculty of
Finance and Accounting, Department of
Finance and Financial Technologies

+99 8913738355

amirtimurovichmuratov@gmail.com

Khojanazarov Nazarbek Reypnazarovich

Doctoral student of the Department of
Fundamentals of Management and
Economics, Karakalpak State University

+99 890 330 22 73

nazarbeknax@gmail.com

ABSTRACT Currently, the nature and conditions of the digital economy are effectively used in many countries for transformation. This article sheds light on the issue of transforming the nature and conditions of the digital economy in our country.

KEYWORDS: Technical, automation, agriculture, digital economy, competition, information, system.

Socio-economic systems belong to the class of self-developing systems, the evolution of which is based on natural processes of transformation of development conditions and factors that determine the technical and technological basis of the subsystem for generating economic goods in accordance with the level of development of the set of relations regarding their production, exchange, distribution and consumption.

At each stage of the evolution of socio-economic systems, there is a set of key factors that determine their vector of development, the intensity and stability of evolutionary processes, the ability of systems to adapt to changes in the operating environment, the need for an abrupt transition from one state to another, ensuring the competitiveness of systems and the ability to reproduce their structural and functional integrity.

As a rule, the phase of transition of a system from one stable state of development to another is preceded by the accelerated formation of factors that will be key in the near future and will have a direct impact on the quality of the technical and technological base of the system and its reproductive capabilities. Scientific and technological progress has a profound influence on the formation of a system of factors that determine the course of evolution of socio-economic systems and the development of the productive forces of society.

The evolution of socio-economic systems, according to M.V. Grechko [1], should be considered in the context of a change in the dominant development factors, reflecting the key characteristics of systems, and a set of adaptive reactions of already existing types of systems to global changes in development conditions and the possibilities of radical modernization of the technical and technological base and institutional environment.

Within the framework of modern economic theory, there are traditionally three basic stages of economic development that determine the level of development of the productive forces of society: an agricultural economy, the basis of which is manual labor), an industrial economy based on the dominant industrial production, and a post-industrial economy, the resources of which are concentrated in the service sector and increasing the importance of so-called "creative work".

An increase in the level of informatization and automation of production objectively determines an increase in labor productivity and a reduction in jobs in traditional sectors of the national economy. In such a situation, it is possible to ensure employment of the population only through the development of the service sector and non-traditional industries and areas of activity, which significantly increases their role in the social production system, but does not remove from the agenda the need to increase the production of economic goods in accordance with the natural growth of social and individual needs .

At the same time, there is a point of view [3] that the achieved level of scientific and technological progress allows us to talk not about a change in the technological structure as such or a new technological revolution that gives rise to a radical transformation of the structure of the economy, the establishment of new price proportions and the emergence of markets for new types of products and services, but about the formation of a new development paradigm, reflecting the peculiarities of the economic revolution, the significance of which is comparable to the transformation of the appropriating type of management to a reproductive one and the transition from a predominantly agricultural economy to an industrial one, the consequence of which is the formation of a qualitatively different model of the economic structure of the social production system.

The term “digital economy”, which has entered scientific circulation in the last decade, is the subject of active discussion by a significant number of researchers. At present, not only has not a unified interpretation of its internal content been formed, but also a generally accepted theoretical and methodological basis for studying the essence and problems of introducing digital technologies into the system of social production and socio-economic development. The rapid development of information and communication technologies forces us to talk about digital expansion not only in economic processes, but also in all spheres of human life, and about provoking the emergence of new disagreements due to the transformation of the system of interaction and communication of economic entities.

When studying the content of the “digital economy” category, one should rely on the dominance and primacy of the economy as a set of social relations and practices that determine the order of organizing economic activities related to the production, exchange, distribution and consumption of economic goods. Since the essence of the category “economy” remains unchanged at all stages of social development, the digital economy should be considered as a certain stage of social development associated with a sharp increase in the role of information as a strategic resource and the large-scale introduction of information and communication technologies into all spheres of society in order to increase efficiency of the reproduction system of economic systems at all levels.

LIST OF REFERENCES USED

1. Гречко М.В. Адаптация как основа эволюции экономических систем / М.В. Гречко // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2015. – Т.11. – №17 (302). – С. 13-23.
2. Теняков И. Системно-историческая типология экономического роста / И. Теняков // Журнал экономической теории. – 2017. – №4. – С. 83-94.
3. Устюжанина Е.В. Цифровая революция и фундаментальные изменения в экономических отношениях / Е.В. Устюжанина, А.В. Сигарев, Р.А. Шеин // Вестник Челябинского государственного университета. – 2017. – №10 (406). – С. 15-25.
4. Зубарев А.Е. Цифровая экономика как форма проявления закономерностей развития новой экономики / А.Е. Зубарев // Вестник Тихookeанского государственного университета. – 2017. – №4 (47). – С. 177-184.

**ЧОРВАЧИЛИК ТАРМОҒИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ
ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ**

Хожаназаров Назарбек Рейпназарович

Корақалпоқ давлат университети

Менежмент ва иқтисодиёт асослари кафедраси таянч докторанти

Телефон: +99 890 330 22 73

nazarbeknax@gmail.com

Муратов Амир Тимур оғли

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

“Молия ва бухгалтерия ҳисоби” факултети

“Молия ва молиявий технологиялар”

кафедраси З-курс талабаси

Телефон: +99 8913738355

amirtimurovichmuratov@gmail.com

АННАТАЦИЯ: Ҳозирги кунда кўплаб мамлакатларида чорвачилик тармоғида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг назарий асослари фойдаланилоқда. Мазкур мақола мамлакатимизда чорвачилик тармоғида бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг назарий асосларин очиб беради.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Чорвачилик, чорва моллари, биологик активлар, қишлоқ хўжалиги, сут, маҳсулот.

Дунёда аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш масаласи тобора долзарблашиб бориши, озиқ-овқат таъминоти мамлакатдаги ижтимоий барқарорлик билан бевосита боғлиқлиги бу масалага доимо диққат эътиборда бўлишликни талаб этади. Шунингдек, чорвачилик маҳсулотлари озиқ-овқат маҳсулотлари таркибида асосий ўрин тутиши қишлоқ хўжалигини модернизациялаш шароитида тармоқни барқарор ривожлантиришнинг ижтимоий ва иқтисодий қонуниятларини ҳамда имкониятларини аниқлаш, улардан самарали фойдаланиш йўлларини ишлаб чиқиши тақозо этмоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида: «Чорвачилик соҳасига тўхталашиб бўлсақ, қорамол ва парранда сонини қўпайтириш, бу борада сифат ва маҳсулдорликка эришиш учун етарли шароит яратишимиш зарур» деб таъкидлаб ўтдилар. Статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсақ, мамлакатимизда сўнгги йилларда чорва моллари бош сони ортиши қузатилмоқда. «Республикамида барча тоифадаги хўжаликларда йирик шохли қорамоллар бош сони 2023 йилда 2014 йилга нисбатан 3913,1 минг бошга, қўй ва эчкилар бош сони 6885, 3 минг бошга, паррандалар бош сони эса 46916,0 минг бошга ошди». Чорва моллари бош сони ошишини ижобий баҳолаган ҳолда аҳолини чорва маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини қондиришда муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш лозим. Республикаизда сут ишлаб чиқариш ҳажми ўрганилганда қуидаги маълумотларга эга бўлинди (1-жадвал).

Мамлакатимизда сут ишлаб чиқариш ҳажмининг сўнгги ўн йилликдаги динамикаси ўсиш тенденциясида эканлигини кўрсатади.

Чорвачиликда харажатлар ҳисоби ҳамда таннарх ҳисоблашнинг ўзига хос хусусиятлари қуидагиларда намоён бўлади:

чорвачиликда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ер майдонлари билан боғлиқлигининг ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини ташкил этишга маълум даражада таъсир кўрсатиши;

1-жадвал

Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича сут ишлаб чиқариш (1 январ ҳолатига), (барча тоифадаги хўжасликлар, минг тонна)

Вилоятлар	Йиллар									
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ўзбекистон										
Республикаси	7310,9	7885,5	8431,6	9027,8	9703,4	10047,9	10466,4	10714,3	10976,9	11286,9

Қорақалпоғистон Республикаси	224,8	272,0	296,5	322,1	347,0	364,0	378,0	386,3	404,8	419,3
Андижон	655,4	712,6	763,2	822,2	892,6	899,2	929,8	953,6	978,2	990,5
Бухоро	625,0	674,2	724,0	779,1	852,8	905,8	940,7	965,6	1 002,6	1020,4
Жиззах	400,2	438,2	468,8	501,0	536,7	566,1	593,9	609,5	627,2	650,1
Қашқадарё	772,0	830,1	887,1	952,2	1 023,1	1 089,0	1 131,2	1 149,0	1 179,4	1248,4
Навоий	315,6	335,9	359,9	388,5	415,1	444,8	454,0	468,8	483,0	498,3
Наманган	464,5	498,8	536,3	581,0	637,4	665,5	678,3	696,3	724,2	734,7
Самарқанд	930,1	994,4	1064,6	1132,3	1 228,3	1 240,9	1 241,8	1 273,9	1 307,3	1337,1
Сурхондарё	624,9	672,8	706,4	750,2	781,5	809,6	844,6	867,1	885,7	909,2
Сирдарё	237,3	252,9	270,5	290,3	318,9	317,2	341,5	350,3	356,2	370,8
Тошкент	653,3	688,8	735,7	787,0	838,2	860,9	898,3	919,7	923,9	966,3
Фарғона	696,4	750,9	802,5	854,5	909,6	921,4	1 022,0	1 038,4	1 050,4	1070,6
Хоразм	711,4	763,9	816,1	867,4	922,2	963,5	1 012,3	1 035,8	1 054,0	1071,2

чорвачилиқда харажатлар ҳисобини ташкил этишга иқлим ўзгаришларининг, яъни об-ҳаво ўзгаришининг сезиларли даражада таъсир кўрсатиши;

чорвачилиқда қўлланиладиган технологиянинг ўзига хослиги ишлаб чиқариш харажатлари ва таннарх ҳисоблашга маълум даражада таъсир қилиши;

чорвачилиқда маҳсулот ишлаб чиқариш катта-катта майдонларда ташкил этилишининг харажатлар миқдорига сезиларли даражада таъсир кўрсатиши;

чорвачилиқда биологик активларнинг катта улушга эгалиги, уларни тан олиш ва дастлабки ҳисобини ташкил этишнинг ўзига хос эканлиги;

чорвачилиқда маҳсулотлар таннархини ҳисоблашнинг ўзига хослиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномаси.
–Тошкент. 22.12.2017.

2. Yillik statistik to‘plam. 2013-2022. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Toshkent-2023. hamda <https://stat.uz/uz/nashrlar/3635-yillik-statistik-to-plami> ning 2023 yil uchun ma’lumotlari.

3. Saukhanov J.K. Soil saltation as an external factor to increase transaction costs in the agricultural sector of Uzbekistan economy // Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. Volume 12, Issue 4 Special Issue, 2020, Pages 479-489.

4. Шихиев, Р. Цифровая экономика в развитии сельского хозяйства. экономика, (3), 323-326.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР

МИНТАҚАДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИНИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САЛОҲИЯТИ

Айданиязова Баҳтигул Абилқасимовна

ҚДУ академиялик лиций математика фани уқитувчиси

uteरbergenovasamatdin@gmail.com

Телефон: +99 897 220 58 20

Алланазаров Уралбай Казакбаевич

Бердак номидаги Қорақалпок давлат

университети ассистенти

uteरbergenovasamatdin@gmail.com

Телефон: +99 890 652 03 40

Аннотация. Қорақалпоғистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес томонидан тармоқларда яратилган маҳсулотларнинг ўзгариш динамикаси баҳоланган. Олинган натижаларга мувофиқ минтақада кичик бизнес салоҳиятини ошириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Тадқиқот, функция, субъект, кичик бизнес, экспорт ҳажми, соҳа, тармоқ, минтақа, самарадорлиг, қишлоқ хўжалиги.

Тадқиқотда кичик бизнеснинг ўзига хос функциялари йирик икки, иқтисодий ва ижтимоий гуруҳларга ажратилган. Кичик бизнесни самарали амал қилиш натижасида ишбилармонлик мухитининг аҳамияти юқорилиги асосланган. Муаллифлар фикрича, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахс эркин танлов асосида фаолият юритиши ва бозорни мустақил танлаш имконяти умумий натижаларга таъсири юқорлигини таъкидлаганлар [1].

Кичик бизнеснинг саноат тармоғини ривожлантиришга эътибор қартишни талаб этади. Бунда, кичик бизнеснинг озиқ-овқат, тўқимачилик каби тармоқларини ривожлантириш мақсадли ҳисобланади. Бу эса, минтақада иш билан бандлик даражаси ўсишига, аҳоли даромади кенгайишига ҳамда тадбиркорлик капитали ортишига олиб келади. Умумий ҳолда, иқтисодиётда кичик бизнесда иш билан банд бўлганлар сони ҳамда улуши ортади.

Қорақалпоғистон Республикасида фаолият кўрсатаётган кичик бизнес субъектларининг ташқи савдо айланмаси 2010-2023 йилларда нотекис ўзгариб борган (1-жадвал). Мазкур кўрсаткичнинг 2010 йилдаги ҳажми 33 млн.АҚШ.долларига тенг бўлган. Тадқиқот даври охирига келиб ушбу кўрсаткич 125,0 млн.АҚШ.долларига етган ва умумий ҳолда 3,8 баробарга ўсган [2]. Мазкур даврда кичик бизнес томонидан амалга оширилган экспорт ҳажми 4 баробарга, импорт ҳажми эса 3,7 баробарга ўсган (1-жадвал).

Минтақада ташқи савдо айланмаси ҳажми йилдан-йилга ўсиб бораётган бўлсада, унинг фарки салбий қийматларга эга бўлган. Жумладан, импорт ҳажми тадқиқот даврининг барча йилларида экспортдан юқори бўлмоқда. Бу ҳолатни биринчи сабаби, кичик бизнесга олиб келинаётган асбоб-ускуналарнинг асосий қисми импорт технологиялар эканлиги.

1-жадвал

Қорақалпоғистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ташқи савдо айланмаси (млн.АҚШ.доллари)

Йиллар	2011	2013	2015	2017	2019	2021	2023	Тадқиқот давридаги ўзгариш, марта
Ташқи савдо айланмаси	53,7	121,3	69,3	116,0	278,5	232,4	125,0	3,8
Экспорт	16,1	19,5	27,1	40,0	88,4	92,4	45,4	4,0
Импорт	37,6	101,8	42,2	76,0	190,1	140,0	79,6	3,7

Шуни алоҳида таъкидлаймизки, мазкур таҳлилларимизда кичик бизнесдаги соҳа ва тармоқлар маҳсулотини соҳада иш билан бандларга нисбатан таҳлил қилдик [3]. Соҳа ва тармоқлар бўйича иш билан банд бўлганларга нисбатан яратилган маҳсулот ҳажмининг ўзгаришини тадқиқ қилганимизда қурилиш ҳамда савдо соҳалари етакчи ўринга эга бўлмоқда. Бу эса, минтақа ва унинг худудларида меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини

ошириш учун етарли эмас. Чунки, мазкур соҳалар томонидан яратилган маҳсулотлар ички истеъмолни қондириш учун мўлжалланган. Шу билан бирга, қурилиш соҳаси таркибида ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этиш ва инфратузилма иншоотларининг кўлами ҳам кичик ҳисобланиб, асосий улуш уй-жой қурилишини ташкил қилмоқда. Шу боис, саноатга ҳамда қишлоқ хўжалиги инфратузилмасини кенгайтиришга эътибор қаратишимиш зарур. Бунинг натижасида минтақанинг экспорт имконияти ортади, ахоли даромади ўсади ҳамда меҳнат салоҳияти самарадорлиги ўсади.

Шуни алоҳида таъкидлаймизки, мазкур таҳлилларимизда кичик бизнесдаги соҳа ва тармоқлар маҳсулотини соҳада иш билан бандларга нисбатан таҳлил қилдик. Соҳа ва тармоқлар бўйича иш билан банд бўлганларга нисбатан яратилган маҳсулот ҳажмининг ўзгаришини тадқиқ қилганимизда қурилиш ҳамда савдо соҳалари етакчи ўринга эга бўлмоқда. Бу эса, минтақа ва унинг ҳудудларида меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун етарли эмас. Чунки, мазкур соҳалар томонидан яратилган маҳсулотлар ички истеъмолни қондириш учун мўлжалланган. Шу билан бирга, қурилиш соҳаси таркибида ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этиш ва инфратузилма иншоотларининг кўлами ҳам кичик ҳисобланиб, асосий улуш уй-жой қурилишини ташкил қилмоқда. Шу боис, саноатга ҳамда қишлоқ хўжалиги инфратузилмасини кенгайтиришга эътибор қаратишимиш зарур. Бунинг натижасида минтақанинг экспорт имконияти ортади, ахоли даромади ўсади ҳамда меҳнат салоҳияти самарадорлиги ўсади [4].

Демак, юқоридагилар асосида хуроса қилсак, минтақада кичик бизнесни микдор ва самарадорлик кўрсаткичларини оширишда саноатни ривожлантиришга эътибор қаратишимиш зарур. Бунда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашдан бошлаб, табиий ресурсларни қайта ишлашга қадар тадбиркорликни кенгайтириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Баринова В.А., Земцов С.П., Кнобель А.Ю., Лощенкова А.Н. “Малый и средний бизнес как фактор экономического роста России” Монография Издательство Института Гайдара Москва. 2019г. Стр 65-68.
2. Сауханов Ж.К. Экологик вазият мураккаб ҳудуд қишлоқ хўжалигида ташқи самаралар ва трансакцион ҳаражатларни оптимал тартиблаштириш механизмлари. (Монография) Т.: “Lesson Press” нашриёти, 2022 й. – 264 б.
3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi statistika boshhqarmasi ma’lumotlari.
4. Утепбергенов А. А. Қишлоқ хўжалигида тадбиркорликни ривожлантиришни такомиллаштириш. // Agro ilm. «Бугунги ёшлар учинчи ренессанс пойдеворини қурмоқда» Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирликлари. Аграр иқтисодий, илмий-амалий журнал. Maxsus сон [82], 2022й. сентябр, Тошкент ш., 117-118б.

МИНТАҚАДА КИЧИК БИЗНЕС САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ ТАҲЛИЛИ

Алланазаров Уралбай Қазакбаевич

Бердак номидаги Қорақалпок

давлат университети асистенти

uteerbergenovasamatdin@gmail.com

Телефон: +99 890 652 03 40

Аннотация. Олинган натижаларга мувофиқ минтақада кичик бизнес салоҳиятини ошириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган. Таҳлил жараёнида кичик бизнеснинг ташки савдо айланмаси ва унинг ўзига хос хусусиятлари очиб берилган.

Калит сўзлар: Кичик бизнес, субъект, ишлаб чиқариш, ҳажм, минтақа, технология, экспорт, маҳсулот, озиқ-овқат, саноат.

Минтақада соҳа ва тармоқлар фаолиятини кенгайтиришда хорижий инвестициялар кўламини оширишга эътибор қаратишимиш зарур. Ўз навбатида мазкур чора-тадбирлар натижасида аҳоли даромадлари ҳам ортади. Бу эса, хизматлар кўлами, хусусан савдо ҳажмини ижобий ўзгаришларига олиб келади [1].

Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикасида амалга оширилаётган савдо ҳажмининг асосий ҳиссаси кичик бизнес субъектларига тегишилдири. Мазкур соҳада яратилган маҳсулот ҳажми 2010-2023 йилларда 21,1 мартаға ўсган. Шу билан бирга, жами кичик бизнес субъектлари томонидан яратилган ялпи маҳсулотдаги амалга оширилган савдо ҳажмининг улуши 2010 йилдаги 24,6 фоиздан ўсиб, 2023 йилда 28,8 фоизга етган. Мазкур ўзгариш ўз навбатида минтақада инфратузилманинг ривожланиб бораётганлигидан ҳам дарак беради. Яъни, бозор инфратузилмасини ривожлантириш ўз навбатида ишлаб чиқариш кўламини кенгайишига олиб келади. Шу билан бирга, мазкур ижобий тенденция инфратузилманинг қолган турларини ҳам ривожланишига олиб келади. Савдо хизматларининг кенгайиши ўз навбатида ишлаб чиқаришнинг ички бозордаги реализациясини таъминлайди. Унинг ўсиши тайёр саноат товарлари қатори қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг реализациясини ҳам кенгайишига олиб келади.

Шу билан бирга, кичик бизнеснинг минтақадаги юк ва йўловчи ташиш ҳажмини ҳам баҳолаймиз. Чунки, Қорақалпоғистон Республикаси Ўзбекистоннинг Европа билан боғловчи транспорт тугунида жойлашган минтақа ҳисобланади. Жумладан, минтақа худудидан темир йўл ва автомобил йўли ўтган. Бу эса, минтақанинг транспорт инфратузилма салоҳиятидан фойдаланиш даражасини таҳлил қилишни талаб этади. Тадқиқот даври давомида юк ташиш 2010 йилдаги 10,0 млн.тоннадан 2023 йилгача ўсиб борган [2].

Мазкур даврда кичик бизнеснинг юк ташиш ҳажми 3,1 марта ортган (1-жадвал). Минтақада кичик бизнес томонидан йўловчи ташиш ҳажми ҳам 2010-2023 йилларда ўсган. Яъни, 2010 йилда 74,2 млн.нафар йўловчи ташилган бўлса, 2023 йилда ушбу кўрсаткич 136,8 млн.нафарга етган. Мазкур давр давомида йўловчи ташиш кўрсаткич 1,8 мартаға ўсган. Шуни алоҳида таъкидлаймизки, юк ташиш кўламининг ўсиши ўз навбатида ташки иқтисодий фаолият ривожланишига ҳам сабаб бўлмоқда.

Минтақада ташки савдо айланмаси ҳажми йилдан-йилга ўсиб бораётган бўлсада, унинг фарқи салбий қийматларга эга бўлган. Жумладан, импорт ҳажми тадқиқот даврининг барча йилларида экспортдан юқори бўлмоқда. Бу ҳолатни биринчи сабаби, кичик бизнесга олиб келинаётган асбоб-ускуналарнинг асосий қисми импорт технологиялар эканлиги. Иккинчидан эса, кичик бизнеснинг экспорт салоҳияти етарлича ривожланмаганлигидир [3].

Қорақалпоғистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан юқ ва йўловчи ташиш айланмаси

Йиллар	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2023	Тадқиқот давридаги ўзгариш, марта
Юқ ташиш (млн. тонна)	10,0	11,0	15,7	19,2	24,2	27,0	30,7	31,0	3,1
Юқ айланмаси (млн.тонна-км)	315,3	361,8	420,0	468,4	528,8	572,8	776,6	845,7	2,7
Йўловчи ташиш (млн.йўловчи)	74,2	92,4	98,1	114,4	127,0	119,7	131,9	136,8	1,8
Йўловчи айланмаси (млн. пасс.км)	2133,0	2600,5	2969,7	3437,0	3632,3	3352,2	3982,0	4304,1	2,0

Жумладан, экспортнинг товарлар таркибида асосий улушни кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар ташкил қилмоқда. Мазкур маҳсулотнинг улуши умумий экспортнинг 2/3 қисмини ташкил қилмоқда. Ушбу маҳсулот тури йирик бизнес томонидан ишлаб чиқарилади. Кичик бизнесга мос бўлган озиқ-овқат ҳамда тўқимачилик маҳсулотлари 15-16 фоизни ташкил қилмоқда. Бу эса, Қорақалпоғистон Республикасининг экспорт таркибини диверсификация даражасининг ҳам пастлигини ифодалайди [4]. Шу боис, экспорт салоҳиятини кичик бизнесда ҳам, умумий иқтисодиётда ҳам ошириш учун диверсификация қилиш зарур. Бунда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, саралаш ва қайта ишлаш инфратузилмасини ривожлантириш зарур. Шу билан бирга, мева-сабзавот экспортини амалга ошириш учун фермерларни субсидиялаш амалиётини жорий қилиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Muhammad Ali Al-Avlaqiy, Ammar Muhammad Aamer “Individual entrepreneurial factors affecting adoption of circular business models: An empirical study on small businesses in a highly resource-constrained economy” Journal of Cleaner Production Volume 379, Part 2, 15 December 2022, 13473 6.
2. Сауханов Ж.К. Экологик вазият мураккаб ҳудуд қишлоқ хўжалигига ташки самаралар ва трансакцион ҳаражатларни оптимал тартиблаштириш механизмлари. (Монография) Т.: “Lesson Press” нашриёти, 2022 й. – 264 б.
3. Утепбергенов А. А. Киши бизнес ҳэм исбillerменлиkti раўажландырыўда банклердиң рөли. // «Аўыл хожалығында жасларды қоллап қуўатлаў ҳэм халық саламатлығын беккемлеўдеги машқалалар ҳэм имканиятлар». / Қарақалпақстан аўыл хожалығы ҳэм агротехнологиялар институтында 2021-жылдың 10-11 декабрь кунлери Өзбекстан Республикасы Конституциясының 29-жыллығы ҳэм аўыл хожалық хизметкерлери күнине бағышланған халықаралық илимий-әмелий конференция материаллары топлами. 2021ж., декабрь, Нөкис қ. 287-289б.
4. Qoraqalpog‘iston Respublikasi statistika boshqarmasi ma’lumotlari.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINING TABIATSHUNOSLIK HAQIDAGI TASAVVUR VA TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH

Olimova Muqaddam O`rinovna
Buxoro viloyati G`ijduvon tumani
4-maktab boshlang`ich sinf o`qituvchisi
(+998919230712)

Annotatsiya: Tabiatshunoslik tushunchalari - bu umumiy muhim belgilari bilan birlashtirilgan obyektlar, hodisalar, jismlarning butun guruhi to`g`risidagi umumlashgan bilimlardir. Chunonchi, “o`simpliklar” tushunchasiga barcha o`simpliklar uchun umumiy boigan muhim belgilari bilan bir gumhga birlashtirilgan har xil narsalar kiradi. Ulaming hammasi o`sadi; rivojlanadi, nafas oladi, ko`payadi, ya`ni tirik organizmlar hisoblanadi.

Kalit so`zlar: Tabiat, materiya, jismlar, atrof-muhit, mexanizmlar

Tushunchalami tasavvurlardan farq qila bilish kerak. Tasavvur -bu sezgi organlar faoliyatining, xotiraning yoki tasavvur qilishning mahsulidir. Tushuncha-tafakkurmahsuloti hisoblanadi. Tushunchalar qabul qilinadigan va tasavvur etiladigan narsalar ustida fikr yuritish natijasida vujudga keladi. Masalan, qushni tasavvur qilish uchun unga qarash kifoya. O`sha qush to`g`risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq bilimlar va ulami tizimalashtirish bo`yicha fikrlash kerak bo`ladi. Qabul qilish va tasavvurlar ayrim narsalarning qiyofasidir. Tushunchalar esa butun narsalar sinfiga taalluqli umumlashgan mazmunni aks ettiradi. Masalan, «barg» tushunchasi daraxt, buta, o`t o`simpliklari o`sadigan hamma barglarga taalluqlidir.

Tasavvurlar tushunchalarning sezgili asosi hisoblanadi, biroq tasavvurlar bilan tushunchalar o`rtasida keskin chegara yo`q. Tasavvurlar mazmunning boyib borishi va ularda narsalarning muhim xossalarni tobora ko`npoq aks ettirib borishi bilan umumlashadi va tushunchalarga aylanadi. Ayni vaqtda tushuncha o`z-o`zidan vujudga kelmaydi. U yoki bu narsa yoki tabiat obyektlari to`g`risida tasawurlarning bo`lishi hali ular to`g`risida tushunchadan dalolat bermaydi. Tasavvur sezgi organlari faoliyatining, xotiraning mahsuli bo`lsa, tushunchalar esa tafakkur mahsulidir. Ular o`rtasida ijodiy bog`lanish mavjud. Bu bog`lanish o`y-xayol va tafakkumi yagona fikrlash faoliyati deb hisoblashga imkon beradi. Ular orasida ham farqlar bor; o`y-xayol - bu ilgari qabul qilinganlar orasida yangi qiyofalami vujudga kehirishdir, tafakkur esa - o`rab olgan olamni umumlashgan holda idrok qilish jarayonidir, ya`ni tushunchalardir. Bu fikrlar nisbiy bo`lib, har qanday xayoliy fikr ham real borliqni aks ettiradi. Masalan, gulni, qushni, kompasni tasavvur qilish uchun ularga bir qarab qo`yish kifoya. Ular to`g`risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq va keng ma`lumotlar va ulami tizimalashtirish bo`yicha fikrlash kerak bo`ladi. Tasavvurlar ayrim jismlarning qiyofasi bo`lsa, tushunchalar esa biror sinfiga taalluqli umumlashgan mazmunni aks ettiradi.

Mazmuniga qarab tushunchalar 2 ga - oddiy va murakkabga bo`linadi. Masalan, “Qumqlik joizasining shakllari” mavzusi bo`yicha murakkab tushuncha. Uning eng muhim belgisi: tekis yuza (tekislik) ning ko`tarilgan (tepalik, togiar), pasayganligi (tog` oralig`i - jarlik)dir. Shu paytning o`zida tepalikka oddiy tushuncha sifatida ham qarashimiz mumkin; uning eng muhim belgisi - tagi-osti, cho`qqili va yon bag`irligidir. Oddiy tushunchalar jism yoki tabiat hodisalari haqidagi bir elementdan

iborat bo‘lgan bilimlami o‘z ichiga oladi. Masalan, “fazo yo‘li” tushunchasi yeming osmon bilan bog‘lanish yo‘li bilan xarakterlanadi. Har bir oddiy tushuncha murakkablashib boradi. Bir elementga qaratilgan oddiy bilimga boshqalari qo‘silib boradi, birlashadi va nihoyat murakkablashadi. Xulosa: Tabiatshunoslik darslari o‘quvchilar uchun eng qiziqarli dars hisoblanadi. Shuning uchun bu darslarni qiziqarli tashkil etish va o‘quvchilarni fang abo‘lgan qiziqishlarini yanada boyitish kerak. Darslarni didaktik material va AKT vositalari bilan boyitish eng samarali usul hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov “Tabiatshunoslik va uni o‘qitish metodikasi”
2. Internet ma’lumotlari.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARINING TURLARI VA ULARGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Mardonova Mohigul Teshayevna
Buxoro viloyati G'ijduvon tumani
4-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi
(+998919209120)

Annotatsiya: Maktabda dars o'quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishning asosiy shakli hisoblanadi. Dars ta'lif-tarbiyani amalga oshirishning eng qulay va eng zarur omilidir.

Kalit so'zlar: Ta'limiyl talab, tarbiyaviy talab, didaktik talablar, gigiyenik talablar.

Ona tili darslarida o'zbek tiliga muhabbat va so'zga ehtiyyotlik bilan munosabatni tarbiyalashga alohida e'tibor beriladi. Buning uchun matn puxta tanlanadi. Tilni o'rganish jarayonida leksik-uslubiy ishlarga katta o'rinn beriladi. Darsda she'r, soddalashtirilgan matnlar bilan birga, yuksak badiiy matnlardan ham foydalaniladi. Ona tili o'qitish jarayoni o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishga qaratiladi. Ona tili darslari har bir kishi uchun zarur bo'lgan saranjom-sarishtalik, mustaqillik, tashabbuskorlik sifatlarini ham tarbiyalaydi.

Darsga qo'yiladigan umumiyl talablar quyidagilar:

1. **Ta'limiyl talab.** Har bir dars o'quvchiga qandaydir bilim berishi lozim. Har bir darsning asosiy maqsadi ham shu.

2. **Tarbiyaviy talab.** Bu har jihatdan komil shaxsni tarbiyalash demakdir.

3. **Didaktik talablar.** Bu o'qituvchiga darsni to'g'ri tashkil qilish: dars maqsadlarini, turini to'g'ri belgilash, darsdagi u yoki bu materialni o'quvchilarga yetkazib berish usullarini to'g'ri tanlash, o'quvchilar bilimini tekshirish va baholash shakllarini aniqlab olish demakdir.

4. **Psixologik talablar.** Bu talab shuni nazarda tutadiki, o'qituvchi o'z o'quvchilarining xarakter-xususiyatini qanchalik darajada yaxshi bilishi juda katta ahamiyatga ega. O'z o'quvchilarining psixologik xususiyatlarini yaxshi bilgan o'qituvchigina to'laqonli dars uyushtirishi mumkin.

5. **Gigiyenik talablar.** Bu o'quvchilar salomatligi haqida qayg'urish demakdir. Sinfda yorug'lik, toza havo har doim yetarli bo'lishi lozim. Boshqa fanlar kabi, ona tili o'qitishning samaraliligi darsning sifatiga bevosita bog'liqidir.

Dars turlari uning didaktik maqsadiga ko'ra belgilanadi, chunonchi: yangi materialni o'rganish darsi, bilimni mustahkamlash darsi, umumlashtiruvchi-takrorlash darsi, bilimlarning qanchalik o'zlashtirilganini hisobga olish (tekshiruv)darsi va boshq. Har bir dars turi muayyan qurilishi bilan boshqasidan farqlanadi. Darsning didaktik maqsadi, turi va qurilishi o'rtasida ma'lum bog'lanish mavjud. Muayyan bir darsning didaktik maqsadi o'rganiladigan mavzuga va bu darsning darslar tizimida tutgan o'rniga qarab belgilanadi. Dars qurilishida qat'iy andaza bo'lishi mumkin emas. Biroq darsda uy vazifasini tekshirish, takrorlash, yangi materialni tushuntirish, mustahkamlash, uyga vazifa berish bosqichlariga rioya qilish tajribada o'zini oqlayapti. Shunga qaramay, bularga ijodiy yondashish, darsning maqsadi va foydalaniladigan metodik usullariga asoslangan holda, darsni qaysi bosqich (yangi materialni tushuntirish, mustaqil ishni ajartirish yoki uy vazifasini tekshirish) dan boshlashni o'qituvchining o'zi hal qilib, bosqichlar orasidagi ichki bog'lanish, har bir bosqichdagi ishlaming mazmunini aniq belgilab olish katta ahamiyatga ega ekanini unutmasligi kerak. Darsning barcha bosqichlarini bir jarayonga birlashtirish o'qituvchidan yuksak mahorat talab etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ona tili darslari qaysi dars turidan foydalanib tashkil etilmasin o'qituvchi bor mahoratini ishga solib o'tsa dars yanada tushunarli va o'quvchilar xotirasiga abadiy muhrlanib qoladigan dars bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K. Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, "Ona tili o'qitish metodikasi"
2. Internet ma'lumotlari

Mukimova Sohiba,
English teacher of the
secondary school 18,
Navai, Kyzyltepa

Annotatsiya. Chet tillarni o'rgatishda grammatika muhim o'rinni tutadi. Yaqin o'tmishda grammatikani o'rgatish, ayniqsa maktablarda chet tilini o'zlashtirishning asosiy usuli sifatida qaraldi. Bu soha asosan o'qituvchilar tomonidan GTM (Grammatikani tarjima qilish usuli) yordamida o'rgatildi. Agar so'nggi yillarga nazar tashlassak, grammatika tuzilmalari bevosita darsliklarda berilganligini ko'rishimiz mumkin, shunda o'quvchilar o'z nutqida foydalananishdan oldin til qoidalarini birlinchi bo'lib olishadi. Biroq, bugungi kunda yangi yangilangan o'qitish jarayoni o'qituvchilardan chet tili grammatikasini o'qitishda yangi strategiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Shu tarzda o'qitish jarayonida ikkita asosiy yondashuv, induktiv yondashuv va deduktiv yondashuv ochiladi. Ushbu ilmiy maqola ushbu yondashuvlarni to'liq ta'riflaydi va FLTda induktiv yondashuvning, ya'ni grammatikani taqdim etishga ta'sirini belgilaydi.

Kalit so'zlar: inductive approach, deductive approach, grammar, grammar rules, teaching.

It is proven that grammar makes a significant role in any language. Grammar takes a fundamental place in the use of English since it ranges into the process of manipulating and combining words or bits of words in order to form longer units of meaning¹. As focused on communicative usage, grammar determines how words are arranged to form meaningful unit². "Grammar is partly the study of forms (or structures) are possible in a language. Thus, grammar is a description of the rules that govern how a language's sentences are formed".

Harmer³ defines grammar that "The grammar of a language is what happens to words when they become plural or negative, or what word order is used when we make questions or join two clauses to make one sentence". Among the effective approaches to the teaching of English grammar, inductive approach is one of the indispensable approaches to the teaching of English grammar.

Inductive approach as a process where learners discover the grammar rules themselves by examining the examples. In an inductive approach it is also possible to use a context for grammar rules. The inductive approach in teaching grammar is a discovery learning approach without teaching grammatical rules directly but let students discover them during the learning experience in terms of using the target language. For example, the students can discover the rules while playing games, singing songs or different activities and exercises. There are many advantages of using inductive approach in teaching grammar. First of all, students become more enthusiastic and active to understand and discover the rules. Besides that, it is learning-centered approach and teacher can attract the student's attention. In addition to this, students can understand the lessons easily and deeply. They can independently improve their knowledge, form, and meaning of the grammar pattern based on their own experience.

According to Nunan⁴ during the process if learners are given a chance to engage with the grammar items themselves, they can understand profoundly and memorise the grammar rules easily. There are several advantages of inductive approach. Such as learners discover rules themselves. In this way the learner remembers the rules well. Beside that, students are more effectively involved in the learning process, rather than passive and boring recipients.

According to Thornbury⁵, the class where students involve in the lesson actively is quite reasonable since it provides more comfortable and motivating environment for them. He also remarks that an inductive teaching supply more profound knowledge of language as learners' study cognitive in order to discover the rules. It has been pointed out that when learners take place in the learning process

¹ Ur, P. (1996). A course in language teaching from practice to theory (p.4). Cambridge, University Press.

² Coghill, J., & Magedanz S. (2003). English grammar (Continuum Xvi). New York, Wiley Publishing.

³ Harmer, J. (1987) Teaching and Learning Grammar. London: Longman

⁴ Nunan, D. (1991). Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers. London: Prentice Hall International LTD

⁵ Thornbury, S. (1999) How to Teach Grammar. Harlow: Longman

actively so as to discover the rules, they develop their autonomy which makes them good language learner. Inductive approach to presenting grammar in FLT. One of the common ways to start a lesson that introduces a new grammar point is to ask students questions that make use of the structure. For example, if we are introducing ways to talk about likes and dislikes (the Present simple 1st person positive and negative), we could ask the students:

“Lena, do you like ice cream?”,

“What about you Laziz? Do you like strawberries?”

In this case, they probably won't know how to use the target language structure which means that it the exact point why you are teaching this structure to them and they may answer with one or two words. So, you model the structure when you repeat their answers back to them, “Yes I like ice cream too”, No, I don't like strawberries”. Students are exposed to a meaningful, relevant, contextualized examples. This could be a written text, an audio recording, a story and so on. The significant thing is that the example is realistic contextualized. Teacher guides students to notice the meaning rather than the structure or form. Differently, in deductive approach to teaching foreign language starts by giving learners exact rules and forms and then examples, then practice. It is a teacher-centred approach to presenting new content. Taking all these points into consideration, there are a variety of ways to teach grammar lessons fun and understandable for learners. Teacher should use attractive and interesting activities in the grammar lessons so that the learners understand the lessons well. While using inductive approaches in the lessons, learners can understand and remember the rules easily. Besides that, using the inductive approaches in the grammar lessons helps to make the lessons more interesting and attractive.

References:

1. Coghill, J.,& Magedanz S. (2003). English grcontinup.Xvi). New York, Wiley Publishing.
2. Harmer, J.(1987) Teaching and Learning Grammar. London: Longman
3. Hinkel, E. and Fotos, S. (2002) New Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc
4. Larsen-Freeman,D. (2003). Teaching Language From Grammar to Grammaring. Canada: Heinle
5. Nunan, D. (1991). Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers. London: Prentice Hall International LTD
6. Shaffer, C. (1989) A Comparison of Inductive and Deductive Approaches to Teaching Foreign Languages. *The Modern Language Journal*. 73(4):395-403
7. Thornbury, S. (1999) How to Teach Grammar. Harlow: Longman
8. Ur, P. (1996). A course in language teaching from practice to theory (p.4). Cambridge, University Press.

ONA TILI DARSLARIDA LUG'AT USTIDA ISHLASH

Sharipova Nargiza Boqiyevna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani

4-makab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

(+998914441951)

Annotatsiya: Boshlang'ich sinflar o'quv dasturida „ona tili, o'qish bolalarning lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqni o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta'sirchanligini ta'minlashning muhim omilidir”, deyiladi. Bu vazifalar grammatik mavzularni o'rGANISH, mashq matnlarini kuzatish va tahlil qilish, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar orqali bajariladi.

Kalit so'zlar: Grammatika, tahlil, nutq, estetika, etika, so'z tarkibi, urg'u, bo'g'in.

Ona tili o'qitishning bosh maqsadi ham tilning jamiyatda tutgan o'rni, vazifasi bilan belgilanadi. Til - aloqa vositasi, chunki so'zlovchi fikr-mulohazalarini til orqali bayon qiladi, tinglovchi esa til vositalari orqali ro'yobga chiqqan fikrni anglaydi. Ona tili fani o'quvchilarni fikr bayon qilish va uni uqib olish faoliyatiga

tayyorlaydi. Fikr til vositasida ro'yobga chiqadi, shu sababli har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilish uning grammatik qonun-qoidalarini, ta'rifini o'zlashtirishgina emas, balki ona tilining boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya'ni fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun ona tili darslarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Lug'at ishida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgalar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi ona tili darslarida qo'llangan har bir so'zning va ta'limiylar jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirdarda ishlatalgan so'zlamning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ulaming qaysilari maxsus ishlashnitaqozo etishini belgilab olishi kerak. Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun ona tili darslarida so'zlar va ularning ma'nolari quyidagicha tanishtiriladi:

1. O'quvchilarni notanish so'z va iboralalar bilan tanishtirish. O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham, o'quvchi uning ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun yangi so'z hisoblnadi. Masalan, 1 -sinf „Ona tili“ darsligida xabib (do'st), darparda (oyna o'rniga shaffof qog'ozyopishitirilgan derazaparda), mag'rur (kekkaygan, mag'rur — kamtar), kamol (har tomonlama yetuk, to'kis, kamol topmoq — xazon bo 4moq), xaroba (qarovsiz qolgan vayrona), qardosh (do'st, birodar, qarindoshurug), safdosh (harbiy xizmatda birga, tashkilotda birga), sarkarda (qo'mondan, lashkarboshi), zeb (bezak, ko'rk, husn), qasr (hashamatli saroy, ko'shk) kabi so'zlarga duch keladilar. Bunday so'zlamning ma'nosini sinonimlar keltirib kengaytirish yo'li bilan, qarama-qarshi ma'noli so'zlar bilan izoh berish yo'li bilan, gap tuzish orqali ma'nosini yechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish yo'li bilan tushuntirish mumkin. Bunday ishlash o'quvchilarda so'z ma'nolariga nisbatan sezgirlikni yuzaga keltiradi.

2. O'quvchilami so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirish. O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarining bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bilmasliklari mumkin. Bolalar so'zlarining hamma ma'nolarini birdaniga o'zlashtirib ololmaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova “Ona tili o'qitish metodikasi”

2. Internet ma'lumotlari

MATEMATIKA O'QITISHNI TASHKIL QILISHNING DARS DAN TASHQARI SHAKLLARI

Shodiyeva Dilrabo Shukurovna

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani
4-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi
(+998919809778)

Annotatsiya: Matematikadan «sinfdan tashqari ish» deyilganda o'quvchilaming darsdan tashqari vaqtida tashkil qilingan, dastur bilan bog'liq bo'lgan material asosida ixtiyorilik tamoyiliga asoslangan mashg'ulotlar tushuniladi.

Kalit so'zlar: Sinfdan tashqari ish, o'qitish, muammoli vaziyat, miqdorlar, o'lchovlar, matematik birliklar.

Matematikadan sinfdan tashqari ishlarning mohiyati va uning turlari Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilaming matematik bilimlarini chuqurlashtirish va kengaytirish, murakkab misol va masalalami yechishni mashq qilish, matematikaning hayot bilan bog'liq bo'lgan tomonlarini ochadigan va dasturga kirmagan ba'zi savollar bilan tanishtirishni maqsad qilib oladi. Sinfdan tashqari ishlarning quyidagi turlari uchraydi: Matematik to'garaklar, olimpiadalar, qiziqarli matematik kechalar, matematik ekskursiyalar. Shuningdek, matematik gazetani chiqarish, matematik viktorina va burchaklami tashkil qilish. Sinfdan tashqari ishlar orqali quyidagilar amalga oshiriladi: bilimlarni va amaliy ko'nikmalarini chuqurlashtirish hamda kengaytirish; o'quvchilarning mantiqiy tafakkurlarini, topqirliklarini, matematik ziyrakliklarini rivojlantirish; matematikaga qiziqishlarini orttirish, qobiliyatli va layoqatli bolalami topish, talabchanlik, irodani tarbiyalash, mehnatga muhabbat, mustaqillik, uyushqoqlik va insoniylikni tarbiyalash.

Sinfdan tashqari ishlarga: qiziqarli matnli masalalar, o'tkir zehnlikka oid masalalar, hazil masalalar, berilgan ma'umotiari etishmaydigan yoki berilgan ma'lumotlari ortiqcha masalalar, mantiqiy masalalar, qiziqarli matematik voqealar, arifimetik rebuslar, o'yinlar, fokuslar, boshqotirmalar tarixiy ma'umotiar berish va boshqalar kiradi. Maktab amaliyotida hozir quyidagilar uchraydi: matematik minutliklar, saatliklar, matematika kechalari, matematika to'garaklan, ertaliklar, viktorinalar, tanlovlardan, olimpiadalar.

Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi quyidagilarga asoslanishi kerak:

1. Darsda o'quychilar olgan bilim, malaka va ko'nikmalarini hisobga olgan holda o'tkaziladi.
2. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilaming xohishi, havaskorligi, ijodkorligi tamoyillariga asoslanishi va ulaming individual fikrlarini qoniqtirish maqsadida tashkil qilinadi.

3. Sinfdan tashqari ishlarni o'tkazish shakllari darslardan farq qilib, qiziqarli tomoni kuchli bo'ladi. Buning uchun zaruriy shart shuki, o'tkaziladigan ishning rejlashtirilishi va tizimliligining murakkabligidadir. Matematik to'garak matematikadan tiz'mli sinfdan tashqari ishning eng ko'p tarqalganidan biri. Uning asosiy vazifasi - matematikaga alohida qiziqish ko'rsatgan o'quvchilar bilan bajariladigan chuqurlashtirilgan ish.

Xulosa: Matematika darslarini qiziqarli tashkil etishda, o'quvchilarni bilimlarini yanada boyitishda sinfdan tashqari ishlarning o'rni kattadir. Shuning uchun sinfdan tashqari ishlardan unumli foydalanish yaxshi natijalar beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

- 1."Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi" M.E.Jumayev. Z.G'.Tadjiyeva
- 2.Internet ma'lumotlari.

SINF RAHBARI ISHINI REJALASHTIRISH USULLARI

Xayrullo Gulshod Sunnatovna
(+998914034521)

Buxoro viloyati G'ijduvon tumani
4-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Kalit so'zlar: Sinf rahbari, tarbiya, ta'lif, jamoa, bilim, ko'nikma, malaka, maqsad, vazifa

Annotatsiya: Sinf rahbari ishini rejalahtirishning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, unda o'quvchilarning o'zlarini faol ishtiroy etadilar, biroq unga sinf rahbari boshchilik qiladi. Sinf arahbarlari oldida juda qiyin vazifa – tarbiyaviy maqsadlarda o'yangan har bir narsani bolalar o'zlarining shaxsiy fikr va g'oyalari sifatida qabul qilishlariga erishish vazifasi turadi.

Sinf rahbarining tarbiyaviy faoliyatini rejalahtirishga qo'yiladigan asosiy uslubiy talablar nimalardan iborat?

Sinf rahbarlari o'tkazilayotgan ishlarni hamda ularning o'quvchilar tarbiyasiga ko'rsatgan ta'sirini har kuni tahlil qilishlari, o'zlarini erishgan yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari sabablarini tushunishga harakat qilishlari, jamoasining rivojlanishida ro'y berayotgan o'zgarishlarni qayd qilishlari kerak. SHunday qilib, rejalahtirishning har bir bosqichiga tayyorlanish muntazam olib boriladi. Jamoani va ayrim o'quvchilarni o'rganish yuzasidan olib borilgan barcha ishlar yakunida sinfga pedagogik tavsifnomaga yoziladi. Mazkur tavsifioma sinf jamoasiniig o'ziga xos aniq xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Har bir sinf rahbari o'z-o'zini boshqarishning saylab qo'yiladigan o'quvchilar qo'mitasi hamda bolalar va yoshlar tashkilotlari bilan birga ishlab, sinf jamoasiga rahbarlik qilish yuzasidan olib boriladigan amaliy ishlarda bu talabni ro'yobga chiqaradi. Tajribali sinf rahbarlari o'zining kuzatishlari va xulosalarini alohida varaqlarga qisqacha qilib yozib boradi. Bular maxsus jiddlarda saqlanadi. Sinf rahbari o'quv yili oxirida sinf jamoasi ishini tahlil qilishga alohida e'tibor beradi. Bunda rejada belgilangan vazifalarni qanday hal etilganligini, sinf ijtimoiy hayotida qanday ishtiroy etganligini, mamlakatimizdagi va chet ellardagi voqealarga qanday qaraganligini, amalga oshirilgan ishlardan qaysilari muvaffaqiyatli bo'lgan va an'anaga aylanishi kerakligini, o'quvchilar o'rtaida qanday munosabatlar vujudga kelganligini, sinf faollarining tashabbuskorligi, mustaqilligi, obro'-e'tibori va boshqa masalalarni atroficha tahlil qilish muhimdir. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish. Bunda aqliy, axloqiy, vatanparvarlik, huquqiy va boshqa tarbiyalar bo'yicha belgilangan ishlar va tadbirlar, kasb gaplash ishlari (kasblar ro'yxatini tuzib chiqish, kasb haqida burchak tashkil qilish, mehnat ahillari bilan uchrashuvlar, o'quvchilarga anketalar tarqatish, javoblarni tahlil qilish, qiziqishlar kartasini to'ldirish, kasb haqida insho yozdirish, o'quvchilarning texnik ijodiyoti ko'rgazmasini tashkil qilish, sinfdan tashqari o'qishni tashkil qilish), fan o'qituvchilari bilan birgalikda adabiyotlar ro'yxatini tuzib chiqish, o'qilgan asarlar yuzasidan suhbat uyushtirish, sinfda adabiy ko'rgazma tashkil qilish, kutubxonalar bilan aloqa bog'lash va hokazolar), sinfda ko'rgazmali tashviqot ishlari olib borish (sinf burchagi, devoriy gazetalar, varaqlar chiqarish, sinfni mazmunli bezash, ekologik burchak tashkil etish va hokazolar).

Xulosa: Sinf rahbari tajriba orttirgan sari ancha murakkab masalalar bilan qiziqa boshlaydi. Uni sinfdagi ishlar qanchalik muvaffaqiyatlari o'tgani emas, balki ular o'quvchilarga qanday ta'sir ko'rsatgani, sinfning ijtimoiy foydali ishlarda ishtiroy etishi emas, balki ishtiroy etish sabablari qiziqtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.R.A.Mavlonova, Б.Нормуродова. Тарбиявий ишлар методикаси. О'кув qo'llanma. Toshkent, "Fan" 2008 y.

2.R. Mavlonova, N.Rahmonqulova, B.Normurodova, K.Matnazarova Tarbiyaviy ishlar metodikasi. Darslik Nizomiy nomidagi TDPU Riziografida nashr qilindi. Toshkent, 2014 y

INTERACTIVE TEACHING TECHNIQUES EMPLOYED IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

Lutfullayeva Khulkarkhon Asatullaevna

Tashkent University of Information technologies

named after Muhammad al – Khwarizmi

Foreign languages department, senior teacher

998304443 jeyn84@mail.ru

Abstract. The article discusses methods of teaching English to first-year students at a medical university, and discusses interactive and computer technologies. The emphasis is on professional (medical) topics. This article is devoted to current issues in the study of methods of teaching English in the field of non-humanitarian disciplines, in particular medicine, in a non-core university. The work is based on the methodology for using innovative technologies, in particular psychological and interactive, developed by the author and her colleagues at the Department of Foreign Languages.

The innovative technologies proposed by the author for such non-humanitarian disciplines as medicine make it possible to intensify the educational process through technical means and increase interest in classes among students through interactive learning.

Key words: *medical school, first-year students, English language, interactive teaching methods.*

Relevance. We live in a dynamic world where English plays an important role in the professional development of a social person. English is actively used as the primary language on Internet sites, smartphones and instant exchanges of thoughts or social networks that keep our world in constant motion. Students entering the class have different backgrounds and levels of English. Students also have different and multiple ideas about the use of English in their future profession as general practitioners. Moreover, when they come to class, teachers expect them to be ready to learn, ready to receive information and remember it. As English teachers at the Tashkent Pediatric Medical Institute, we may sometimes have problems related specifically to professional (medical) English. At the beginning of an English lesson, there are often various feelings such as fear, anxiety, impatience and nervous tension. We could teach a lesson filled with excellent activities in the safety of the classroom, but a student who experiences feelings such as fear and anxiety will struggle to master modern language. Research has shown that negative feelings can affect language learners' ability to acquire a language. "Low anxiety appears to promote second language acquisition, regardless of whether it is measured as personal or school anxiety". What can a teacher do to reduce student nervousness and anxiety? One answer may be to use interactive methods at the beginning of the English lesson. Interaction can help students achieve a relaxed state and become more open to language learning.

Materials and methods

One of the interactive methods is the "daisy" method. This is a daily exercise that helps students calm down and work calmly at the beginning of class. This is typically a topic with clues for students to find. Reading as an interactive form of classroom management technique to introduce new vocabulary is a quick way to create a focused environment that reduces anxiety and stress in the classroom. Before starting the lesson with the students, we told them about interactive methods and their advantages in learning English. We told the students that communication would help them get to know each other and become interested in the learning process. Interactive learning increases their attention and opens their minds to receive and remember information. We told them that our English class is not only a place to learn English, but also to express themselves and develop professional skills through role-playing games. We also described how we would use interactive methods to help them learn the language and control their feedback. There are different forms of interactive learning, but we chose to use graphical methods and role-playing games with our students because they provided an opportunity to develop all four English language skills. Language: speaking, writing, reading, listening. For each English lesson, we like to use professional medical topics to help students develop professionally in learning English. This topic focus could be new vocabulary, review of medical words, or the students' current medical specialty. We can choose a topic from the students' future specialty, for example, neurosurgery, pediatrics, cardiology, and so on. Once we have decided on a topic, students can define it and give examples from their work experience. The teacher can also take examples of medical specialties from the handouts and glossary that students will read during the

day's lesson. For more advanced students, the teacher may select well-known medical scientists who relate to the students' future specialty. The teacher can tailor daily medical vocabulary to the students' level, making interactive learning basic or more advanced in thinking and using words. The teacher may also provide pictures or Power Point slides to illustrate professional medical vocabulary.

Conclusion

Interactive learning in English classes has helped our university students become more focused and open to learning the language. The techniques described here can be used for first-year students without an academic approach and for any language level.

REFERENCES

1. Campbell, E., 2013. Research Review: Mindfulness in Schools. The Greater Good (October 10). [Electronic resource]. URL: Greatergood.berkeley.edu/article/item/research_round_up_school_based_mindfulness
2. Krashen, S., 1982. Principles and practice of second language acquisition. Oxford: Pergamon Press.
3. Machado, A., 2014. Should schools teach children mediation? Atlantic (January 27). [Electronic resource]. URL: www.theatlantic.com/education/archive/2014/01/shouldschools-teach-kids-to-meditate/283229/ (access date: 06/11/2019). s p programs/
4. Lutfullaeva Kh.A. (2021) "Features of self-educational activities of pediatricians" // Scientific notes of the University named after P.F. Lesgaft No. 5(195), St. Petersburg. pp. 210-216

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA “MUHANDISLIK MUHANDISLIK KOMPYUTER GRAFIKASI” FANINI O'QITISHNING AHAMIYATI

Xamidov Dilshod Olimjon o‘g‘li

Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

email: dilshod970422@gmail.com, tel: +998 93 9170107

Abstract: maqolada talaba ongida fazoviy tasavvurni rivojlantirish uchun, avvalo, unda fanga nisbatan qiziqish shakllangan bo‘lishi va bu qiziqish asosida bilim olishi hamda ularni esda saqlashi, bilimlar yig‘ilib ko‘nikma va malakalarga aylanishi kuzatilishi haqida so‘z yuritilgan.

Keywords: kompyuter, chizma, muhandislik, grafika, AutoCAD, modellashtirish

Bugungi kunda innovatsion rivojlanish yo‘lidan jadal borayotgan mamlakatimizda barkamol avlod tarbiyasi, ma’rifatli va yuksak ma’naviyatli fuqarolarni yetishtirish davlatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Prezidentimizning aholi va yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ularning bandligini ta’minlashga qaratilga 5 ta muhim tashabbusda belgilab berilgan vazifalar aynan hozirgi zamon talabi ekanligini ko‘rsatib turibdi.

“Muhandislik kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishdan maqsad, tayyorlanayotgan kadrlarning raqobatbardoshligini ta’minlash, zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan amalda foydalanib, ijobiy natijalarga erishishlariga sharoit yaratish va yangi soha mutaxassislarini intellektual salohiyatga ega bo‘lgan holda tarbiyalashdan iboratdir. Buning uchun, zamon talabidagi fanlarni ta’lim jarayoniga zamonaviy texnika va texnologiyalarni qo‘llagan holda o‘qitish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shunday ekan, professor-o‘qituvchilar bugungi kun talabalariga zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni berishda ta’lim jarayoniga axborot kommunikativ va pedagogik texnologiyalarni keng foydalanishdek mas’uliyatli va ayni paytda kechiktirib bo‘lmaydigan vazifalarni bajarishni o‘z zimmalariga olishlari kerak. Bu esa, o‘z navbatida professor-o‘qituvchilardan o‘z kasbining mohir ustasi, pedagogik qobiliyatlarni o‘zlarida mujassam etadigan, kompyuter texnika va texnologiyalaridan foydalanishga oid yetarli bilim va malakalarga ega bo‘lish, uzoqni ko‘ra biladigan, bir so‘z bilan aytganda, fidoiy bo‘lish talab etiladi.

Shu o‘rinda, ushbu soha mutahassislarini yuqorida keltirilgan talablar darajasida tayyorlash uchun, amalda foydalanilayotgan pedagogik tizim javob bera oladimi yoki yo‘qmi? Ta’lim tizimini qanday uslubiy g‘oyalari va metodlar kiritish orqali yuqori bosqichlarga olib chiqish mumkin? degan o‘rinli savollar tug‘iladi.

Bunday savollarga javob berish uchun, OTM talabalariga “Muhandislik kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishning uslubiy jihatlari va metodik yonlashuvlarni qayta ko‘rib chiqish, fanni o‘qitish metodikasi tarkibiy qismlarini uch o‘lchamli modellashtirish asosida qayta ishlab chiqish, asoslash va ta’lim jarayoniga tadbiq qilish, Muhandislik kompyuter grafikasi sohasida malakali mutaxassis tayyorlashga imkon beradigan zamonaviy pedagogik shartsharoitlarni aniqlash, elektron ishlanmalar (o‘quv-uslubiy ta’midot, o‘quv qo‘llanma va uslubiy ko‘rsatmalar va h.k.) ishlab chiqish va ularni o‘quv jarayoniga joriy etish va zamon mehnat bozori sharoitida raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash orqali javob berish mumkin.

Ma’lumki, “Muhandislik kompyuter grafikasi” fanini o‘qitishda turli xildagi grafik dasturlardan foydalaniladi va ularning barchasida ham grafik tasvirlarni modellashtirish imkoniyatlari mavjud. Talabalar muhandislik grafikasiga oid topshiriqlarni bajarish davomida, ularning tasvirini ko‘z oldilariga keltirishga, ya’ni fazoviy tasavvur qilishga qiynalgan paytlarida detalning chizmasini bitta ko‘rinishi orqali uni modelini qurishga doir masalani yechish zarur. Yechish jarayonida berilgan detalga nisbatan to‘la tasavvur paydo bo‘ladi va talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishlari ortadi. Modellashtirish imkoniyatini turli grafik dasturlar orqali amalga oshirish mumkin. Ularning hammasi o‘ziga xos xususiyatlarga egadir. Masalan, AutoCAD grafik dasturi orqali muhandislik masalalarini tez va qulay usullar yordamida yechish imkoniyatini borligi; ArchiCAD dasturi arxitektorlarning ishonchli dasturi bo‘lib, qurilish inshootlarini loyhalashda qo‘llanilishi; 3DMax, Corel Draw, Adobe Illustrator – vektorli uch o‘lchovli va ikki o‘lchovli modellashtirish dasturi bo‘lib, harakatli tasvirlar yaratish imkoniyatlarining mavjudligi va hokazo dasturlarni misol sifatida keltirish mumkin.

Grafik dasturlardan ta’lim jarayonida mavzularning berilishiga qarab, eng maqbul bo‘lganlarini tanlash va ularning imkoniyatlaridan pedagogik texnologiya sifatida foydalanish, talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshiribgina qolmay, ularda fanga oid ijodiy faoliytni rivojlantirishda

eng yaxshi vosita sifatida hizmat qilishi ham mumkin.

Yangi avlod kompyuterlarining arxitekturasi ikkita asosiy qurilish blokini o‘z ichiga oladi. Ulardan biri an’anaviy kompyuter, ammo hozirda u foydalanuvchi bilan aloqasi yo‘q. Ushbu aloqa aqlii interfeys deb ataladigan birlik tomonidan amalga oshiriladi. Uning vazifasi tabiiy tilda yozilgan va muammoli bayonni o‘z ichiga olgan matnni tushunish va uni kompyuter uchun ishlaydigan dasturga tarjima qilishdir.

Hozirgi vaqtida inson faoliyatining ko‘plab sohalari kompyuterlardan foydalanish bilan bog‘liq. Nega bu elektron mashinalar bizning hayotimizga shunchalik qattiq kiritilgan? Hamma narsa juda ahamiyatsiz. Ular muntazam hisob-kitob va dizayn ishlarini bajaradilar, miyamizni yanada zarur va mas’uliyatli vazifalar uchun bo‘shatadi. Natijada, charchoq keskin kamayadi va biz kompyuterdan foydalanmasdan ko‘ra ancha samarali ishlay boshlaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alimov.F, Shodimetov.X, Ibragimov.A. “Kompyuter grafikasi va asoslari” “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”. -T., 2012.
2. Rixsiboyev.T. Muhandislik kompyuter grafikasi. “O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasinig Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti”, -T., 2006.
3. Rixsiboyev.T va boshqalar. Muhandislik kompyuter grafikasi. “Tafakkur qanoti”, -T., 2012.
4. Rixsibayeva.X va b. Chizmachilik (Buyum yig‘ish chizmalarini bajarish). Nizomiy nomidagi TDPU. 2014.
5. Rixsibayeva.X va b. Chizmachilik darslarida AutoCAD dasturi yordamida chizmalami bajarish. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2014.

ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

RESEARCH AND MONITORING OF GEODYNAMIC PROCESSES USING GPS
TECHNOLOGIES

Soxibov Isomiddin Yuldashevich.

Yakunsov Artyom Maksimovich

Almalyk branch of the Tashkent State

Technical University named after Islam Karimov

Abstract: This publication summarizes the experience of using satellite geodesy methods to monitor geodynamic processes occurring at mining enterprises.

Keywords: Earth's crust, vibrations of the massif, man-made, geodynamic processes, geodynamic polygon, man-made, hydraulic structures, satellite technologies, ground and satellite measurements,

In recent years, studies of geodynamic processes occurring in the upper part of the Earth's crust and having both a natural and man-made nature have become increasingly relevant. The interest in the research of modern movements and deformations is largely due to the fact that the safe conduct of human economic activity in an array of rocks and the Earth's surface is possible only when obtaining a complete picture of the processes taking place in the bowels of the Earth and on its surface. These complex multifactorial processes have both a natural and man-made nature, and recently the man-made factor has become increasingly important, which leads to negative changes in the geodynamic and ecological situation. If natural geodynamic processes manifest themselves mainly in the form of slow trend movements along the boundaries of structural blocks, which occur against the background of short-period alternating fluctuations of the massif adjacent to them [1], then man-made or induced geodynamic processes are caused by large-scale human activity in the extraction and processing of minerals and changes in the environment. Each of the forms of manifestation of geodynamic processes is capable of producing serious violations of residential and industrial facilities, including environmentally hazardous ones, such as nuclear and thermal power plants, hydraulic structures, main product pipelines, chemical enterprises.

The study of modern movements and deformations occurring in the massif requires high-precision geodetic measurements of the displacements of the reference points of specially equipped observation stations - geodynamic polygons in the monitoring mode. Strict requirements for carrying out this kind of geodetic work - extensive territories covered by measurements, a high level of accuracy in determining the values of displacements and deformations, short periods between series of instrumental measurements, all this determines the need to use modern high-precision and productive geodetic equipment when conducting research [2].

In the last few years, along with traditional geodetic observations, satellite geodesy methods have been used. Combining traditional ground-based and satellite measurements makes it possible to successfully solve the tasks set. Satellite technologies, due to their high productivity, made it possible to obtain information on deformations of the Earth's surface at bases from the first meters to several tens of kilometers with high frequency, which was difficult when using traditional measurement methods and, very importantly, to ensure the safety and efficiency of mining production. To carry out satellite geodetic measurements, a large fleet of single and dual-frequency equipment is used, consisting of 12 GPS receivers of the geodetic class from Trimble and Sokkia companies [3].

The values of displacements and deformations are determined by repeatedly redefining the coordinates of the reference points and geometric elements - the lengths and exceedances of specially equipped observation stations. The type, design, size and density of the reference points of the observation station are selected depending on the mining and geological conditions of the objects under study and the tasks of fundamental and applied research. The reference points of the observation stations are laid according to the relevant instructional materials both in the field of influence of mining, the dimensions of which reach the first kilometers, and far beyond its limits,

where the reference points are least affected by man-made deformation processes, as a result of which it becomes possible to decompose the total field of deformations into fields of natural and man-made deformations. The number of points of the deformation geodetic network largely depends on the area of the studied territory, which, in turn, is determined by the capacity of the deposit, the volumes of the displaced rock mass and the relative location of man-made objects. The density of the network of observation posts is largely determined by the size of man-made objects, their distance from them, the parameters of protected structures falling into the area of influence of mining, the tectonics of the deposit and is determined individually in each case. As a rule, existing points of geodetic networks are used as reference points of the observation station - the state geodetic network (GGS) and the reference surveying and geodetic networks of a mining enterprise. To increase the density of the network, separate reference points of existing profile lines are used, laid down to study the displacement process by traditional geodetic methods, as well as reference points specially laid at different stages of monitoring measurements to clarify the parameters of the development of the displacement process in individual sections. As a result, the resulting deformation network of a mining enterprise can be characterized as multilevel, hierarchically subordinate [3].

REFERENCES

1. Горные науки. Освоение и сохранение недр Земли; Под ред. академика Трубецкого К.Н. – М.: Издательство Академика горных наук, 1997. – 478 с.
2. Сохибов И. Ю. Сравнительный анализ спутниковых и линейных измерений на разрезе «Ангренский» //O’zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – т. 2. – №. 24. – с. 270-272.
3. Sokhibov I. Y. et al. Geomechanical assessment of safe mining in the conditions of the “Angrensky” //journalnx. – с. 383-389.

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

НЕЙРО-ЯЛЛИҒЛANIШДА ЯЛЛИҒLANIШГА ҚАРШИ ЦИТОКИНЛАР ВА ХИМОКИНЛАР ВА АЛЦГЕЙМЕР КАСАЛЛИГИНИНГ ПАТОГЕНЕЗИ

Соибназаров Орзуқул Эрназар ўғли,
Камалов Зайнитдин Сайфутдинович²

Самарқанд давлат тиббиёт

Университети

Телефон: +998979165376

orzu.soibnazarov@bk.ru

АННОТАЦИЯ: Алцгеймер касаллиги ёшга боғлиқ нейродегенератив касаллик ва деменциянинг кенг тарқалган тури. АК патологияси когнитив пасайиш ва мия атрофиясига олиб келадиган гиперфосфорилланган тау-оқсилидан ташкил топган ва мия нейронларида жойлашган хужайра ичидағи нейрофибрillар чалкашлеклари (NFT) амилоид- β (A β) бляшкаларининг түпланиши билан белгиланади (1). Ҳозирги вактда Алцгеймер касаллигини самарали даволаш усуллари мавжуд эмас, аксарият тадқиқотлар тау-оқсилини ва Аўни камайтиришга қаратилган.

КАЛИТ СҮЗЛАР: Алцгеймер касаллиги, нейрофибрillар, . микроглия, рецепторлар, митохондрия, гиперфосфорилланган τ -протеин, тау-оқсили.

Inflamm-aging – бу атама, суст ривожланган сурункали яллиғланишни тавсифловчи, организмнинг қариган пайтида аниқ инфекцион ялиғланишлар бўлмаса [2]. Тахминларга кўра, бундай заиф сурункали яллиғланиш реакцияси митохондриял дисфункция натижасида келиб чиқкан оксидловчи стресс билан биргаликда иммунитет тизимининг жадал қариши билан юзага келиши ва бир қатор касалликларнинг ривожланишига олиб келиши мумкин. S. Hong ва бошқаларнинг ишларида АКда A β ва гиперфосфорилланган τ -протеин C1q компоненти билан боғланиб, комплемент йўлини фаоллаштиришини кўрсатди, буёса классик комплемент йўлиниң фаоллашишига ва синапсларнинг йўқолишига олиб келади. Муаллифларнинг фикрича, бу жараёнда микроглия асосий рол ўйнайди. Микроглия амилоид оқсилиниң фагоцитозида ва АКда яллиғланиш реакциясида муҳим рол ўйнайди. Мияда токсик амилоид олигомерлардан фойдаланишнинг иккита механизми аниқланган. Биринчиси, микроглияда ифодаланган бир нечта рецепторлар, жумладан, тозалаш рецепторлари, комплемент рецепторлари FcRs ва TREM2 томонидан воситачилик қиласи. Иккинчи механизми ферментлар иштирокида амилоидларнинг парчаланишини бошлайди: неприлизин, инсулинни парчаловчи ферментлар, матрициали металлопротеазлар ва катепсина В. Амилоидларнинг микроглия воситачилигида мия тозаланиши АК ривожланишининг ёши ва босқичига боғлиқ. Микроглияниң фагоцитик фаоллиги цитокинларнинг - интерферон- γ (INF- γ), интерлейкин-1 (IL-1), ва ўсимта некрози фактор- α (TNF- α)нинг яллиғланишга қарши таъсири билан заифлашади, бу эса микроглиял фаолликни пасайтириши мумкин. Яна бир тадқиқот инсон АКдаги реактив астроцитларда комплемент С3 компонентининг локализациясини кўрсатди, бу ҳам синапсларнинг йўқолишига ҳисса қўшиши мумкин.

Дунё бўйлаб енг кенг тарқалган нейродегенератив касалликлардан бири бу Алцгеймер касаллиги (АК). Ташхис қўйиш пайтида мияда сезиларли патологик ўзгаришлар рўй беради, бу еса деманснинг ривожланишига олиб келади. Бироқ, молекуляр даражадаги оғишлиар касалликнинг биринчи клиник кўринишларидан 5-10 йил олдин содир бўлади, шунинг учун уларни ерта аниқлаш ўз вақтида ташхис қўйиш ва даволанишни бошлаш имконини беради, бу еса беморларнинг прогнози ва ҳаёт сифатини яхшилайди. Бундан ташқари, касалликнинг биокимёвий механизмларини аниқлаш патогенезнинг ягона концепциясини яратиш, bemornинг аҳволини динамик кузатиш ва самарали дори-дармонларни топиш учун зарурдир [3].

АК патологияси когнитив пасайиш ва мия атрофиясига олиб келадиган гиперфосфорилланган

тау-оқсилидан ташкил топган ва мия нейронларида жойлашган ҳужайра ичидаги нейрофибриллар коптоказалари (NFT), амилоид- β ($A\beta$), бляшкалар тўпланиши билан белгиланади. Ҳозирги вақтда Алцгеймер касаллигини самарали даволаш усуллари мавжуд эмас, аксарият тадқиқотлар тау-оқсили ва β ($A\beta$)ни камайтиришга қаратилган.

S.Hong ва бошқаларнинг ишларида АКда $A\beta$ ва гиперфосфорилланган τ -протеин C1q компоненти билан боғланиб, комплемент йўлини фаоллаштиришини кўрсатди, бу эса классик комплемент йўлининг фаоллашишига ва синапсларнинг йўқолишига олиб келади. Муаллифларнинг фикрича, бу жараёнда микроглия асосий рол ўйнайди. Микроглия амилоид оқсилиниң фагоцитозида ва АКда яллиғланиш реакциясида муҳим рол ўйнайди. Мияда токсик амилоид олигомерлардан фойдаланишнинг иккита механизми аниқланган. Биринчиси, микроглияда ифодаланган бир нечта рецепторлар, жумладан, тозалаш рецепторлари, комплемент рецепторлари FcRs ва TREM2 томонидан воситачилик қиласди. Иккинчи механизми ферментлар иштирокида амилоидларнинг парчаланишини бошлайди: неприлизин, инсулинни парчаловчи ферментлар, матрицали металлопротеазлар ва катепсина В. Амилоидларнинг микроглия воситачилигида мия тозаланиши АК ривожланишининг ёши ва босқичига боғлиқ. Микроглияниң фагоцитик фаоллиги цитокинларнинг - интерферон- γ (INF- γ), интерлейкин-1 (IL-1), ва ўсимта некрози фактор- α (TNF- α)нинг яллиғланишга қарши таъсири билан заифлашади, бу эса микроглиял фагоцитни пасайтириши мумкин. Яна бир тадқиқот инсон АКдаги реактив астроцитларда комплемент С3 компонентининг локализациясини кўрсатди, бу ҳам синапсларнинг йўқолишига ҳисса қўшиши мумкин.

Кекса ёшдаги деменцияниң иккинчи кенг тарқалган сабаби (АКдан кейин) қон томир генези деменциясиdir (КТГД). КТГД ва АК ўртасидаги энг муҳим фундаментал патогенетик фарқ - бу мия тўқималарида нейродегенератив ўзгаришларнинг йўклиги. Бироқ, бу касалликларни бир қатор шунга ўхшаш клиник кўринишлар ва баъзи метаболик аномалиялар (нейронларнинг антиоксидант имкониятларидан оксидловчи стреслинг устунлиги, токсик метаболик маҳсулотларнинг ултра юқори концентрацияларда тўпланиши) бирлаштиради [4].

Протеолитик ферментларнинг фаоллиги жуда ҳужайрали «муаммо» нинг сезгир белгиси ва протеаз фаоллиги даражаси ҳақидаги маълумотлар патогенетик механизмларни ўрганиш, эрта ташхис кўйиш, оғирлик даражасини аниқлаш ва АК учун терапевтик мақсадларни излаш учун ишлатилиши мумкин [5].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Gallardo G, Holtzman DM. Amyloid- β and Tau at the Crossroads of Alzheimer's Disease. *Adv Exp Med Biol.* 2019;1184:187-203. doi: 10.1007/978-981-32-9358-8_16. PMID: 32096039.
2. Kventoy, I & Natalia, Linkova & Diatlova, A & Zuev, V & Kventaia, T. (2019). Inflamm-aging: the hypothesis of the inflammation role in alzheimer disease progress. *Medical academic journal.* 19. 88-91. 10.17816/MAJ191S188-91. Randell D. Wallace and Don F.Dagenais.The changing world of electronic signatures // <https://www.library.lp.findlaw.com>.
3. Factors associated with the onset of Alzheimer's disease: Data mining in the French nationwide discharge summary database between 2008 and 2014 / M. Rochoy, R. Bordet, S. Gautier, E. Chazard. – Text : visual // *PLoS One.* – 2019. – V.25, №14. – P. 7 – 16.
4. Romanchuk, Petr & Volobuev, Andrei. (2023). Romanchuk, P., & Volobuev, A. (2019). Modern Tools and Methods of Epigenetic Protection of Healthy Aging and Longevity of the Homo sapiens. *Bulletin of Science and Practice,* 6(1), 43-70. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/50/06> (in Russian).. Т. 6. №1. 2020.
5. Фурман, Ю. В. Некоторые функции протеолитических ферментов в норме и при патологии / Ю. В. Фурман, М. Ю. Смахтин // Актуальные проблемы социально-гуманитарного и научно-технического знания. – 2017. – № 4(13). – С. 3-4. – EDN YVALFO.

APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICAL EDUCATION
AND DIAGNOSTICS

Valitov Elyor Akimovich

Assistant of the Department of Biomedical
Engineering, Fergana Medical Institute of Public Health
Telephone: +998(91) 115 01 75
fmioz@mail.ru

Annotation: The field of artificial intelligence (AI) is a recent addition to technology. Its goal is to simulate, extend, and expand human intellect via the study and development of theory, method, technique, and application system using computer technology. New artificial intelligence technologies have brought about significant changes to the traditional medical setting.

Keywords: *artificial intelligence, medicine, education, diagnostics.*

The future of artificial intelligence in medicine is currently being debated. Machines (computers) use layered mathematical models (algorithms) to identify patterns that biostatisticians cannot comprehend. AI prediction models get more confident when flaws in the algorithms are corrected during training. AI is successfully employed to evaluate pictures in radiology, pathology, and dermatology; the diagnosis accuracy and speed of these applications outperform those of medical personnel. The system's effectiveness is continually enhanced by combining physicians and machines, even if diagnostic confidence is never 100%. The notion of AI was initially proposed in 1950 by the physicist Alan Turing, who is known as the "Father of Artificial Intelligence"; he established the "Turing test" and defined AI as similar to but more complicated than the human brain [2, 5].

For example, in the intensive care unit (ICU), the use of AI wireless sensors may efficiently gather patient information, eliminate false alarms, and alleviate ICU challenges [6]. With the gradual diversification of AI technology, numerous new tools (monitoring and remote management) have emerged in the field of nursing [4]. AI-powered medical gadgets can aid in patient recovery by addressing rehabilitative needs and accelerating the process [8]. Furthermore, the use of AI robots has hastened limb rehabilitation in sophisticated anthropopathic action direction and assisted patients in achieving a higher level of recovery [1, 7]. Furthermore, AI technology has been utilized to assess progression and monitor health, which may be advantageous for discharged patients' management [3]. Scholars have used short-term memory neural network AI technology to predict accurate waiting times in emergency departments, improving medical efficiency, patient experience, and resource redistribution. Artificial Intelligence algorithms were used to reduce average hospitalization time by 7%, select the optimal number of beds, and optimize hospital resources and inputs based on patient data, route to hospital, and climate. A real-time prediction approach using artificial neural networks correctly predicted readmission rates, facilitating patient preparation and enhancing hospital management. Artificial Intelligence technology has improved patient counseling, hospital administration, resource allocation, and personalized clinical care. Medical students are the future of medical growth, but their training is challenging owing to the extensive and complex professional knowledge necessary.

REFERENCES

1. Averta G, Della S, Valenza G, et al. Exploiting upper limb functional main components to generate human-like mobility in anthropomorphic robots. J.Neuroeng Rehabil, 2020;17(1):63.
2. Dai B, Yu Y, Huang L, et al. Use of a neural network model to aid with device fitting for low vision patients. Ann Transl Med, 2020;8(11):702.
3. Dech, Corradi F, Smeets C, et al. Wearable monitoring and interpretable machine learning can objectively track patients' progress throughout cardiac rehabilitation. Sensors (Basel), 2020, 20(12): 3601.
4. Kaul V, Enslin S, Gross S.A. The origins of artificial intelligence in medicine. Gastrointest Endosc. 2020;92(4):807-812.
5. Mintz Y, Brodie R. An introduction to artificial intelligence in medicine. Minim Invasive Ther Allied Technol, 2019, 28(2):73–81.
6. Poncette AS, Mosch L, Spies C, et al. Improved Patient Monitoring in the Intensive Care Unit:

A Survey Study. J Med Internet Res, 2020;22(6):e19091.

7. Zandvliet AS, Haldna L, and Angehrn Z. Artificial intelligence and machine learning are used at the point of care. Front Pharmacol, 2020, 11:759.

8. Zhao Y, Liang C, Gu Z, et al. A novel design scheme for an intelligent upper limb rehabilitation training robot. International Journal of Environmental Research and Public Health, 2020, 17(8): 2948.

КИМЁ ФАНЛАРИ ЮТУҚЛАРИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

АЦЕТИЛЕН ҚУРУМИНИНГ ОЛИНИШИ ВА ТАҲЛИЛИ

Ф.С.Худойназаров., А.Н.Сулайманов.,

У.Б.Мирсиддиқов

Гулистан давлат университети

АННОТАЦИЯ: Курумнинг таркибида минерал аралашмалар қўп бўлганлиги сабабли тўғридан-тўғри полимер материаллар, резиналар ишлаб чиқариш жараённида тўлдирувчи сифатида қўллаш тавсия этилмайди.

КАЛИТ СЎЗЛАР: табиий ва йўлдош газлар, иролиз, қурум, ацетилен, золлик даражаси.

Курум 1000°C дан юқори ҳароратда органик моддаларнинг чала ёниши ёки термик парчаланишида ҳосил бўлади. Углеводородларнинг парчаланиш жараёни ҳарорати қанча юқори бўлса, қурум шунча қўп ҳосил бўлади ва шунга кўра заррачалар диаметри кичик бўлади.

Унинг таркиби 99 % углерод қолганлари-водород, кислород, олtingутурт ва минераллардан иборат. Қурум нано ўлчамдан ўнлаб микронгача бўлган заррачалардан иборат бўлиб, қисман тармоқланган занжирларни ҳосил қилиши аниқланган. [1].

Қурум бир-бирига боғланган аморф қисмлари билан ўралган, графитга ўхшаш тузилишга эга ва микрокристаллитларнинг мавжудлиги билан тавсифланади. У иккиламчи маҳсулот сифатида қўп миқдори метанинг термик крекинги (ацетилен олиш жараёни) натижасида ҳосил бўлади.

Қурумнинг ҳоссаси термик парчаланишда (тўлиқ бўлмаган ёниш; парчаланиш ҳароратигача оловда ёки буғларни ёки газларни қиздиришда), ҳосил бўлган кўмирли суспензияни чўтиришга ва қўлланилган ҳомашёнинг турига боғлиқ бўлади. Шунинг учун олиниш усулига боғлиқ ҳолда турли хил қурумлар мавжуд: оловли қурум, ёниш маҳсулотларидан ажрагиб чиққан қурум ва бошқалар [2].

Қурум зарраларини шакли шарсимонга яқин, заррачанинг ўртача диаметри 90 дан 6000 Å гача бўлади. Қурум заррачалари бир-бирига боғланган занжирларни ҳосил қиласи. Ушбу занжирларнинг бир-бирига боғланиши хар хил бўлади. Ацетиленли қурум бошқа қурумлар ичida алоҳида ўрин тутади. Ацетиленли қурум юқори электро ўтказувчанликка ва кучли ривожланган иккиламчи тузилишга эга. Бу дегани, унинг заррачалари бир бири билан мустаҳкам шоҳланган занжирларга боғланган. Ацетиленли қурум асосан қуруқ элементлар агломераторли массасининг таркибий қисми сифатида қўлланилади. Бунинг учун қурумнинг нафақат юқори электр ўтказувчанлиги, балки унинг ривожланган иккиламчи тузилиши ҳам зарурдир. У катта миқдордаги электролитни боғлаш имконини беради. Ўзининг фаоллиги бўйича П-1250 ацетиленли қурум газли печ қурумига яқинлашади.

Технологик жараёнда ҳосил бўлган қурумнинг сифати паст ҳисобланади. Хом ашёнинг золлик даражаси юқори, сирт юзаси, адсорбцион ҳоссаси ва ғоваклиги паст ҳисобланади. Бу иккиламчи маҳсулотни тўғридан-тўғри ишлатилиш соҳаси кам. Бир қанча жараёнларда ишлатиш учун унинг сифатини яхшилаш талаб этилади. Айниқса қурумнинг золлик даражаси юқори бўлиб қайта ишлашни талаб этади.

Дастлаб қурумнинг золлик даражаси аниқланди ва унинг қиймати 15,1% ни ташкил этди. Намунанинг золлик даражасини аниқлаш ГОСТ 12596-67 га нисбатан бажарилди.

Демак ўрганилган қурумнинг золлик даражаси юқори бўлиб, резина саноатида қўшимча сифатида қўллаш учун яроқсиз ҳисобланади. Уни сифатини яхшилаш учун ишқорий ва кислотали қайта ишлаш талаб этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Гюльмисарян Т.Г. Производство технического углерода: состояние и тенденции Т.Г. Гюльмисарян, И.П. Левенберг Мир нефтепродуктов. – 2008. № 7. – С. 6–10.
2. Т.В. Холкина, И.А. Никифоров, Е.М. Чиркова, В.П. Севостьянов Новый метод синтеза наноразмерной углеродной сажи. // Вестник СГТУ. 2011. № 4 (59). - 127 с.

RUBUS IDAEUS L. OSIMLIGINING VITAMINLARI TARKIBI VA INSON SALOMATLIGI UCHUN AHAMIYATI

Imomova Mukammalxon Yormuxamatovna

kimyo fanlari bo'yicha falsafadoktori (PhD),

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

Karimova Sadoqat Abdullajonovna

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

sadoshkarimova@gmail.com

ANNOTATSIYA: maqlolada Rubus idaeus L. o'simligining tarkibidagi vitaminlar, ularning inson salomatligi uchun foydali xususiyatlari, xalq tabobatida qo'llanilishi haqida bayon etiladi. Rubus idaeus L. o'simligi vitaminlarga ham boy: A, B1, B2, B9 (foliy kislotasi), C, PP, sklerozga qarshi xususiyatlarga ega beta-sitosterol. Shuningdek, minerallar va mikroelementlardan: mis, kaliy, temir, magniy, kalsiy, rux, kobaltni o'z ichiga oladi.

KALIT SO'ZLAR: Rubus idaeus L., vitamin, foliy kislotasi, saxaroza, pentoza, tanin, betakarotin, pektinlar, salitsil kislota, askorbin kislota, kumarinlar.

Rubus idaeus L. (malina) - ra'noguldoshlar oilasi rubus turkumiga mansub ko'p yillik chala buta, rezavor meva. Malinaning 120 yovvoyi turi bo'lib, Yevrosiyoning mo'tadil va subtropik mintaqalarida keng tarqalgan. Rubus idaeus L.ning madaniy navlari oddiy yoki qizil, dag'al tukli yoki amerikada o'suvchi Rubus strigosus L., g'arbiy yoki maymunjonsimon Rubus occidentalis L. va boshqa turlari uchraydi. O'rta Osiyo, Sharqiy Sibir, Uzoq Sharq, AQSH va Yevropa mamlakatlarida o'stiriladi. Butasi balandligi 1-1,5 m, barglari toq patsimon, murakkab, ketma-ket joylashgan. Gullari ikki jinsli, o'zidan changlanadi. O'zbekistonda may oxiri va iyun boshidan pisha boshlaydi, remontantli navlari avgustning 2-yarmida ikkinchi marta meva tugadi.

Rubus idaeus L. (oddiy malina) da 11,5% gacha shakar (glyukoza, fruktoza, saxaroza va pentoza), 1-2% organik kislotalar (limon, olma, salitsil, uzum va boshqalar), taninlar, pektinlar (0,9% gacha), kletchatka (4-6%) , efir moyi qoldiqlari, oqsillar, antosianinlar, flavonoidlar, spirtlar (izoamil, feniletil), ketonlar (aseton, diasetil) mavjud. Malina vitaminlarga ham boy: A, B1, B2, B9 (foliy kislotasi), C, PP, sklerozga qarshi xususiyatlarga ega beta-sitosterol. Shuningdek, minerallar va mikroelementlardan: mis, kaliy, temir, magniy, kalsiy, rux, kobaltni o'z ichiga oladi.

Rubus idaeus L. va uzumga nisbatan C vitaminiga yetarlicha boy emas, lekin boshqa mevali ekinlarga qaraganda (100 g rezavorlar uchun 2-3,6 mg) malinada ko'proq temir moddasi mavjud. Uning urug'larida antisklerotik xususiyatlarga ega bo'lgan yog'li moy (22% gacha) va beta-sitosterin mavjud. Barglarida flavonoidlar va organik kislotalar mavjud.

1-rasm. Rubus idaeus L. o'simligi mevasi va barglari

Rubus idaeus L. o'simligi tarkibida 100 g mahsulot uchun 11,9 g uglevodlar mavjud bo'lib, bu umumiy energiyaning taxminan 82% yoki 48 kkal. Kaloriya tarkibi - 52 kkal. Malina tarkibi: yog'lar - 0,65 g, oqsillar - 1,20 g, uglevodlar - 11,94 g, suv - 85,75 g, kul - 0,46 g. Tarkibida transyoglar, xolesterin va kraxmal mavjud emas. Yog'da eriydigan vitaminlardan: vitamin A, beta-karotin, alfa-karotin, vitamin E va K mavjud. Suvda eriydigan vitaminlardan esa: vitamin C, B1, B2, B3 (PP), B4, B5, B6 va B9 vitaminlarini o'z ichiga oladi.

1-jadval. Rubus idaeus L. o'simligi tarkibidagi vitaminlar miqdori

Vitaminlar	Miqdori	Me'yori %
Vitamin A (retinol)	2,0 mkg	0,2 %
Beta-karotin	12,0 mkg	0,2 %
Alfa-karotin	16,0 mkg	0,3 %
Vitamin E (tokoferol)	0,9 mg	6,0 %
Vitamin K (filloxonon)	7,8 mkg	6,5 %
Vitamin C (askorbin kis.)	26,2 mg	29,1 %
Vitamin B1(tiamin)	0,02 mg	1 %
Vitamin B2 (riboflavin)	0,5 mg	2,9 %
Vitamin B3 (niatsin)	0,6 mg	3,7 %
Vitamin B4 (xolin)	12,3 mg	2,5 %
Vitamin B5 (pantoten k)	0,3 mg	6,6 %
Vitamin B6 (piridoksin)	0,1 mg	4,2 %
Vitamin B9 (folik kislota)	21,0 mkg	5,3 %

Qizig'i shundaki, oddiy malina tarkibidagi salitsil kislotasi o'rmon malinasi tarkibidagidan ko'proqdir, shuning uchun shamollahsha keng ishlataladi. Xalq tabobatida barglari, gullari va mevalari keng foydalilanildi. Meva va barglari shamollahsh, gripp va isitmani tushiruvchi vosita sifatida ishlataladi. Malina tarkibidagi salitsil kislotasi nojo'ya ta'sirlarsiz ko'tarilgan tana haroratini pasaytiradi, terlatish ta'siriga ega. Shuningdek, antitoksik va qon to'xtatish xususiyatlarga ega, oshqozon-ichak trakti, buyrak kasalliklari, ateroskleroz, gipertenziya va anemiya muammolari uchun tavsiya etiladi. Radikulit, isitma, bo'g'imdag'i og'riqlar va nevralgiyada iste'mol qilinadi. U antioksidant xususiyatlarga ega fenol va flavonoid moddalarning tabiiy manbasi hisoblanadi. Ushbu birikmalar immunitet tizimini mustahkamlaydi va hujayralardagi patologik o'zgarishlarni oldini oladi. Husnbuzarlar, toshmalar, ekzema va boshqa teri kasalliklari uchun, qizilo'ngachni davolash uchun va blefarit va konyunktivit uchun ko'z losyonlari sifatida barglar va gullarning damlamalari ishlataladi. Lekin o'simlikda ko'p miqdorda purin asoslari mavjudligi sababli podagra va nefrit bilan og'igan bemorlar iste'mol qilmasliklari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Tyukavkina N.A., Baukov Yu.I. «Bioorganicheskaya ximiya»
- Abdullahayev R.M, Abdullahayeva R.H. Rezavor mevalar yetishtirish. T., 2021.
- Development of express methods for studying the chemical composition of honey determining criteria parameters according to technical nomenclature of foreign economic activity. Abduganiev B.Y., Askarov I.R., Imomova M.E., Karimova S.A. // Problems of modern science and education, 2019. № 12 (145). p. 20-25.

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

ХУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Мамбетназаров Генжемурат Джумабаевич
МАҲАЛЛИЙ ВАКИЛЛИК ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИГА ОИД ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА..... 5

**ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Maksetova M.K, Saparbaeva U. K.	
SEMIOTIKA TUSINIGINIŃ MAZMUNI HÁM ONIŃ QOLLANILIWI.....	8
Maksetova M.K., Madenova N.B.	
SEMIOTIKALIQ BILIMLERDIŇ JÚZEGE KELIWI HÀM QÀLIPLESIWI	10
М.Н. Меликова	
ИДЕИ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ В ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ АЛИШЕРА НАВОИ	12

**ЖУРНАЛИСТИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Axmedova Mohinur Akmal qizi	
TARAQQIYOT VA OZODLIK YO'LNING BUNYODKORLARI	15

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Норбердиева Бахтигуль Иноятовна	
ПРИЁМЫ ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В МАТЕРИАЛАХ СООБЩЕСТВА «Я ЛЮБЛЮ РУССКИЙ ЯЗЫК».....	17
Толипова Аида Муратовна	
АДАБИЙ-БАДИЙ ТАФАККУРДАГИ ОБРАЗ ВА ОБРАЗЛИЛИК ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР	19
Y.Yormatova	
BILINGVIZM HODISASI VA UNING KLASSIFIKATSIYASI	22
Ergasheva Gulnora Nematovna	
THE INTEGRATED LEARNING SYSTEM PROVIDES TEACHERS WITH SEVERAL ADVANTAGES	24

**АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

С.А.Хашимова, М.Болтаев, Б.Бекмуродов	
ЛЯОЖАЙ АСАРЛАРИДА КҮЧИМЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ	26
С.А.Насирова, Ақбаев А., Соғуржонов С.,	
“青凤” “ЧИНФЭН” НОVELLASINIИ ТАРЖИМА ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ХАҚИДА	29

**ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Абдусаматов Хусниддин Нуралиевич, Исмоилов Аброржон Мухиддин ўғли	
БАНКЛАРДА ФОЙДА ВА ЗАРАР ҲАМДА БОШҚА УМУМЛАШГАН ДАРОМАДЛАР БҮЙИЧА ҲИСОБОТНИ МҲҲС МУВОФИҚЛАШТИРИШ	33

Ибрагимов Абдугапур Каримович, Махсудов Зухриддин Зиёвитдинович БАНКЛАРДА МХҲСНИ ҚЎЛЛАШ НАТИЖАСИДА МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТЛАРНИ ТУЗИШ	36
Ибрагимова Ирода Рашид кизи, Таджибаев Шуҳрат Ақмалович БАНКЛАРДА БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНИ МХҲСГА МУВОФИҚ ТУЗИШ ВА УЛАР ТАҲЛИЛИ	38
Erkinova Gulchehra Erkinovna KREDIT MONITORINGINING MOHIYATI, MAQSADI VA VAZIFALARI.....	40
Utepbergenov Allambergen Omirbayevich TEMIR YO'L TRANSPORTIDAGI XIZMAT KO'RSATISHNING XUSUSIYATLARI VA MUAMMOLARI.....	44
Аманиязова Райхан Байниязовна ҚИШЛОҚ АҲОЛИСИНИ ИШ БИЛАН ТАЪМИНЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	46
Izimbetov Kadir Saparbayevich QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI AHOLISINING JOYLASHISH ZICHLIGI	48
Otabek Arzikulov, Abduazim Imomkulov THE WAYS OF FINDING A JOB AND THE IMPACT OF THE PROJECT OF TRIGGER .	50
Otabek Arzikulov, Abror Nosirov HOW TO BE EMPLOYED AND THE "TRIGGER" PROGRAM	53
Aydaniyazova Baxtigul Abilkasimovna THE LEVEL OF EFFICIENCY IN THE NETWORK STRUCTURE DIRECTIONS OF PROVISION	56
Muratov Amir Timur ogli, Khojanazarov Nazarbek Reypnazarovich THE ESSENCE OF THE DIGITAL ECONOMY AND THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION	58
Хожаназаров Назарбек Рейпназарович, Муратов Амир Тимур оғли ЧОРВАЧИЛИК ТАРМОФИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	60
Айданиязова Баҳтигул Абилқасимовна, Алланазаров Уралбай Казакбаевич МИНТАҚАДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК СУБЬЕКТЛАРИНИНГ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ САЛОҲИЯТИ.....	62
Алланазаров Уралбай Казакбаевич МИНТАҚАДА КИЧИК БИЗНЕС САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ ТАҲЛИЛИ	64

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Olimova Muqaddam O'rino BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING TABIATSHUNOSLIK HAqidagi TASAVVUR VA TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH.....	66
Mardonova Mohigul Teshayevna BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARINING TURLARI VA ULARGA QO'YILADIGAN TALABLAR	68
Mukimova Sohiba THE IMPORTANCE OF INDUCTIVE APPROACH IN TEACHING GRAMMAR.....	69
Sharipova Nargiza Boqiyevna ONA TILI DARSLARIDA LUG'AT USTIDA ISHLASH	71
Shodiyeva Dilrabo Shukurovna МАТЕМАТИКА О'QITISHNI TASHKIL QILISHNING DARSdan TASHQARI SHAKLLARI	72
Xayrullo Gulshod Sunnatovna SINF RAHBARI ISHINI REJALASHTIRISH USULLARI	73
Lutfullayeva Khulkarkhon Asatullaevna INTERACTIVE TEACHING TECHNIQUES EMPLOYED IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES	74

Xamidov Dilshod Olimjon o‘g‘li

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA “MUHANDISLIK MUHANDISLIK KOMPYUTER GRAFIKASI” FANINI O‘QITISHNING AHAMIYATI 76

ТЕХНИКА ВА ТЕХГОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Soxibov Isomiddin Yuldashevich., Yakunsov Artyom Maksimovich

RESEARCH AND MONITORING OF GEODYNAMIC PROCESSES USING GPS TECHNOLOGIES 78

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Соибназаров Орзуқул Эрназар ўғли, Камалов Зайнитдин Сайфутдинович

НЕЙРО-ЯЛЛИҒЛАНИШДА ЯЛЛИҒЛАНИШГА ҚАРШИ ЦИТОКИНЛАР ВА ХИМОКИНЛАР ВА АЛЦГЕЙМЕР КАСАЛЛИГИНИНГ ПАТОГЕНЕЗИ 80

Valitov Elyor Akimovich

APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICAL EDUCATION AND DIAGNOSTICS 82

КИМЁ ФАНЛАРИ ЮТУҚЛАРИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Ф.С.Худойназаров., А.Н.Сулайманов., У.Б.Мирсиддиқов

АЦЕТИЛЕН ҚУРУМИНИНГ ОЛИНИШИ ВА ТАҲЛИЛИ 84

Imomova Mukammalxon Yormuxamatovna, Karimova Sadoqat Abdullajonovna

RUBUS IDAEUS L. OSIMLIGINING VITAMINLARI TARKIBI VA INSON SALOMATLIGI UCHUN AHAMIYATI 86

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

”ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР“ МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА
62-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

(2-қисм)

Маъсул мухаррир: Файзиев Шоҳруд Фармонович
Мусаххих: Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 31.03.2024